

મંચકર્તાએ સર્વ દક્ષ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અથગાવૃત્તિ.]

ઈ. સ. ૧૯૨૭

[પ્રત

પ્રાર્થયે શતિકાં ત્વેં વચ્ચન્નિવદમહર્નિશમ્ ।
નૃતદ્રશ્યમનિશ્ચિત્તુ મા પ્રાણીન્નિવેષ્યત્ ॥

‘અપનાર’- ગોવિંદજી કાઢ્યાભાઈ નામક,
શ્રી “અનાવિલ બધુ” પ્રીટીંગ પ્રેસ,
બરાંદપુરી બાગ, બાકાવાળી રોડ,=

‘પુસ્તકે મળવાનાં ઠેકાણાં’-

- (૧) હરમુનશ્ચ નારણદાસ એન્ડ સન્મ,
નાથાવડ, સુરત.
- (૨) મંગળદાસ એન્ડ સન્મ,
ભાગાતલાલ, સુરત.
- (૩) એમ. સી. કાપારી,
રાવપુરા, વડોદરા
- (૪) એમ. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ સન્મ,
કાલ્યાણેવી રોડ, મુંબઈ
- (૫) મદાદેવ રામચંદ્ર બાપ્પાદે,
નજી હરવાળ, અમદાવાદ.

મંચકર્તા તેમ જ ખીજી બધીતા છુક્કેલેલો

॥ ૪૩ ॥

શ્રી

પરમાત્મને નમઃ ।

વિષયપ્રવેશ.

(૧)

કવિચરિત.

‘ગીતગોવિદ’ એ હકિતરમ વા લોકાતર પ્રેમરમતુ સુપ્રસિદ્ધ મહાકાવ્ય છે એના પ્રણેતા મહાકવિ શ્રીજયદેવ છે. શ્રીજયદેવ પોતે જ એ વાતનો ઉત્તેજ અવરચિત કાવ્યમા નીચે પ્રમાણે કરે છે-

‘શ્રીવાસુદેવરતિકેલિકયાસમેત-

મેત કરોતિ જયદેવકવિઃ પ્રવન્ધમ્ ।’ પ્રસ્તાવના શ્લો ૧.

૫ળી આગળ પણ કહે છે કે

શ્રીજયદેવકવેરિદમુદિતમુદાર

શુણુ શુભદ મુખદ મવસારમ્ ।

કેસવ પૂતદશવિધરૂપ જય જગદીશ હરે ॥ ’

સ. ૧, પ્ર. ૧, વ ૧૧

આ મહાકવિના દેશકાવાદિ ઇતિવૃત્ત મળ્યેથી હકીકત પણ એમની આ કૃતિમાથી જ મળી આવે છે તે આ પ્રમાણે છે - એમન પિતાનું નામ શ્રીભોજદેવ હતું માતાનું નામ રાધાદેવી વા રામાદેવી હતું. પરાશર નામે એમને કોઈક રમિક સુહૃદ હતો. પત્નાવતી નામે એમને મતી સાધ્વી સ્ત્રી હતી ઉમાપતિધર, શરણુ, આચાર્ય ગોવર્ધન, શ્રુતિધર અને કવિરાજ ધોધી - આ પાંચ એમના સમકાલીન મહાકવિઓ હતા. એમનું કુલવૃત્તિગ્રામ કિન્દુનિલ્વ નામે હતું. જુઓ

“શ્રીભોજદેવપ્રમવસ્ય રામાદેવોમુતશ્રીજયદેવકસ્ય ॥

પરાશરાદિપ્રિયવર્ગકલ્પે શ્રીગીતગોવિન્દકવિત્વમસ્ટુ ॥”

ગીતગોવિન્દપ્રશસ્તિ શ્લો. ૩.

“જયતિ પદ્માવતીરમણજયદેવકવિમારતીમણિતમનિસાતમ્ ॥”

સ. ૧૦, પ્ર ૧, પ ૮.

“વાચ પદ્મવત્યુમાપતિધર તદનેશુદ્ધિ ગિમ
જાનીતે જયદેવ એ શરણ શ્રાવ્યો દુરુદ્ધુતે ।

શુશ્રોતોત્તરસત્પ્રમેયરચનૈરાચાર્યગોવર્ધન-

સ્પર્ષી કોઽપિ ન વિમુન શ્રુતિધરો ધોધીકવિસ્માપતિ ॥”

પ્રત્યાવના, શ્લોક ૪.

“વર્ણિત જયદેવસેન હરેરિદ પ્રગતેન ।

વિન્દુચિન્તેમ્સુદ્રમભવરોહિણીરમણેન ॥ હરિઃ હરિઃ ॥”

સ ૩, પ્ર ૧, પ ૮.

આ મહાકવિ બગેશાધિપતિ બાલાસેન નામે રાગના પુત્ર
બ્રહ્મણ્યસેનની સમામાના કવિગ્તમાના એક હતા, એ આ નીચેના
શ્લોક પછી સમગ્રાય છે -

‘ગોવર્ધનશ્ચ શરણો જયદેવ ઉમાપતિ ।

કવિરાજશ્ચ રત્નાનિ સમિતૌ તત્સમણ્ય ચ ॥”

આ પદ્યમા જે “કવિરાજ” પદ છે તત્સમણ્ય કવિ અને ઉપર
દર્શાવેલા ‘કવિસ્માપતિ’ એટલે (ધોધી) કવિરાજ એ એક જ મમજવા,
કારણ ‘સ્માપતિ’ સંબંધનો અર્થ આ એટલે પૃથ્વી, તેનો પતિ એટલે
‘રાગ’ એવો થાય છે

મગ્ધના મન્યમાનામાં પ્રખ્યાત ‘બાલાસજ્જાતી’ નામના મથના
પ્રથમ પૃથ્વી દિપ્તણ્વીમાં ઉપજેલા શ્લોક દર્શિએ પડે છે, અને તે
બ્રહ્મણ્યસેનના મમાગૃહના દાર ઉપજના સિનારેખામાં કોતરેલો હતો
હોમ દેવાન છે આ ઉપજથી જ કેટલાકને કહેતું થાય છે કે ગોવર્ધન,
જ્યાં તે વિ. મહા-વિજેા શ્રીમદ્મથુમેન મહાગાના માનીતા કવિગ્તો

૧. શ્રીમદ્મદ્દેવદાસ બાલાસજ્જાતી નામના મથના વિન્દુચિન્તે
શ્રીમ પદ્ય પાઠ છે.

હતાં. આ સેનવંશીય શ્રીવદ્ધમણ્ણસેન મદારાજ છ. સ. ના અગીઆરમા શતકની સમાપ્તિ પર્વત બંગદેશના પાસકે હતા એમ કેટલાક ઇતિહાસકારો કહે છે—અર્થાત્ શ્રીજયદેવ પણ એજ અરસામાં થઈ ગયા હોવા જોઈએ.

શ્રીજયદેવ નામના અનેક કવિ થઈ ગયા છે. ‘છન્દઃશાસ્ત્રવૃત્તિ’ નામના સંસ્કૃત ગ્રંથના કર્તાનું નામ પણ જયદેવ છે, પણ તે આ નહિ. વળી ‘પ્રસન્નતાપવ’ નામે સંસ્કૃત નાટક જયદેવ નામના કવિનું પ્રસિદ્ધ છે, પણ તે પણ આ ગીતગોવિંદકાર શ્રીજયદેવથી જુદા. એ જયદેવ તો કૌણ્ડિન્ય ગોત્રનો હતો, એના પિતાનું નામ મહાદેવ હતું, અને માતાનું નામ સુમિત્રા હતું. આ શિત્રાવ ચંદ્રાલોક નામે અત્રંગાર-વિષયક સંસ્કૃત ગ્રંથના કર્તાનું નામ પણ જયદેવ છે. રતિમંજરી નામે કામશાસ્ત્રના સંસ્કૃત ગ્રંથના કર્તાનું નામ પણ જયદેવ છે. તેમ ગૃહ્યારમાધવીય નામના સંસ્કૃત ચંપૂકાવ્યનો કર્તા પણ એજ નામનો કવિ થઈ ગયાનું પ્રમિદ્ધ છે. એના માતપિતાદિનું નામ જણાયું નથી. માત્ર ‘કૃષ્ણદાસ’ એ એમનું ઉપનામ હતું એટલું જ જણાનામાં આવ્યું છે, આ હેતુના ત્રણે જયદેવ ગીતગોવિંદકાર શ્રીજયદેવથી જુદા જ છે.

આ તો રામકથારસિક ઇતિવૃત્તકારોની કથા કહી. એનડવિષયક વિસ્તૃત દક્ષીકૃત સાક્ષર શ્રી કેશવ દર્શક દ્રુવરચિત ગીતગોવિંદના ગુજરાતી અનુવાદના ઉપોદ્ધાતમાંથી મળશે. ‘ઈતિ હ આસ’ એ વ્યુત્પત્તિસિદ્ધ ઇતિહાસરસિકોને અને શુદ્ધ આધુનિક પ્રાયશઃ સ્વકપોલકરિપત્ત ઐતિહાસિક પદ્ધતિના મોહાવિષ્ટ જણાસુ જનોને તે ગ્રંથ જોવાની ભાનામણ છે. અમે તો ‘ઈતિ હ આસ’ એ પ્રાચીન વ્યુત્પત્તિસિદ્ધ પારપર્ય-ઉપદેશના દૃષ્ટાન્ત વર્તી નિર્દર્શનરૂપ એટલે ભૂતાર્થવાદમાત્રને ઇતિહાસ માનનારા પ્રાચીન પદ્ધતિના અનુયાયી છીએ, એટલે અમારે ઉપર દર્શાવેલી દેશકાલાદિ દક્ષીકૃત પરવે ‘આમ કે તેમ’ એમ ખાસ આગ્રહ નથી, કારણ ઉપર દર્શાવ્યું તેમ ગમે ઇતિહાસનું તાત્પર્ય સ્વાર્થમાં એટલે મુખ્યાર્થમાં નથી માનતા, પણ વૈધ વા પારપર્યઉપદેશમાં

માનીએ છીએ. - હતાં આટલી હકીકત કૌતુકી અને કુતૂહલી દેશકલાદિ ઇતિવૃત્તના ઉપામકાના સમાધાન અર્થે આમથી તેમથી એકેત્ર કરી તેનો અત્ર ઉલ્લેખ કર્યો છે. અમારો ખાસ આગ્રહ તો શ્રીગવ્યદેવચરિત લઘિતરસભરિત ભગવદ્દીવાવિષયક ચર્યાપરત્વે છે, જેનું નિરૂપણ આ ઉપોદ્ધાતના તૃતીય ખંડમાં જોવામાં આવશે.

શ્રીગવ્યદેવે માત્ર એક જ કાવ્ય લખ્યું છે, અને તે આ પ્રસ્તુત શ્રીગીતગોવિન્દ મહાકાવ્ય. આ સિવાય એમનો એકેય બીજો સંથ પ્રસિદ્ધિમાં પણ નથી તેમ સાંજગવામાં પણ નથી. આ એક જ લોકોત્તર કૃતિથી શ્રીગવ્યદેવનું નામ અમર થયું છે; અર્થાત્ આ સંથમાં કંઈ અનિર્વચનીય ચમત્કાર હોવો જ જોઈએ. આટલા માટે એ કાવ્યના માહાત્મ્ય સંબંધી કંઈક દિગ્દર્શન કરાવવું ઉચિત છે.

(૨)

કાવ્યમાહાત્મ્ય.

ગીતગોવિન્દ મહાકાવ્યના માહાત્મ્ય સંબંધી અનેક આખ્યાયિકાઓ પ્રચલિત છે. એ સર્વનો સંગ્રહ કરી શ્રીમત્ચંદ્રદત્ત^૧કૃત ભક્તમાતા નામના સરકૃત ગ્રંથમાં ૩૯ થી ૪૧ મા સર્ગ પર્વત તે વિસ્તાર-પૂર્વક વર્ણવામાં આવી છે. ત્યાં છતાંસુ ભગવદ્ભક્તોને જોવાની ભલામણ છે.

આજકાલના કેટલાક શુદ્ધ અને તુચ્છ તર્કરસિક મુચિક્ષિત લોકો આવા માહાત્મ્યો પ્રતિ બહુ આદરજીવિથી જોતા નથી, એટલે એ તરફે સર્ગનો અનુવાદ અહીં આપવો ઉચિત ન લાગ્યાથી માત્ર પદ્માવતીની ઉત્કટ પ્રતિજ્ઞા, તત્પરીક્ષણાર્થે કેવળ કુતૂહલવૃત્તિથી લક્ષ્મણસેનની રાણીએ કરેલી ચેષ્ટા, પરિણામે મહામતી પદ્માવતીનો પ્રાણભાગ, શ્રીગવ્યદેવ મહાકવિનું પોતાની પ્રાણપ્રિયાના પુનરુત્થાનનાર્થે ભગવત-પરાયણ થઈ સ્વચરિત ગીતગોવિન્દનું દાનમાં વીંછી લઈ સુરવરે ગાવું અને છેવટે પદ્માવતીનું પુનરુત્થાન. આટલો પ્રસંગ ખાસ ઉનારવા જેવો લાગવાથી નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે:-

૧. આ ગ્રંથ મુંબઈમાં શ્રી કૃષ્ણદાસે પોતાના શ્રીવેંકટેશ્વર મુદ્રાલયમાં છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

तदुःखवशागो राजा नायाति स्वगृहं पुनः ।

अमी समागता भृत्याः कथयन्तीदमप्रियम् ॥

इति श्रुत्वा वचस्तस्या राज्ञः पद्मावती सती ।

अहो किमिदमित्युक्त्वा तूर्णं तस्या क्षणार्धतः ॥

निष्पपात पृथिव्यां सा गतासुरभवत्तदा ।

अथ राजापि कविना समायातोऽतिविस्मितः ॥

श्रुत्वा कोलाहल शीघ्रं यथावन्तःपुरं स्वकम् ।

जयदेवेन सार्धं च तत्र गत्वा ददर्श ह ॥

पद्मावतीं मृता-भूमौ राजा त्वाह प्रिया प्रति ।

किं जातमस्या येनेय मृता कम्पात्कविप्रिया ॥

श्रुत्वा राज्ञी वृषवचो भीता प्राह कृताञ्जलिः ।

मम दुश्चरितं नाथ क्षम्यतां कथयामि ते ॥

तव भ्राता मृतः पूर्वं तत्पत्नी सा तमन्वगात् ।

तां दृष्ट्वा प्राह मामेव कोऽय पापण्ड इत्यहो ॥

मृते पत्नौ तत्क्षणान्तु भस्मसादभवत्तदा ।

तस्याः वृथा व्रतं प्रीतिरित्येवं मम निश्चयः ॥

इति श्रुत्वा वचस्तस्याश्चिकिर्षन्ती परीक्षणम् ।

अवदं ते पतिः साखि मृतोऽस्मादिति श्रुतम् ॥

तच्छ्रुत्वाैव पपातोर्व्या मृता तत्क्षणमेव हि ।

इदानीं त्वमिहायात. कविना सह संगतः ॥

अतः परं यत्कर्तव्यं तच्छृण्व मम प्रभो ।

इति श्रुत्वा वचस्तस्या राजा प्राहातिविस्मितः ॥

वृथेयं घातिता देवि त्वया पद्मावती सती ।

निवत्स्यत कथं गेहे जयदेवोऽनया विना ॥

अतस्तस्याभ्यहमपि त्वा यथेच्छं व्रजाधुना ।

घातनं स्वीयघो मे स्यादवध्यादि क्षियो वृणाम् ॥

इति राजन्वन श्रुत्वा जयदेवोऽग्नीद्वच ।

राजतनपराधेय महिषी तव सुवतो ॥

न त्यागमर्हत्येषा वे नैव ब्रूहि ममामृत ।

कीतुकेन मृषાવાક્ય ભવતેન ન સચય ॥

वाद्मन्त्रेण न तत्रास्ति पातक कस्यचिन्मृष ।

કિંચ ક્ષણ જગન્નાથ સ્મર ત્વ મુસના ભવ ॥

भजेऽहमपि त देव कस्याण स करिष्यति ।

इत्युक्त्वा जयदेवस्तु वाद्यमादाय सर्वश ॥

પ્રિયે ચાર્વિતિ યત્તોક્ત ગીત તત્પરમાનસ ।

जगौ तत क्षणादेव पद्मावत्या क्लेश्वरम् ॥

.....

एव भगवतो भक्तिर्मृतसजीविनी नृणाम् ।

અચાપિ વર્તતે લોકે નિથયોડોક્ષિત કિલ ॥

આ કથાનો સાગ આ પ્રમાણે છે -

સહમહાસેન મહાગજનો કોષ્ટ પિતંગાદ્ય ભાર્ષ મરી ગયો હશે તે વખતે તેની સાધ્વી અને પતિવ્રતા સ્ત્રી પતિસહગમન કરવા તત્પર થઈ તે વખતે રાણીએ પદ્માવતીને બોલાવીને કહ્યું, “આન, સતીનું પતિમહાગમન જોવા આવે છે ?” આ શબ્દો સાંભળી પદ્માવતીએ કહ્યું, ‘એ તો બધા પાખણ છે ‘તારો પતિ મરી ગયો’ એટલા શબ્દો’ અને પડતા જ જો સ્ત્રી મરણ ન પામે તો પંડી એ સતીએ શાંતી અને એનું વ્રતે પણ શા કામનું, અને એની પ્રીતિ પણ શા ઉપયોગની ?” આ સાંભળીને રાણી તો ગડિત જ થઈ ગઈ, અને મનમાં પદ્માવતીની પરીક્ષા કરવાનો સંકલ્પ કર્યો કાળાન્તરે એમ બન્યું કે એક દિવસ રાગ શ્રીજગન્નાથદેવના દર્શનાર્થે ક્ષત્રિ સહ પદ્યાર્થી અને તરત પાછા ન ફર્યા આથી રાણીએ પદ્માવતીને બોલાવીને તેની સમીપ આક્રમ કરવા માડ્યું, અને કહ્યું, ‘પદ્માવતી, તારા પતિનું અવસ્થાન થયું છે એમ આ ગામના સેનકો ખબર લાગ્યા છે” આ વાત

સાંભળતાં પદ્માવતી કણ્ણવાર સ્તબ્ધ થઈ ગઈ અને ભૂમિ ઉપર મૂર્ચ્છા પાઈ પડી, અને તેજ ક્ષણે એણે પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો. રાણી ગભરાઈ ગઈ અને ચારે બાજુએ રડારોળ થઈ રહી. રાગશ્રીજયદેવ સહવર્તમાન જ્યારે પાછો આવ્યો ત્યારે આ કોલાહલ સાંભળી અતિ વિસ્મિત થઈ ગયો અને સીધો જયદેવ સહિત અંતઃપુરમાં ગયો. રાણીને પુછતાં માલમ પડ્યું કે તેની સહજ ચેષ્ટાથી આ અનિષ્ટ પ્રસંગ બન્યો છે. રાણીએ ક્ષમા માગી અને કહી દીધું કે મારા પાપે આ બિચારી સગીની આ દશા થઈ છે. રાગએ કહ્યું, 'હે પ્રિયે, તે આ શું કર્યું? આ બિચારીનો નિરર્થક માત તે શા માટે કર્યો? જયદેવ હવે એના વિના કેમ રહી શકશે? આજથી જ હું તારો ત્યાગ કરું છું અને તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જા.' જયદેવે રાગને વાર્યો અને કહ્યું, 'એમાં રાણીનો દોષ નથી, એમણે તો આવ મરકરી જ કરી, એમાં પાતક શું? માટે આ પ્રમાણે કરવું તમને યોગ્ય નથી. શ્રીમગનાથજીનું સ્મરણ કરો; હું પણ એમનું જ ભજન આરંભુ છું.' એમ કહી હાથમાં વાદ્ય લઈ ભગવદ્ભક્તિપરાયણ થઈ સ્વરચિત ગીતગોવિંદનું 'પ્રિયે ચાહસોલે' થી આરંભાતું પદ ગાવાનું શરૂ કર્યું. પરિણામે ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને સગી માધ્વી પદ્માવતી સચેત થઈ અને આગસ મરડીને બેઠી થઈ. આ ઉપરથી અહીં જણાશે કે કવિ-શ્રીજયદેવ એક સમર્થ ભગવદ્ભક્ત હતા અને એમનું ગીતગોવિંદ હાવ્ય પણ પ્રભુની જ પ્રસાદીરૂપ હતું.

આ શિવાય તત્કાલીન પરિસ્થિતિમાં પણ આ કાવ્યની કીર્તિ સારી રીતે વ્યાપેલી હતી. એ વાત શ્રીજયદેવ પછી ચૌદમા સનકમાં થએલા બંગદેશીય વિશ્વનાથ કવિરાજગચિન સાદિન્યદર્પણમાં આ કાવ્યમત નીચેના શ્લોકો દ્વારા સ્પષ્ટતાપૂર્વક પ્રાપ્તના કદાદરણ રૂપે ઉપન્યાસ થયેલો જોવામાં આવે છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ સમગ્ર થાય છે:-

‘ડન્નીલન્મપુગન્યલુગ્મપુપવ્યાધૂતનૂતાદ્ર-’

શ્રીમદ્દોહલકાકલીદલદલદલીર્ગદર્શનગરાઃ ।

નીચેનું પચિકૈઃ કથંકથમપિ ધ્યાનાવધાનક્ષણ-

પ્રાપ્તપ્રાણસમાસમાગમરસોક્તૈરમી વાસરાઃ॥

સા. દ. દસમોક્તસની કોરિકા ૪ તુ. રુદાહરણ.

પાનું ૪૪૭-૮. નિર્ણયસાગરમુદ્રિત સડીક સોદિશ્વરજી

શાર્દૂલવિકીડિત.

‘ મહોરતાં મધુ આપ્રલુબ્ધ આધિ જે દિવ્યાવીં દે અંકુરે-

ત્યાં જે કોયલ જૂઠોં પચમ સુરે સ્હારે ફૂંજ કણુને;

ફૂડા દિન વસંત આ ક્યમ કરી કાઢે પચિકો ધડી

સાધી પ્રેમ-સમાધિ, પ્રિય મળોં લે ધ્યાને, રસે ઉલ્લસી. ’

ભાષાન્તર. ૫૭૬ ૮, શ્લોક ૪.

‘ શારે કણુ કુહરવે તકુકતી કોયલ કુંજે રૂઢી

ને કારે મધુર મધુ પોં મદમાં મોહતી ભુગાવધી;

તેવા રમ્ય વસંતમાં વિરહની પીડે પ્રવાસી રૂઢી

સાધી પ્રેમસમાધિ આધિ વીસરે કેમે પ્રિયાને મળા. ’

સાક્ષર શ્રી કેશવ હર્ષદેવ ભાષાન્તર. ૧-૫૨.૧]

રસગંગાધરકાર પણ્ડિતરાજ જગન્નાથે પણ શ્રીજયદેવ કાવ્યનું
રમરણુ કર્યું છે. પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે : રત્નાદીના મયાતિરિક્તસ્થા-
યિમાવાનાં સર્વં સમાનેષ્વિ રતેઃ સમોગરુપાયા મનુષ્યેષ્વિવોત્તમદેવતાસુ
સ્ફુટીકૃતસકલાનુભાવવચનમનુચિતમ્ । તાત્પર્ય એ છે કે ભયાતિરિક્ત
સ્થાદિસ્થાયિભાવે સર્વં એટલે - દેવ મનુષ્ય તેમ લૌકિક
અલૌકિક સર્વ પ્રસંગોમાં સમાન હોવા છતાં સમોગરુપ રતિનું
મનુષ્યોની માફક ઉત્તમ દેવતાઓના સંબંધમાં સકલ અનુભવ
સદ્વર્તમાન સ્પષ્ટ વર્ણન કરવું એ અનુચિત ગણાય. ત્યારે શ્રીજયદેવે
ગીતગોવિન્દમાં કેમ આ સંકેતનો ભગ કર્યો એના સમાધાનમાં
આ પ્રમાણે રમરણુ જોવામાં આવે છે : ‘જયદેવાદિમિસ્તુ ગીતગોવિન્દા-
દિપ્રવચ્છેષુ સકલસહસ્રસમગ્રોઽયં સમયો મહોન્મત્તમહાજીવિત્ત્વ મિત્ર ઇતિ

ન તન્નિદર્શનેનેદાર્શીતનેન તથા વર્તયિતું સંપ્રત્તમ ।' ૨. ગં પા. ૫૨ (નિ. આ.) અહીં પશ્ચિમરાજે ગીતગોવિન્દકાર શ્રીજયદેવને મદોન્નમત ગમ્મની ઉપમા આપી, છે, અને ઉપર દર્શાવેલો સ્વમ્મમત સંકેત ભગ્ન કરવા બદલ તેમની નિર્ભર્ત્સના કરી છે, છતાં હાલના આલંકારિકાને તેનું અનુકરણ કરવાનું સ્પષ્ટ નાં કહી ગર્ભિતરીતે શ્રીજયદેવની અને ગીતગોવિન્દની સ્તુતિ કરી છે.

આ શિવાય અનેક અલંકારચાત્રના મધ્યમાં અને સુભાષિતોમાં આ કાવ્યોત્તર્ગત શ્લોકોનો અનુવાદ જોવામાં આવે છે. અંગ્રેજીમાં પણ રસિક કવિ એડવિન આર્નોલ્ડે એનો અનુવાદ કરવા પત્ત કયો છે, જે 'Song of Songs' એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ખ્રીષ્ટ યુરપીય ભાષામાં પણ એના અનુવાદો યથાનું માંજગવામાં છે. આ પ્રમાણે દેશપરદેશમાં મારી પ્રસિદ્ધિ પામેલ આ સંગીત કાવ્ય અપૂર્વતાના એક નમુનારૂપ છે એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ કહેવાશે નહિ.

શબ્દ, અર્થ, વૃત્તિ, તેમ રસાલંકારાદિની ચમત્કૃતિથી ભરેલું આ મહા-કાવ્ય સંસ્કૃત સાહિત્યમાં કાલિદાસ, દણ્ડી, ભવમુતિઆદિની ઉત્તમોત્તમ કૃતિઓ હોવા છતાં પ્રથમ એણિનું ગણાય છે. શ્રીમત્ સંકેરના અતિ રસિક લમ્બશતક કરતાં પણ આને ઉચ્ચતમ કોટિનું કાવ્ય ગણવામાં આવે છે. ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે સંગીત કાવ્યોમાં આ પ્રથમ જ હોય એમ લાગે છે. શ્રીજયદેવે આ શિવાય અન્ય કોઈ પણ કાવ્ય રચ્યું હોય એમ જણાતું નથી. છતાં આ એકજ કાવ્યથી એમની કાર્તિ દિગ્ગંતવ્યાપી થઈ છે. દક્ષિણમાં અને ખાસ કરીને કર્ણાટકમાં એ અત્યારે પણ શુભરાતના નરસિંહ મહેતા અને - પ્રેમાનંદની પેઠે ઘેરઘેર ગવાય છે.

આ કાવ્યમાં દર્પ, વેગ, આત્મકથ, ક્રીડા, ચાપલાદિ સંચારી ભાવો છે, અને રતિ સ્થાપિભાવ છે. આથી અનુભવાદિ કાર્ય અને વિભાવાદિ કારણસામગ્રીથી પરિપુષ્ટ થયેલો, ભમ, અભિભાવ, વિરહ, ઈર્ષ્યા,

અસૂયાદિ લક્ષણરાજો રસરાજ વિપ્રલભશૂગાર આ કાવ્યમાં સમુન્મીલિત થયેલો જણાય છે આથી મહામુનિ ભરતે 'વિભાવાલુભાવવ્યભિચારિ-સયોગાદ્રવનિષ્પત્તિ' એમ જે રસનું લક્ષણ બાધ્ય છે તે આ કાવ્યમાં બરાબર બધું ખેસતું આવે છે આમ છે ખરું, છતાં આ મહાકાવ્યગત રસાદિ પરત્વે અહીં કાષ્ઠિક મીમાંસા કરવાની આવશ્યકતા પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ અમારી માન્યતા ઉપર સૂચવેલા મર્વ લેખકોથી કંઈક વિલક્ષણ છે

(૩)

રસમીમાંસા

આ કાવ્યમાં પ્રધાનરસ જોકે શૂગાર છે એ નિર્વિવાદ છે, તોપણ એ શૂગાર લૌકિક નથી મમજવાનો, પણ અલૌકિક માનવાનો છે. સ્થાપિભાવ જે રતિ તે પણ વિભાવ, અનુભાવ, મચ્ચારિકાર આદિના સયોગથી નિષ્પન્ન થતો લૌકિક નથી મહણ કરવાનો, પણ અલૌકિક સમજવાનો છે એટલા માટે આ કાવ્યગત રસને અમે શૂગારરસને બદલે ભક્તિરસ કહીશું અને સ્થાપિલાવને રતિને બદલે પ્રેમ કહીશું. ભગવદ્વિષયક પરાનુરક્તિરૂપ આ પ્રેમમાં અને બ્રહ્માનંદમાં અમને બહુ ફેર જણાતો નથી 'રમો વ સ' : 'રસ ભોવોય લગ્નવા ડડનન્દી મવતિ.' એ શ્રુતિમાં જે રસ કહ્યો છે તેજ રસ અહીં સમજવાનો છે રસગાધરકાર પંડિતગજ જગન્નાથ પણ આજ વાતનું સમર્થન કરે છે 'ભાનન્દોદયન લૌકિકસુખાન્તરસાધારણ અનન્ત ફરણવૃત્તિહરપદાત્મ' આ આનંદતે ખીજા લૌકિક સુખ વાપિષયજન્ય આનંદ જેવો નહિ સમજવો, પણ ઉપર આપેલી શ્રુતિના સ્વાગરસ્થાનુસાર 'મગનાવરણા ચિદેવરસા' ભગનાવરણુચૈતન્ય એજ રસ સમજવાનો છે, કારણ જ્યારે અન્ય લૌકિક વિષયાનદો વા વાસનાનદો અત કરણવૃત્તિઅવચ્છિન્ન ચૈતન્યરૂપ હોય છે, ત્યારે આ ભક્તિરસ વા બ્રહ્માનંદ, વા અલૌકિક પ્રેમ અન્ત કરણવૃત્તિઅવચ્છિન્નચૈતન્યરૂપ હોય છે, કેમકે આ અવિચ્છિન્ન ભગવદ્ધાર પ્રેમવૃત્તિ નિરવચ્છિન્નસ્વરૂપ વિષયક હોય છે ત્યારે પહેલી વૃત્તિ અન્ત કરણાદિઅવચ્છિન્ન વિષયક છે. આ વાત સકલ સંલક્ષ્ય ભક્તો અને

માનીએને પ્રત્યક્ષ છે એટલે વિશેષ કહેવાની જરૂર રહેતી નથી.

આ ભગિનિ બ્રહ્મણ્ય શાકગદૈતના પ્રખર વિદ્યાન પૂત્યપા-
શ્રીમ, મનુષ્યનસન્વતી સ્વરચિત 'મક્ષિરસાયન' નામના અતિ
વિભવ પ્રથમા આ પ્રમાણે આપે છે -

કુતમ્ય મગવદ્દર્શાદિવાદિકતા ગતા ।

સર્વેભ મનસોદૃત્તિમત્તિરિત્વમિધીયતે ॥ ૧-૩

તાત્પર્ય એ ॥ ૩ ભગવદ્ગુણ્ય શ્રવણ કર્યાથી આર્દ્ધભાવને પામેની
ચિત્તાની ધારાવાહિક એટલે અવિચ્છિન્ન ભગવદ્દાર્શન વૃત્તિ તે ભક્તિ. આમા
ત્રણ વાતો ખામ ધ્યાનમા રાખવા જેવી છે (૧) ભગવદ્ગુણ્યશ્રવણ, (૨)
ચિત્તનો દરીભાવ, અને (૩) ધારાવાહિક એટલે અવિચ્છિન્ન ભગવદ્દાર્શનવૃત્તિ
આમા પડેલી બે વાત સાધનપગારણ્ય છે અને છેવડની ફળપગારણ્ય
છે, એ ત્રણમા ગાખતુ આજ વાત શ્રીમ, ભાગવતમા પણ કહી છે -

‘મદ્ગુણ્યુત્તિમાત્રેણ મયિ સવગુહામયે ।

મનોગતિરવિચ્છિન્ના યથા મદ્દર્શનસોડ્મ્યુર્ધા ॥

સત્ત્વ મત્તિયુત્ત્વસ્ય (યાગસ્ય) નિર્ગુણસ્ય હૃદાદૃતમ્ ॥

મા ૩।૨૬।૧૧।૧૨ ॥

આ શ્લોકમા અવિચ્છિન્ન એટલે ‘ધારાવાહિક’ એમ
મમજનુ એટલે ઉપગના લક્ષણ માથે બરોગ સમન્વય ધરે અર્થાત્
અરમ્ભમત આ ભગિરમમા ચિત્તવૃત્તિ વા અત કરણવૃત્તિ ધારાવાહિક
એટલે મતલ-દોર્ષ પણ પ્રમગ્ના વિચ્છેદ વગર ભગવન્મય હોવી જોઈએ
એ નિર્વિવાદ મિદ્ધ થાય છે આમા મોઢપણ પ્રકાગ્ના સૌકિક વિપયને
સ્થાન ન હોતુ જોઈએ આથી વૈકિકવિપયશૂભાગરમ અને
અવૈકિકવિપયકલમ્ભિતગમમા તેમ જ વૈકિકશૂભાગરમરૂપ સ્થાપિભાવ
એટલે ક્ષામ્ભિવિભાવાદિગન્ય જે રતિ તેમા અને આ આપરણ્યમગદારા
ભગવદ્દાર્શનમા અવૈકિકવૃત્તિમા આવિર્ભાવ પામતો પ્રેમ, એમા
રહેનો બેદ સ્પષ્ટ માતમ પડશે ખીજ વાત એ છે કે
આ મનોવૃત્તિ દ્રવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલી એટલે અતિશય પિમળી

ગએલી હોની જોઇએ, કંઈન વા શિથિલ ન હોવી જોઇએ; કારણ એમ થયા વિના જેમ સુવર્ણરસ મુસાકાર વા લગડીરૂપ થતો નથી, તેમ આ દ્રવિત એટલે ભક્તિરસભાની ચિત્તવૃત્તિ પણ ભગવદ્રૂપ થતી નથી.

ચિત્તદ્રવ્યં हि जलुवत् स्वभावात् कठिनात्मकम् ।

तापकैर्विषयैर्यોर्गिद्रवत्व प्रतिपद्यते ॥

મવિતરસાયન ૧-૪.

ચિત્તદ્રવ્ય લાખના જેવું સ્વભાવથી જ કંઈન હોય છે અને દેવતાથી જેમ લાખ પીગળે છે અને એકરસ થાય છે તેમ ચિત્ત પણ ભગવદ્વિરહાદિતાપક યોગથી દ્રવિત થઈ જાય છે. ચિત્તના કાઠિન્ય અને શિથિલીભાવની અત્યન્ત શાન્તિ એ અહીં ખાસ વક્તવ્ય છે; કારણ આમ થયા શિવાય તે ભગવદ્દાકર થાય જ નહિ અને ભગવાનની મૂર્તિ તેમાં ચિરસ્થાયિ રહી શકે જ નહિ. ચિત્તનો એવો સ્વભાવ જ છે કે તે વિષયાદિની સન્નિધિથી ક્ષુબ્ધ થયા શિવાય વિષયાકાર થતું જ નથી એ વાત શ્રીમદ્ભાષ્યકાર જે નીચેના શ્લોકમાં કહે છે તે યથાર્થ છે:

‘मुपासिक्त यथा तान्न तन्निभ जायते तथा ।

घटादि द्वाजુवञ्चित तन्निभ जायते ध्रुवम् ॥

મુસમાં રેડેલો તામ્રરસ જે પ્રમાણે મુસાકાર થાય છે તેમ ઘટાદિને વ્યાપ્ત થતું ચિત્ત ઘટાકાર થઈ જાય છે. આજ ન્યાય પ્રસૂત પ્રસંગમાં પણ સમજવો. ચિત્ત ભગવદ્દાકર થવું જ જોઈએ, અને ત્યારે જ એમાં દશમી પ્રેમતત્ત્વણા દ્વારા પરાભક્તિ એટલે પ્રહ્લાનદનો આવિર્ભાવ થાય. આતું જ નામ ભક્તિરસ અને આજ પ્રેમરૂપ સ્થાયિભાવ

‘स्थाविमात्रगिरातोऽसौ वस्ताकारोऽभिधीयते ।

• व्यस्तश्च रसतामेति परमानन्दतया पुनः ॥

ભગવાન્ પરમાનન્દસ્વરૂપઃ સ્વયમેવ હિ ।

મનોગતસ્તદાકારસત્તામેતિ પુષ્કલમ્ ॥ ’

• મ. ર. ૧. ૬. ૧૦.

ભગવાન્ સ્વયં-પોતેજ-પરમાનંદ-નિગતિરાય પ્રેમાસ્પદરૂપ છે, અને ભગવદ્દલીલાશ્રવણાદિથી ટ્રવિન થએલું ચિત્ત જ્યારે ત-પરાયણ થાય છે ત્યારે જ તદાકાર એટલે ભગવદાકાર પદ્ધાનંદરૂપી રમરૂપ વા પ્રેમરૂપ થાય છે. ભક્તિરમ તે આનુજ નામ. ભક્તિરમ-અતૈકિક પ્રેમ-અતૈકિક શુભાર જે કંઈ કહો તે એ. આજ રસ મર્ચ્યા અને સર્વત્ર પ્રસ્તુત ગીતગોવિંદ મહાકાવ્યમાં સમજવાનો છે. કામથી દુઃખ થગેલાં અને અનેક પ્રકારની વિષયવાસનાથી વાસિન થએલાં અને તેથી અહર્નિશ વિષયાકાર બની રહેલાં ચિત્તોમાં આ ભક્તિરસ કદીપણ સ્ફુરવાનો નહિ, અને તેથી પદ્ધાનંદ પણ તેમના અનુભવમાં આવવાનો નહિ. આવા લોકોના હૃદયમાં તો આ કાવ્યના શ્રવણમનનાદિથી વિષયવાસના જ મહાકાળ સ્ફુરવાની, અને તેથી તેઓ પ્રસ્તુત અથગત ‘ભગવદ્દલીલાનિરૂપણ ઉપર અનેક સ્વમનોવિકારરૂપ દુષ્ટ અને તુચ્છ આક્ષેપો કરવાના. ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની ગમધીયા ઉપર જે અનેક આક્ષેપો ભોવામાં આવે તેનું કાગળ આંજ છે. લૌકિકરમ અને અતૈકિક રસનો બેદ જ તે લોકોને ખબર હોનો નથી અને તેથી તે અનુભવી શક્તા પણ નથી કારણ અપ્રજ્ઞ જ છે. વળી-

ગૃહ્ણતિ વિષયાકારં મમો વિષયયોગતઃ ।

इति वेदान्तिभिः साङ्ख्यैरपि सम्यङ्गानिहायितम् ॥’

આ વાત નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. વિષયનો યોગ થયો કે તરત જ ચિત્ત તદાકાર થવાનું જ. લૌકિક વિષયમાં લૌકિક વિષયાકાર અને અલૌકિક વિષયમાં અલૌકિક વિષયાકાર. લૌકિક વિષયો કનકકાન્તાદિ તો પ્રસિદ્ધ જ છે, અલૌકિક વિષય તો એક ભગવાન્ જ માત્ર છે એમ

જાણવાનું છે આ કાવ્યમાં પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ એ અનૌકૃતિ વિષય છે અને એમની અનૌકૃતિ લીલાનું અત્ર નિરૂપણ છે, અને તેથી તદાકારવૃત્તિ થાય તો જ કાવ્યના અભ્યાસનું ફળ પ્રાપ્ત થાય, અને કાવ્ય રચવાની માર્ગદર્શકતા સિદ્ધ થાય ભાવ અનુભાવ, મયાગ્નિમાન-માત્રને આ અનૌકૃતિ રમતી નિષ્પત્તિમાં શબ્દદ્વારા નહિ, અનુભવતા તેની પાછળ રહેલી ભાવનાદ્વારા દ્રવિત ચિત્તમાં અનુભવવામાં આવે તો જ આ ભક્તિરસની નિષ્પત્તિ થાય એ નિસસંકેપ છે, જે વાત ઉપરના ૨ અને ૧૦ માં સ્લોકમાં સ્વચ્છાઇ મળે છે

તાત્પર્ય એ છે કે દર્શણાદિ ઉપાધિમાં પ્રતીત થતું સૂત્રાદિર્મિત એમ પ્રતિર્મિતરૂપ દેખાય છે, તેમ પરમાનંદરૂપ ભગવાન પણ દ્રુતચિત્તમાં પ્રતિર્મિત અર્થ ન્યયિભાવરૂપે પ્રતીત થાય છે અને પરિણામે ભક્તિરસતાને પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ ભક્તિરસ એ વસ્તુતઃ પરમાનંદરૂપ જ છે, એમાં જરાપણુ મશયને અનંગ નથી, આ ઉપરથી આ કાવ્યગત પ્રધાનરસ જે ભક્તિરસ તેના આસાન-નિભારરૂપ જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેનું અને પરમાનંદના આવિભારરૂપ જે આધિભાવ તેનું ઐક્ય થશે, એમ સંકેપ જરાનું કારણ નથી, નગ્ન મિત્રપ્રતિર્મિતમાનનો ભેદ વ્યવહારમાં છુપાઈશ્વરભેન્ની માફક પ્રસિદ્ધ છે પરમાત્મા જે આત્મનિભાવ તે મિત્રરૂપ છે, અને ભગવાનના પરમાનંદરૂપ જે આધિભાવ તે પ્રતિર્મિતરૂપ છે, અને તે બંનેનું બાધ-સમાનાધિકરણથી નાસ્તવિક ઐક્ય છે, જો કે બંને વ્યવહારમાં ટકા માત્ર ભિન્ન છે

આ રીતે અનુવેશકતા લૌકિક નૃગારરસનો પણ નિર્વાદ થઈ શકશે, કારણ ત્યાં પણ જે સુખની પ્રતીતિ થાય છે તે પણ પરમાત્મની જ માયાદ્વારા પ્રતીતિ છે એ નિર્વિવાદ છે

કાન્તાદિવિષયેષ્યસ્તિ કારણં મુલચિદ્ધનમ્ ।
કાર્યાન્કારતયા મેદે વ્યાવૃત્ત માયયા સ્વત્ત ॥

જગનમાં જે દર્દી સુખ-આનંદને નામે મમત્ત્વ છે તે મૂર્ખ
આ ક્ષમાનંદનું જ પ્રતિનિધિ છે. જેવી ઉપાધિ તેનું પ્રતિનિધિ.
માર્ત્તિકશક્તિમાં જિજ્ઞાસુપ્રતિનિધિ એક જ રૂપ. ગાંડી તામચીમાં
વિકૃતિરૂપ. શક્તિમંત્રના ત્રિભુવણથી મુજથી દર્દી અને ન્યૂન
એટલોજ માત્ર, એક છે. અત્ર ઉપપત્તિ આ પ્રમાણે છે

ત્રિગુણાત્મકમર્કવસ્તુ શ્યાવામીશયને ।

નિજમાનનમરુપભેદેન પુરુષહિમિ ॥

કામિન્યા મુગ્ધતા મર્ત્ત ગવન્યા દુઃસ્વરૂપતા ।

તદલામાનયાન્નેન મોહન્યમનુભૂયતે ॥

મ ર ૧ ૧૬-૧૭.

ત્રિગુણાત્મક દેવેક વસ્તુ તથા જનને પોતપોતાના મનના મરકાર-
બંદને કીધે તથા જુગી જુગી રીતે પ્રતીત થાય છે. એક જ સ્ત્રી તેના
પતિને સુખરૂપ લાગે છે, મપત્તીને દુઃખરૂપે સાલ્યા કરે છે, અને તેની
પ્રાપ્તિના અભાવથી અન્ય પુરુષને મોહનું કામજી થઈ પડે છે, અથવા
ઉદાસીન પુરુષને દુઃસ્વરૂપ લાગે છે, કામજી પોતાના બર્ત્ત પ્રતિ તેના
માર્ત્તિકભાવને ઉદેક જોનામાં આવે છે, મપત્તી પ્રતિ રંગેઅશનો
અને અન્ય પ્રતિ તામચીઅશનો ઉદેક માત્રમ પડે છે. વાસનાના
બેદથી એક જ વસ્તુને વિશે બાનમા પણ બે પ્રતીત થાય છે, એ વાત
પ્રખર મીમામક શ્રીકુમારિલક્ષ્મણાર્યને પણ હષ્ટ છે - 'પરિનાદ-
કામુકશુભામેકશિખ પ્રમદાજને કુળપ કામીનીમદપમ'...એક જ પ્રમદાને
વિશે પરિનાદ, કામુક, અને શ્વાનની અનકમે માંમ, કામિની, અને બદ્ધરૂપ
તથા પ્રકારની વિદ્યપનાઓ થાય છે.

આટલા જ માટે ભગવતી શ્રુતિ કહે છે કે 'જાનદાદ શ્લેષ
સશ્ચિમાનિ મૃતાનિ જાયન્તે । જાનદેન જાતાનિ જીવન્તિ । જાનદં
પ્રત્યભિસવિશન્તિ ।' તાત્પર્ય એ છે કે અજ્ઞાનદ જ જગતનું અભિજ્ઞ
નિમિત્તોપાદાન કરજી છે.

પ્રસ્તુત ઉપોદ્ધાતમાં અન્ય લેખકોએ માન્ય કરેલી રસાલંકારાદિની ચર્ચા જેવી ચર્ચાને છોડીને મુખ્ય ચર્ચાના વિષયરૂપે ભક્તિરસ વા અજ્ઞાનંદાદિને અમે અહીં જાણી જોઈને ચર્ચા કરી છે; કારણ એના અભંધમાં લોકોમાં અનેક પ્રકારની ભ્રાન્તિ પ્રસરેલી માલુમ પડે છે. આલિંગન યુગનાદિ શબ્દ તેમજ તદ્વાચ્ચક્રિયા ઉભય રસમાં—લૌકિક તેમજ અલૌકિક બંનેમાં—એક જ હોવાથી હાલના સુશિક્ષિતમાં અપતા લોકોમાં ભ્રાન્તિ પેદા થઈ છે, પણ તેલોકોએ સમજવું જોઈએ કે શબ્દ અને ક્રિયા એક હોવા છતાં પણ બંનેમાં ભાવનાનો મહદ્ અંતર છે, અને એના એજ ક્રિયાલિપ્ય જક શબ્દો અને એની એજ આલિંગનાદિ ક્રિયાઓની પાછળ રહેલા ભાવમાત્રના બેદથી લિન્ન લિન્ન રસની અભિવ્યક્તિ થાય છે, ફેર માત્ર ભાવનાનો છે, એ 'વાત ભુક્ષવી જોઈએ નહિ.

‘મનઃકૃત’ કૃત રામ ન શરીરકૃત’ કૃતમ્ ।

યેનેચ્છાલિપ્તગ્ને માર્યા તેનૈવાલ્લિષ્ઠતે મ્વસા ॥ ’

આ ‘લોકગત ભગવાન વસિષ્ઠનો શ્રીરામ પ્રતિ ઉપદેશ ધ્યાનમાં રાખ્યાથી સર્વ શક્યનું સમાધાન થઈ જશે તાત્પર્ય એ છે કે ભેદ માત્ર મનનો માનેલો છે. શરીર સજ્જમા કંઈજ અર્થ નથી એ તો જડ છે. જે હૃદય ભાષાને આલિંગન આપે છે તેજ હૃદય બહેનને પણ જાતી સરસી આપે છે શરીરમધી આલિંગન યુગનાદિ ક્રિયા તેમજ તદ્વાચક આલિંગન યુગનાદિ શબ્દ એકજ પ્રકારના હોવા છતાં ભાવનાના ફેરને લીધે અનુભવમા ફેર પડી જાય છે. ભાર્યા પ્રતિ ક્રિયાકારવૃત્તિ અને બહેનના પ્રતિ વાતસલ્યવૃત્તિ જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ આના શિવાય અન્ય કંઈજ નથી એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. નિરક્ષર સ્ત્રીઓ પણ મંદિરમાં દાકારજીનાં દર્શન કરતી વખતે પ્રાણાધાર, પ્રાણુવલ્લભ, હૃદયધારાદિ જે શબ્દો વાપરે છે અને જે ભાવો દર્શાવે છે તે બધાએ સર્વાંશ લૌકિકગુંગારરસમાં પણ જોવામાં આવે છે, છતાં તે નિરક્ષર સ્ત્રીઓના હૃદયમાં

કઈ વાસના હોય છે ? લક્ષિત લક્ષિત અને ભન્તિ ! શૃંગારની વા લૌકિક કામવિકાગની ચત્તિચિત્ત પશુ ગદ્ય હોતી નથી. ક્ષવિત એ થાય છે કે હૃદયની ભાવના અને વિનુદિ ઉપર જવો આધાર છે પામર કામી-જનો ભગવદ્ભીનાને કામરૂપે મમજો અને ભક્ત લોભા ભક્તિરૂપે મમજો એમાં જગ પશુ આશ્ચર્ય નથી આથી એક જ દામ્યથી અધિકારી-બેદ અનુમાર જુના જુદા સરકારો ઉગર ઉપર દહીમૂન થાય એમાં કઈ આશ્ચર્ય નથી માખ્યશાસ્ત્ર અને વેદાન્તરાજનો પશુ આજ મિદાન્ત છે

‘ ક્ષિણ્યતિ ક્ષામપિ ચુસ્વતિ કામપિ કામપિ રમયતિ રામામ્ ।

પદ્યતિ અસ્મિતચારુતરામપરામુગ્ધા ઉતિ કામામ્ ।

• હરિરિહ મુગ્ધવૃત્તિકરે વિલામિનિ વિલસતિ વેલિપરે ॥

મ ૧ પ્ર ૫ ૮

અહિં જોવો અધિમાર તેવો તેના હૃદયમાં આવિર્ભાવ કામીને માન આ પદોથી કામ જ સ્વરૂપે અને ભક્તને ભક્તિ જ સ્વરૂપે આટલા જ માટે શ્રી જયદેવે પોને જ ગાયુ છે કે—

શ્રીજયદેવમણિતમતિમુદરમોહનમધુરિપુરપદ્મ ।

હરિચરણસ્મરણપ્રતિ સંપ્રતિ પુણ્યવત્તામતુરપદ્મ ।

રાસે હરિમિહ વિહિતવિલાસ સ્મરતિ મનો મમ કૃતપરિહાસમ્ ॥

• મ ૨ પ્ર ૧૫ ૮

આ અતિ નુદર મનદગ્ધ પ્રભુ તપ્ત

શ્રીજયદેવે વર્ણ્ય ગાયુ ગમાલ જો

ભાવિક જનને ભાવતુ ભોજન આ રૂક,

પાવનકર થી ભગવદ્ભાન કરાવજો

ઉર તરી આવે દગિ દાવે અવમેશ્વર

—બાલાન્તર પા. ૧૩, ૫ ૮

‘ શ્રી જ્યોત્સ્વરચિત હરિકેર વર્ણન આ મનહારી
ભગવદ્ભાન કરાવે ભાવિંદ જનને પાવનકારી
આવે હર તરો અહીં । અહિં રાસે,

શ્રી કેશનૃત ભાપાન્તર પા ૨૬ પદ ૮.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આ કાવ્યનો અધિકારી
‘ કામીજન ’ નહિ પણ ‘ ભાવિક’જન છે આ દૃષ્ટિથી ચિત્તવૃત્તિમાં
કેટલો બધો ફેર પડી જશે તે સહૃદય વાચકોએ નિચારી
જેવું શિવાય એનાથી અનેક પ્રકારના દુષ્ટ અને દુસ્તિત આક્ષેપોથી
પેના કુતાકિકો મુક્ત થશે, અને એમના ચિત્તમાં પણ જે
સહૃદયતા હશે તે ભગવદ્ભક્તિ સ્ફુરશે અને પગિણામે ઉપરના પદમાં
આ પ્રમાણે ભગવદ્ભાન-ભગવત્પાક્ષાત્કાર પણ તે લોકોને થશે.

શ્રીમુખોદિતીનાર શ્રીમદ્વનભાચારીશ્રીએ પણ સમપંચાધ્યારી
ઉપર સ્વચ્ચિત કારિત્રમાં આ પ્રમાણે સમાધાન કર્યું છે તે પણ જોના
વિચારવા જેવું છે

“ ક્રિયા સર્વાપિ સા ઇવ અત્ર પર નામો ન વિચતે ।

તાસાં કામસ્ય સપૂર્તિ નિષ્કામેનૈવેતિ તા તથા ।

કામેન પૂરિત કામ સસાર જનયેત સ્ફુટમ્ ।

વામાભાવેન્ પૂણસ્તુ નિષ્કામ સ્યાન્નસમય ॥

અત ન વાઙ્મિ મર્યાદા મગ્ના મોક્ષફલાઽપિ ચ ।

અત ઇતચ્છતૌ લોક નિષ્કામ સર્વથા ભવેત ॥

ભગવદ્ચરિત સર્વ યત નિષ્વામ ર્થયેતે ।

અત કામસ્ય ન ઉદ્ગોચસ્તત શુન્વચ સ્ફુટમ્ ॥

આનું ભાષાન્તર ભગવદ્ભક્ત સાદરશ્રી મગનદાસ ગણપતરામ ચાસ્ત્રી
આ પ્રભાવે કરે છે:—

“અત્ર ક્રિયા સર્વ તેજ છે પરંતુ કામ વિષમાન નથી. નિષ્કામ
શ્રીકૃષ્ણે તેમનો કામ સંપૂર્ણ કર્યો માટે તે (મજસીમંતિની) નિષ્કામ
છે. કામવડે કામ પૂર્ણ થાય તો સંસારજનન જ રુદ્ધ થાય. નિષ્કામ-
નાથી પૂર્ણ થયેલો કામ નિષ્કામ થાય એમાં સંશય નહિ. તેથી કાંઈ
પણ મર્યાદા ભગ્ન થઈ નથી. મોક્ષદા આપનારી તે લીલા પણ તેથીજ
થઈ. માટેજ આ (રાસપંચાધ્યાયી) ના શ્રવણથી લોક સર્વથા નિષ્કામ
થાય છે. ભગવદ્ચરિત્ર સર્વ નિષ્કામ જ કહેવાય છે એટલે કામનો
ઉદ્બોધ થતો નથી માટે શુદ્ધચયન રુદ્ધ છે.”

આ સંબંધમાં ૯૭ પણ કોષને સંદેશ રહે તો તેમને શ્રીધનપતિ-
સૂરિકૃત ભાગવતના દશમસ્કંધગત રાસપંચાધ્યાયીની ગૂઢાર્થદીપિકા
નામની વ્યાખ્યા જેવા વિચારવા ભક્તમણુ છે. આ પુસ્તક હાસીમાં
પ્રસિદ્ધ થતી ચૌખમ્બા સંસ્કૃત સીરીઝમાં મળશે.

(૪)

અનુવાદચર્યા.

ગીતગોવિંદનાં અત્યાર સુધીમાં ગુજરાતીમાં બે અનુવાદો થયા
છે. આ ત્રીજો છે. આ ત્રણે પદ્યમાં છે. એક ગદ્યમાં પણ થયો છે.
અનુવાદ ગમે તેટલો કાળજીપૂર્વક અને મૂળનો ભાવ સાચવીને કરવામાં
આવ્યો હોય તોપણ મૂળની ખુશી તો તેમાં ન જ આવે એ કહેવાની
અત્ર જરૂર નથી. અન્યત્ર અમે એ વાત સ્પષ્ટ કરી છે. મૂળ કાવ્યનો
અમત્કાર એના રમણીયાર્થપ્રતિપાદકશબ્દત્વમાં રહ્યો છે એ તો નિર્વિવાદ
છે. રમણીય એટલે અહીં લોકોત્તર અથવાં અલૌકિક એમ સમજવાનું
છે. આ કાવ્યશક્તિ પવિત્રતરંગ જગન્નાથના રસગંગાધરમાંથી લીધેલું છે.

આ કાવ્યનો વિષય ભગવદ્લીલા છે એટલે મૂળ સંસ્કૃત વિષય તો
અલૌકિક છે જ, અને તદભિવ્યંજક શબ્દરચના પણ સર્વાંશે સર્વથા
તદનુકૂલ હોઈ પોષક છે આમ છે માટે જ અનુવાદનું કામ કઠિન થઈ પડે

એમ છે પ્રતિભાસાક્ષી પ્રાસાદિક કવિઓની કૃતિનો ચમત્કાર ભાષાન્તર અથવા અનુવાદમાં ન જ આવી શકે એમ અમારું દૃઢ માનવું છે શેક્સપીઅર, મિલ્ટન, શેલી, કીટસ, વર્ડઝ્વર્થ, ટેનીસન, પ્લાઉનિંગ, આદિ પાશ્ચાત્ય કવિઓની કૃતિઓમાં પણ આજ ન્યાય સર્વોપી પ્રાપ્ત થાય છે. એમના સ્વાભાવિક અને હૃદયગમ પદ્યોમાં એક માનનાં વા પદનો ફેરફાર કરવામાં આવે તો મૂળનો ચમત્કાર નષ્ટ થવા સભવ છે, કારણ 'યપર શબ્દ સ શબ્દાર્ય' એ ન્યાયે શબ્દાર્યનો સળધ નિત્ય છે એટલે અર્થ વા ભાવના પ્રતિપાદનાર્થ ને શબ્દ તત્પર વા નિસર્ગમિદ્દ હોય તે શબ્દને ધ્યાને મૂક અર્થના ભાવનાયક તત્પર્યાય મૂકનામાં આવે તો શબ્દચમત્કૃતિ તેમ જ અર્થચમત્કૃતિ ઉભય જતી રહે એ સ્વાભાવિક છે રસભગ શાય તે તો વળી જુદું જ મૂળનો અર્થ અને ભાવ વખતે સચવાય, પણ તદભિવ્યજક તત્પર ઉચિત ગબ્દના અભાવે ચમત્કૃતિ તો ન જ રહે એ નિસશય છે. ગદ્ય અને પદ્યમાં અહીંજ મોટો ભેદ પડે છે ગદ્યનો અનુવાદ કરવો મહેલો પડે છે, જો કે તે પણ કાર્યાર્થિક, એમર્સન જેવાઓનો સહેલો નથી તોપણ પદ્યનો તો અતિવિષ્ટ ધધ પડે એમ છે આમાં અનેક કારણો છે મૂળનો પ્રસંગ, તદનુકૂળ ભાવના તત્ત્વિપ્રાધ્ય રસપ્રકટનાર્થ હૃદયમાથી સ્વયં વહેતો સ્પષ્ટપ્રવાહ તદનુકૂળ વૃત્ત વા અગીત આ અને એવાજ ખીજ કાવ્યના માર્મિક અંગોનો ચમત્કાર ભાષાન્તર અથવા અનુવાદમાં ન જ આવે એ સ્વાભાવિક છે ગદ્યમાં આટલી અધી કડકટ હોતી નથી, તેથી ગદ્યનું ભાષાન્તર વા અનુવાદ સહેલો પડે છે શિવાય ગદ્યમાં અર્થનું પ્રધાન્ય હોય છે ત્યારે પદ્યમાં રસનું પ્રાધાન્ય હોય ॥ આટલો જ ભેદ જો વિચારપૂર્વક લક્ષમાં લેવાય તો ઉપર કરેલી ત્રયનો મર્મ ઋધ્યાનમાં આવી જશે પાશ્ચાત્ય કવિઓમાં આવરને 'She walks in beauty' થી આજ ભાતી કાવ્યના નીચે આપેલા ખડમાં નાવિકાનું ને હૃદયગમ અને માર્મિક વર્ણન કર્યું છે તે બગમર કવિતાકામિનીને લાગુ પડે છે

'One shade the more, one ray the less
 Had half impair'd the nameless grace
 Which waves in every raven tress
 Or softly lightens o'er her face,
 Where thoughts serenely sweet express
 How pure, how dear their dwelling place'

BARON

આ રમિક, સુદ્ધ, અને પ્રામાણિક અમરતનિમય કાવ્યમાં કાવ્યનું એકે એક સાર્થિક અંગ પ્રતીત થાય છે શબ્દ, અર્થ, ભાવ, ગમઅનમગદિ મર્વ મામગ્રીથી પરિપુષ્ટ આ કાવ્ય છે એમ મર્વ ગર્ભ મહદ્દયને પ્રતીત થતા વિના ભાગ્યે જ રહેને આ કાવ્યને। અનુવાદ ને પરભાષામાં વિજયી નિવડે, તો ગીતમાર્ગિને। અનુવાદ મફળ થાય ! આ વાત કેટલે અમે ચર્ચાર્ય છે એ રિચારવાનું મુક્ય વાચનાર ઉપર જ મૂકામાં આવે છે

પ્રસ્તુત અનુવાદ સ્નેહી ભાષીશ્રી નટવરદાસ ગુપ્તેશદાસ જશુમગીરા, ખી એ એમણે બને તેમની રમિક, મર્મમાની, કામગ, અને સરળ ભાષામાં કરવા જે યત્ન કર્યો છે તે અનુવાદની દ્રષ્ટિથી અરનોકતા ધણે અરો મફળ થયો છે એમ કહેવાને જરા પણ બાધ નથી જતો તો સમજત જ રાખ્યા છે એટલે મદ્દ જ ગાર્ધ સમાય એમ છે, પણ મૂળ અટપદીઓના અનુવાદમાં જે પરિચિત થાને થોડું છે તેમના પ્રમિદ છે તેથી સહેલાઈથી ગાર્ધ થકાય એમ છે કેટલીક ગુજરાતમાં ગાતી ગરમીઓની ચારો છે અને કેટલીક નાટકી થાયો છે આથી કરીને ગુજરાતીમાં ગાવા જેવો એક મુદ્દક મમ તૈવાર થયો છે એ જાનુ આનદની વાત છે આમાંની કેટલીક ગરમીઓ તો રુદ્ધમવના પ્રમુખે ગરમાઓમાં ગુજરે કંડે ગવાય એવી છે દવાનામલાઈની ગરમીઓને યથાને આજ્ઞાનના પ્રેક્ષા ગુન્ડ

અને નીરસ ગરમાઓ ગવાય છે તેને બદલે આનો પ્રચાર ગુજરાતમાં
ચાય તો અહોભાર્જી!

કેટલેક સ્થળે અનુવાદકારે ‘શ્રવણે’ અને એના જેવા ખીળ
પ્રયોગો કર્યા છે તે બદલવા લલામણુ છે. અપરિચિત અને શ્રુતિકંટુ
શબ્દો વાપરવાથી કાંઈક વૈરસ્ય આવી જાય છે અને ગાવામાં તો
બિંમલકુલ પ્રતિબંધક થઈ પડે છે એ વાત ભાષાન્તરકાર વા અનુવાદકારે
અવશ્ય લક્ષમાં રાખવી જોઈએ. લઘુતાવાચક (Diminutive) શબ્દ
જેમ અને તેમ જેમ કાવ્યમાં વધારે આવે તેમ હીક, પછુ તે સરળ, રસિક,
પ્રમિદ, મર્મભેદી, અને હૃદયંગમ હોવા જોઈએ. હાલના કેટલાક કવિઓમાં
ખપના લેખકો ગમે તે શબ્દ ઉપરથી ગમે તેવા લઘુતાવાચક શબ્દ
ખનાવી પ્રયોગો કરે છે, પણ તેથી ક્ષણ કંઈ થતુ નથી ઉત્કંઠ વૈરસ્ય
ફલિત થાય છે. આવા અપ્રસિદ્ધ શ્રુતિકંટુ, અને વિરસ પ્રયોગો જેટલા
ઓછા થાય તેટલા હીક. અનુવાદ કેટલે અશે સફળ થયો છે તેને
માટે વિશેષ લખવાની જરૂર નથી. એમાથી

“હર તરી આવે હરિ હાવે અક્ષબેલગ્ર”-

આ પદ્યથી શરૂ થની ગરબી ગાઈ જોવાથી અનુવાદકાન્ની ગસિન્તાની
કિંમત સારી રીતે અકાર્ષ જશે. ચાલ પછુ “આધવજી સદેગો
કહેજો સ્યામને” એ પ્રસિદ્ધ ગરબીની છે, એટલે ગમે તે ગુર્જર
સ્ત્રીપુરુષ તે ગાઈ શકશે.

‘અધર સ્ત્રી સુધા શી મોહક મીઠી,

વાતા’તા મોહન હા જસી મધુર જો.

અણીયાળી આખલડી તાને નાચતી,

લયકેશેખર સુમેયદ્રકલા’લ જો’.. હર તરી આવે.

આ પદ્યને કોણ દરેક રીતે સુદર નહિ કહે ? મમસ્ત અનુવાદનો
ધણો ખરો લાગ આવી જ મધુર, સુકોમળ, હૃદયંગમ ટૈલીથી લખાયો
છે, એ સહૃદય અને રસિક વાંચનાર સદૃજ જોઈ શકે. રા બા. સાક્ષર.

શ્રીયુત કેશવ હર્ષદ ક્રુવનું ભાષાન્તર ઘણું વર્ષથી વિદ્વાનોમાં પ્રસિદ્ધ છે. કવિ દામોદર કાનજીનું પણ પ્રકટ થઈ ચૂક્યું છે. આ ત્રણે સાથે વાંચ્યાથી તારતમ્ય સહજ અને સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે. ત્રણેની તુલના થઈ રોકે એમ છે પણ તે કરવાનું અમને હીફ નથી લાગતું. 'Comparisons are odious.' અનુભવી સહૃદય રસિક વાંચનાર ઉપર જ તે રાખવામાં આવે છે ઉપર કાંઈ કાંઈ રથજે બંને અનુવાદો નમુનારૂપે આપ્યા છે તે ઉપરથી તારતમ્ય સમજાઈ જશે; તોપણ એટલું તો કહ્યા વિના ચાલતું નથી કે સાક્ષર શ્રી ક્રુવનું ભાષાન્તર જે દષ્ટિથી લખાયું છે તેના કરતાં આની દષ્ટિ ભુદી છે. શિવાય એમાં એમણે મૂળ અષ્ટપદીના જ રાગ કાયમ રાખ્યા છે, અને ભાઈશ્રી નટવરલાલે મૂળનું રહસ્ય સાચવીને ગરખીઓની અને નાટકોની ચાલો મુકી છે; આથી સાક્ષરશ્રી ક્રુવનો અનુવાદ વિદ્વંભોગ્ય થયો છે અને આ વિદ્વંભોગ્ય ઉપરાંત રસિકપ્રિય અને લોકભોગ્ય થવા સંભવ છે.

આ સ્પૃહણીય પ્રવાસ માટે અને ગુર્જર કાવ્યસાહિત્યમાં આ કાવ્યથી એક સારો ઉમેરો થયો છે તેને માટે રનેદી ભાઈશ્રી નટવરલાલને અનેક ખર્ચવાદ ધટે છે. આવાં જ બીજાં રસિક કાવ્યોના અનુવાદ એ ભાઈશ્રીગુજરાતીમાં કરશે તો અમારી ખાતરી છે કે તે સર્વથા વિજયી નીવડશે અને લોકપ્રિય થશે. દક્ષિણ દામ ।

વડોદરા,
તા. ૧૦-૧-૨૭ } હીનસાલ. બ્રજભૂખણદાસ સરાફ.

પ્રસ્તાવના.

કિન્દુબિલ્વનિવાસી મહાકવિ શ્રીજયદેવકૃત ગીતગોવિંદથી સંસ્કૃત ભાષાવિનાસી જનોમા કોણુ અત્યંત હશે ? સંસ્કૃતભાષાવિદ રસજ્ઞ રસિક જનો તો એનું પ્રેમરમપાન કરતા આન્યા છે ને કરે છે, તેમા આશ્ચર્ય નથી પણ તેમણે વધુ પાન તો ભારતીય રસિક જનો તેના અનુવાદ દ્વારા કરે છે. ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી, બંગાળી વિગેરે દેશીય ભાષામા તેમજ વિદેશીય ભાષામા થયેના તેના અને-અનેક અનુવાદોથી આ વાત સિદ્ધ થાય છે ગુજરાતીમા પણ તેના બેચાર અનુવાદો થયા છે. જેમાના કેટલાક ગદ્યમા છે, અને કેટલાક પદ્યમા છે, તોપણ એ મર્નમા મ બ કેશનતાન હર્ષદરાય કુવકૃત અનુવાદ સારો અને ઉત્તમ ગણાય છે તેઓશ્રી જણાવે છે તેમ તેમનો અનુવાદ અક્ષરશ નથી પણ હાયામદ્ધ છે, અને તેની ભાષા જો કે કિન્નટ નથી તોપણ જનિ તો છેજ મૂળ ગીતગોવિંદના તેમણે ગોઠવેના રંગોથી, સંગીતમાર્ગ ગુજરાતીમા અતિ અવનત દશામા આવી પડેલો હોવાથી સંગીતથી અપરિચિત જનોને તેનો અને તે સાથે તત્વનબી અર્થના મધુર મીઠન-ગુજનનો રસારનાદ તે મથેષ્ટ આપી શકેતો નથી, એટલે તેમનાથી કંઈક વધુ અક્ષરશ^૧ સરળર^૨ અને માદી ગૈલીયુક્ત ને ગુજરાતને પરિચિત વ્યક્તોમા તેના અનિશાનેક

૧ “ પેલી ગણ કુમારિકા સ્વેત તેજ થકી લરી ” એટલે દરજ્જો અક્ષરશ કરવાનો લોભ મહે નથી રાખ્યો. ગુજરાતીમા મૂળ ભાવના કેમ દીપે, એ વિચારે એટલેક રચણે કંઈક છૂટ પણ લીધી છે

૨ “ સરળ ” નો અર્થ પ્રકરણવશાત્ જો થવો જોઈએ તેવા વ્દે અર્થ છે “ સારી ચોપડીઓ ચોલાય ” એને સરળ કહેવાનો તો કાંઈક જ પ્રયત્ન કરશે !

અનુવાદની શુભ્રાતને જરૂર છે અને તેથી તેવો એક અનુવાદ તૈયાર કરી શુભ્રાતને ચરણે ધરવાનું આ સાદસ ધૃષ્ટના તો નદિજ લેખાય.

પદ્યોનાનું પ્રાભાતિક સંગીત, નાનાવિધ વાદ્યોનું સ્વરપ્રધાન સંગીત, માનવકંઠમાંથી વિનિર્વાન “નનાનાના”-અક્ષર-પરંપરા-ભર અક્ષર-શબ્દ-સ્વ-મિશ્રિત સંગીત, જોડકણાંનાં અર્થભર સંગીત, માત્ર અક્ષર-સંવાદી યમકભર યતિભંગ-પુરઃસર સંગીત, સ્વર-અક્ષર-સંવાદી યમકભર યતિભંગપુરઃસર સંગીત, સ્વર-અક્ષર-સંવાદી તાલબદ્ધ અયતિભંગપુરઃસર ક્લિષ્ટ ને ક્ષોર રચનાત્મક સંગીત, સ્વરઅક્ષર-સંવાદી તાલબદ્ધ અયતિભંગપુરઃસર રમણીય ને મધુર શબ્દ-રચનાભર પશુ ભાવાનુચિત રાગબદ્ધ ને અર્થહીન સંગીત, સ્વરઅક્ષર-સંવાદી તાલબદ્ધ અયતિભંગપુરઃસર રમણીય ને મધુર શબ્દ રચનાત્મક ભાવોચિત રાગબદ્ધ પશુ ક્લિષ્ટાર્થાન્વિત સંગીત, અને સ્વર અક્ષર-સંવાદી તાલબદ્ધ અયતિભંગપુરઃસર રમણીય ને મધુર શબ્દ-પરંપરાભર ભાવોચિત રાગબદ્ધ રમણીય અર્થભર ને ચમત્કૃતિભર સંગીત,—એમ એવા અવલોકને કાવ્યના કાવ્યત્વની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિના વિકાસનું, અને તેની અંતિમ ઉત્તમતાનું પિંજન શું નથી થતું ? રસવિદ્યેએ દર્શાવેલાં કાવ્યત્વનાં પશુ ચત્રોમાં ઉપર્યુક્ત એણીનો વિકાસ રહેજે હૃદયગોચર શું નથી થતો ? જો તેવી મુક્ત દૃષ્ટિએ ગીતગોવિન્દકાર મહાકવિ શ્રીજયદેવનાજ “વાચઃ પદ્યવત્સુ.”—(સર્ગ ૧. ૪)—“લોકનું ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટિએ અવલોકન કરીયે તો નિર્દિષ્ટ કથન રહેજે સમગ્રતઃ તેમ છે. મહાકવિ શ્રીજયદેવનું ગીતગોવિન્દ એટલે સ્વર-અક્ષરનો સંપૂર્ણ સંવાદ, મધુર કામળ ને કાન્ત પદ્યવલિનું દર્પણ, ભાવ અર્થ ને સંગમનું અદ્વૈત, હુંકમાં પ્રભુની દિવ્ય પ્રસાદી મહાકવિ શ્રીજયદેવના ગીતગોવિન્દની મહત્તા ને અપૂર્વતા પશુ આમાં જ અને હમારા સમગ્રતા પ્રમાણે દેશ-વિદેશ ગવાતી તેમની અમર-કીર્તિનું બીજ તે પશુ આમાં જ. આવા ઉત્તમોત્તમ મહાકવ્યનું ભાષાંતર કરવાનો પ્રયત્ન એટલે સાગરમાં હૂંપતા માનવીનો તરણાની મદદે તરી સાગર-બહાર નિકળવાનો વ્યર્થ

પ્રથમ સમાસ-રચના-પ્રધાન સર્જતનાપાત્ર ગૌરવ પણ કદક વધુ
અરો મમાસરચનાથી મહેજે નિષ્પન્ન થઇ સિદ્ધ થતા સ્વર-અક્ષરના
મવા મા છે અને તેમા ગેયતત્વની સાથે લાપ, અર્થ, અને
લક્ષિતાનુ અમતૃતિભર માધુર્ય મીનન થાય એટલે પુણ્ય જ શુ ?-તેની
દિવ્યતા કેટલી ? ગુજરાતી ભાષા સર્જત ભાષાની માફક મમામપ્રધાન
છે જ નહિ અને તથી તેમા સર્જતની માફક સ્વર-અક્ષરના સવાદનુ
માધુર્ય બહુધા આની સન્નુ જ નથી અને તેજ લાવવાની માત્ર
એકજ દૃષ્ટિએ જે આ મહા ભાષાના ભાષાતર કરના પ્રાને, તેના
જનના તે ભાષાતર કિન્ન, કિન્ન અને કૃત્રિમ થાય, એ આભાવિત
છે અને સંગીતના જ્ઞાનના અભાવે અને ગાતા પણ ન આનડતા
જ્યારે માત્રા-મેળયો માત્ર નોટશનપદ્ધતિને અનુસરી તેના કાન્ય
કરવા જાય, હારે તેવા જનની તેજી દૃષ્ટિએ સવિદેય તેમ થાય એમા
પણ કદ નનાર્થ પામના જેવું નથી જ ગુજરાતી ભાષાતરને કાગ્જે
મૂકતા પણ જે સર્જત ભાષામા આની સ્વર-અક્ષરના સવાદની
અમતૃતિભર માધુરી વરસે છે તેજ ભાષાના નીચેના એ જ વિપર
પન્ના ગેયતત્વનાળા બે કાન્ય સંગ્રાહતા હિપરનુ ક્યનમહેજે મમભાજે

કથમપિ મધુમયન મયા મહ મનોભવકોટિરચિરમ્ ।

રમય રામરસમપ્યારસ નથ રસિક સુચિરમ્ ॥ ધ્રુવપદમ્ ।

ચાતુકૃતાવતિચતુર મૃદુતગમતિમદ્દાસમાપિતયા ।

શિથિલીકૃતમદ્વસન કુસુમિતશયન નિવેશિતયા ॥ કથમપિ ॥ ૨ ॥

શ્રીમત્રમુચરણકૃત શૃંગારરસમન્નમ્ ।

(પ્રાક્ત્યસવ્વ ૧૫૭૨)

સરિવ હે કેશિમયનુમુદાર રમય મયા સહ

મદનમનોરયમાધિતયા સવિકારમ્ ॥ ધ્રુવમ્ ॥

પ્રયમસમાગમલક્ષિતયા પદુચાદુશૈવરુકૂલમ્ ।

મૃદુમયુરસ્મિતમાપિતયા શિથિલીકૃતજપનદુકૂલમ્ ॥ સચ્ચિ ॥

કવિશ્રીજયદેવકૃતગીતગોવિન્દ મર્ગ ૩, પ્ર ૨.

મદાદિ શ્રી-જ્ઞેવ તો ભગવાન શ્રી દૃશ્યના લાગીના ભાગ
 હતા, અને તેમનામા આ મર્વ તત્ત્વોનું મુર મીલન મદન હતું-
 ચંદ્રશુદ્ધિ તેમનામા જ હતી. હવે તેના પ્રનુભવ મદાદનિના
 'Inprofuse streams of unprameditated love' ની ગદ્દેનિ-ગતી
 કાન્ય-જગ્યાનું ઉદાન-ચાપિન જલપ્રવાહરૂપ ભાગાનર ગ્વાની ધૂણના
 કરવી એટલે વખા પ્રયત્ન ! એના મન્યોનું તો ભાગતર યજ્ઞ સહે જ
 નહિ, હના એમ બે તત્ત્વોને પ્રધાન પદ આપી તેરી દૃષ્ટિયે તેમની
 માફક તેવા કાન્યનું ભાગતર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો અને તે પછુ દેશીય
 ભાગમાં-એટલે એ-કે નાનાવિધ ઉષ્ણપેના મમદુધ્યાનનું દર્શન
 કરાવવું તે છતાં તેરી એમદ બે દૃષ્ટિથી થયેનું રા. બ કેશવતાસભાજનું
 ભાગતર ઉત્તમ ગણાય છે, તેમના તે પ્રયત્નની માર્થકતા ને મદજના
 સ્વીકાર છે, તો તે ખત્તવે અમને જરાય વાધો નથી પણ સાથે
 માથે એટલું તો લખવું પડે છે જ કે -યા તે સર્વ મન્યત્વ-સમૂર્ણ
 ઉત્તમોત્તમ મૂળ ગીતગોવિંદ ને આ એ ! ચત્વના એમ બે સમ-અગેમા
 વિનમનું ગુજગતી ભાગતર ? ગુનના સભાવે પણ ક્યાથી ? વળી
 મમદે અને જગન્નાથે જે કાવ્યમાં ઉલ્લસદેનુઓ ગણાવ્યા છે, તે તો
 આજમાય કાનામા છે, છે જ નહિ અને તે પોનાનામા હોવાનું
 મ્હી લઈ તેની ચર્ચામા ઉતરવું, એ પણ એક પ્રાગતી મૂર્ખતા જ
 છે હુમ્મા તે માર્ગ થએના અનુવાગોની ગુનના મૂળ કૃતિ
 સાથે મલવતી જ નથી મૂળ કૃતિ જ ઉત્તમોત્તમ છે હવે
 આ મ્હારે ભાગતર ! મ્હે પણ તે તે કાન્યત્વના તે તે તત્ત્વોના
 કદક લોભપૂર્વક વા ત્યાગપૂર્વક જે જે દૃષ્ટિએ આ ભાગતર
 કર્યું છે, તેમા તે તે તત્ત્વોની જોટથી ઉલ્લુપ, તેટલી આમા નિશ્ચય
 આમી મ્હારો તો પ્રયત્ન અર્થ ને ભાવનું જ મૂધુર મીન ગેયત્વની
 સાથે સાધી, પ્રસ્તુત કાવ્યની સરજતા સાધી મ્હિનું ગાયુ પુન ગુજ-
 રાતીમા ગાવામા હતો અને તે ગાયુ એમા કેટલી સરજતા સધાઈ
 છે તે તો તત્ત્વર રમવિદો જ મમજી દર્શાવે ત્યારે ! તત્પરત્વે મ્હારે
 કહેવાનું હોય જ નહિ બોલ્યના બોલતા તેના ઉત્પાદક નથી હોતા.

મહાકવિ પ્રેમાનંદે પણ તેમના પૂર્વગામી કવિઓમાંથી કંઈક કંઈક ઉતારા લીધા છે, કેટલેક સ્થળે જાવની તેમજ અર્થની સમાનતા સાધી છે, અને કેટલેક સ્થળે તેમની રચનાનું પણ અનુકરણ કર્યું છે. સાહિત્યને પથે આ તો થતું આવ્યું છે, અને યાવ છે. ચાણોચ્છિદ્ર જગત્ સર્વમ્' ॥—એ સૂત્રના કથનની સાર્થકતાથી કાણ અત્યંત દુરો ! એજ પથે રા. બ. કેશવદાસભાઈના ભાષાંતરનો મહે છુટથી ઉપયોગ કર્યો છે. તેમાંથી કેટલોક પકિતના ઉતારા પણ કીધા છે, કેટલાકમાં જાવની તેમજ અર્થની સમાનતા શોધી છે, અને કેટલેક સ્થળે તેમની રચનાનું અનુકરણ પણ કર્યું છે. આ સત્યને સ્વીકારતાં એટલું પણ સાથે સાથે સ્પષ્ટ લખવું ઘટે છે કે તેમ ક્યાં સિવાય મહારા છુટકો પણ ન હતો ! પૂર્વ વસ્તુ એકજ હોવાને કારણે, સંસ્કૃતરચના અમુક પ્રકારની જ હોવાને કારણે વા તેમનો તત્ત્વ અનુવાદ અનિવેચ્ય હોવાને કારણે છતાંય આ પંથથી દૂર—સુદૂર રહેવાની ઇચ્છાનું પ્રાપ્ત્ય સ્થળે સ્થળે સૂચને યાવ તેમ છે. પાત્રોની ભાષાની નૈસર્ગિક રમણીયતા પરત્વે તો એટલું જ કે મહેં અત્રે કંઈક નાટકીય ભાષાનું અનુકરણ કરવાની ધૃષ્ટતા કરી છે. રા. બ. કેશવદાસભાઈના ભાષાંતરની ઉક્ત પ્રકારે મહેં જે મદદ લીધી છે, તેને માટે તેમની ધૃતિ ક્ષમા માગું છું. સાગરની સાગરતા તો મર્વતાત છેજ !

મરિચોય લક્ષ તો મહેં સંસ્કૃત ગીતગોવિંદને ગુજરાતી ભાષાંતરની મદદથી વાંચનાર મહાવિદ્યાલયસ્થ અખ્યાસીઓની સુગમતા વધારવામાં રાખ્યું છે. મળ સંસ્કૃતની રચના બહુધા કાયમ રાખી તેના અનુવાદ અત્રે કર્યો છે; કેટલેક સ્થળે તેની સુગમતા અને સરળતા વધારવાને અને પસંદ કરેલી અન્ય ચાલોમાં રહી જતી ચરણ—પકિતને પૂરવાને કેટલુંક વિવરણાત્મક તો કેટલુંક રસ—પ્રુષ્પાત્મક ઉમેરણ પણ કર્યું છે. મળના છંદ—જગ્ગ એક બે અષ્ટાદશિત્ત્વ, મહત્ત્વ, રાખ્યા છે; અને પ્રબંધોમાં પણ સ્થાવરિયન અને લાવોચિત ચાલ મૂકી છે. ગરબી, રાગ, રાહ, ચાલ—વિગેરે શબ્દોના સુદૃઢ ભેદમાં

ન ઉતરતાં પ્રચલિત શબ્દ 'રાગ'ને જ પ્રાધાન્ય આપ્યું છે; રૂઢ પ્રયોગ દોષો છતાં પણ કેટલાક વાંધાઓરોએ એ કાવનો નહિ આવે. છેલ્લા એ સર્ગના પ્રબંધોમાં મૂળ અંચકર્તાની ભાવનાને કંઈક વધુ ખીલવવાને અર્થે અનુવાદને શબ્દશ્ચ: રાખવાના લોભનો વધારે સ્પષ્ટતાં લાવવાના લોભને અગે ત્યાગ કરી તે પ્રબંધોનો અનુવાદ કંઈક સ્વતંત્ર રીતે છટથી કર્યો છે. 'અજ્ઞાવત હે'—જેવા દીદી પ્રયોગ પણ ગેયત્વની ઉત્કૃષ્ટતા વધારવાને કીધા છે: ગ. બ. કેશવલાલભાઈએ પણ 'ડારે'. જેવા પ્રયોગો ક્યાં નથી કીધા? કેટલેક સ્થળે નવા પણ શબ્દ-પ્રયોગ કીધા છે, તેમજ ગ. બ. કેશવલાલભાઈને પગલે પળાને 'ભયાન' જેવા અરૂઢ (?) શબ્દ પણ વાપર્યા છે.

મૂળના રાગોના ત્યાગપૂર્વક જે નવી ચાલોમાં રહે પ્રબંધોનો અનુવાદ કર્યો છે, તેમાં વધારે છટ મળવાને લીધે જ પ્રબંધોમાં સવિશેષ સરળતા આવી છે અને તે સાથે જૂત-જંદમાં પણ જે સરળતા માધી છે તે પણ સુતજનના હૃદયમાં રહેજે સમજાય તેમ છે. મૂળના અષ્ટ-પદોના રાગ મધ્યાર્થ ગાતાં ન આવડે ત્યાં સુધી તેવા રાગગદ્ય તેવી કૃતિઓમાં મરળતા ન જ આવે, અને એથી વધુ માત્ર માત્રામેળની નોટિશન-પદ્ધતિને અનુસરી તેમ કરવા જતાં તેમાં કિચ્છતા, કૃત્રિમતા ને કઠિનતા આવે એ પણ સ્વાભાવિક છે. વિશેષતઃ મૂળની પદ ગ્યનાનું રાંદર્થ ગુજરાતીમાં ક્યાંથી આવે? અને મન્દૃતના જેવા સમાસ ગુજરાતીમાં ગોળે પણ ખરા કે? અને તેથીજ મન્દગણ રહે મૂળના પદ-બંધનો ત્યાગ કર્યો છે. જન્દરચનામાં હ્રસ્વ દીર્ઘ સ્વરો માથે રહે છટ તો લીધી છે, અને તેમ કાણે નથી લીધી? બંધન ન્યાં હોય ત્યાં કરવું શું? ગુજરાતીમાં તેવા શબ્દો લાવવા ક્યાંથી? ભક્તવિવર્ધ

શ્રી દયારામભાઈએ પણ દીંદી-અનુગતી-પ્રયોગ કરી કંઈક વધુ સૌંદર્યની જમાવટ ગુજગતીમાં કરી છે, તેથી રસની દ્રવિતિ થવાને બદલે તેમાં વર્ધન થયું છે, અને તેજ પ્રમાણે મહે પણ કર્યું છે. નવા પ્રયોગ પણ મહે કીધા છે, નામ ઉપરથી કીધાપદ બનાવવા અને કીધાપદ ઉપરથી નામ બનાવવા-એ કંઈ દ્વયણરૂપ છેજ નહિ 'Poetic license' તે એમાં જ. અરે, નવી કલ્પનાઓનું અત્રે ઉમેરણ કર્યું છે, અને તત્પરંતે તો 'Poets have every license' એટલુંજ કહેવું પડે છે અને તેટલાજ માટે અમે આંને 'અનુવાદ' કહીએ ■ 'વગાસ' શબ્દ બરાબર છે; અદિગ્ધાર્થ જેવું કંઈ છે જ નહિ 'વગા' દ્વિવ્રક્તિ એ કાનમાં કંઈ દ્વયણરૂપ નથી ગણાતી, પણ એથી નિરૂદ્ધ બૂધણરૂપ થઈ પડે છે, અને એ તો માત્ર કવિહૃદય મારી રીતે મમણ શકે છે અસ્પષ્ટાર્થતા અમે પણ કેમ નહિ સમજ્યા હોય ? અને જ્યાં જરૂર જણાઈ હોય ત્યાં ટીકામાં સ્પષ્ટતા કેમ નહિ કરી હોય ?

મૂળે ત્રથમા ગેનતત્ત્વની રમણીયતા વધારનાર જે શબ્દ-રવનું ગુજન છે, તેવા તે ગુજનની ઉચ્ચ ભાષાતરમાં સરળતા લાવવાના મનિશોષ પ્રયત્નને કારણે કંઈક નિશોષ છે, ખૂબ વચાશક્તિ તે લાવવા પ્રયત્ન કીધો છે ભાષા છેક સહેલી પણ નથી તેમ છે- મનિ પણ નથી જે શિષ્ટ વર્ગને માટે આ અનુવાદ તૈયાર કરાયો છે તેમને તો આ અનુવાદ અતિ મૂળ અને સહેલો જ લાગશે. અગાસીની અનુ-કૂળના વધારવાને માથે મરુત-મૂન પણ આપ્યું છે, ટ્રેલેડ સ્થળે એકના અને પ્રમથના ચરણના ક્રમ બદલ્યા છે, અને જેમ બદલ્યા તેમ તેના ફેરફાર-પૂર્વક સરકૃત ગૂઝ બનતા ગુધી આપ્યું છે ચિત્રો સમઘી મ્હારે શું લખવાનું હોય ? સ્થાનોચિત્ર ને ભાવોચિત્ર ચિત્ર

મૂકવા પ્રયત્ન કર્યો છે. મૂળ-અંશકર્તાના અષ્ટપદીનું તત્ત્વ પણ કાવ્યમ રાખવા પ્રયત્ન કર્યો છે. અભાષના ધ્રુવ-પદનું પ્રથમ બાપાંતર કરી ચરણનો -આંતરાનો અનુવાદ ક્રમશઃ પાછળથી મૂક્યો છે.

અનુવાદમાં, ‘શું’ અને ‘સુ’ ના ઉપયોગ સંબંધે વાંચકને કંઈક વૈચિત્ર્ય જણાય તેમ છે; અને તેનું વૈચિત્ર્ય આવવાનું કારણ પ્રચલિત શ્દિ વિરૂદ્ધ તેનો ખાસ કારણે કરેલ ઉપયોગ છે. શો, શી, શું, શાં, શા - એ પ્રશ્નાર્થમાં વપરાય છે, ને તેના પ્રયોગ મ્હેં તેવાજ કર્યા છે. ‘સુ’ નો અર્થ માં, પરત્વે, સંબંધે -એમ માનખીના અર્થમાં તેમજ સમુ, સદશ-ના અર્થમાં પણ ચાલે છે. પ્રધાલિ ‘સુ’-ને સ્વીકારતી નથી, પણ ઉભયમાં - ત્રણેય માં ‘શું’ નો જ ઉપયોગ બહુધા કરે છે. પ્રશ્નાર્થ, સમભ્યર્થ અને સદશાર્થનો બેદ જનવવા સાહિત્રાણ ને સકારણ ‘શો, શી’-આદિ પ્રશ્નાર્થમાં, પ્રત્યય તરીકે ‘સુ’ સમભ્યર્થમાં, અને એક અલગ શબ્દ તરીકે ‘સુ’ સદશાર્થમાં વાપર્યાં છે. મૂળ સંસ્કૃતમાં સંતતીનો પ્રત્યય ‘સુ’ છે, અને તે કેટલાક સંજોગોમાં પુ થાય છે - સુ તો થતો જ નથી, અને તે પણ શબ્દની સાથે જ પ્રત્યય તરીકે બોલાય છે ને લખાય છે. તદ્દકારણે તેવાજ પ્રયોગ કાવ્યમ રાખ્યો છે. સંદશ, સમ આદિ શબ્દ સંસ્કૃતમાં પણ લુદ્ધ જ શબ્દ તરીકે લખાય છે - તો તે રીતિએ ગુજરાતીમાં પણ ‘સુ’ નો પ્રયોગ અલગ રાખ્યો છે. માણને કાં ગદ્યનું નંકરવું ?

હવે કંઈક આ કાવ્યની લાક્ષણિકતા વા અલૌકિકતાના પરત્વે પણ જખવું ઘટે છે. કેટલાક જન તેને લૌકિક તો કેટલાક અલૌકિક વસ્તુ-ખાલી કહે છે. સામાન્ય લૌકિક દષ્ટિએ આવાં શૃંગારમય કાવ્ય

લૌકિક દેખાય, તેમાં કંઈ વિસ્મય પામવા જેવું નથી, સ્વાભાવિક છે. તેવા મતવાદીઓને તો તેમના લૌકિક આવરણને અંગે પ્રેમની પરિભાષાવર્તી શબ્દોનું ભગવદર્થકત્વ અને ભગવાનના સર્વત્ર હોવાથી સર્વાર્થકત્વ ન જણાય, અને તેને અંગે તેવા જનોના મગમમાં શબ્દોની દુષ્ટતા ગુરુ, પરમ નિર્દોષ પરિભાષામાં સ્વહેત્ય-માલિન્યને અંગે રસાભાસની - કામની સુંગ આવે, રાધાકૃષ્ણના પ્રેમગાનમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પામરતા ને પશુતા દેખાય. છેક ઉપનિષદના મમયથી ભારતવર્ષમાં 'પ્રભુ કેવલ પ્રેમસ્વરૂપ જ છે' - એવી ભાવના ઉદ્ભવ થઈ પ્રચલિત થયેલી છે.

આત્મરતિઃ આત્મક્રીડઃ આત્મમિથુન. સ સ્વરાટ્ ભવતિ, સર્વેષુ તોકેષુ કામાચારો ભવતિ ॥ ૭૬-ન્યા. અને સોડમુતે સર્વાન્ કામાન્ સહ નદ્વળા વિપશ્ચિતાઃ - તૈત્તિરેય- એ મુક્તોથી ભગવદ્સનિમગ્ન ભક્તની ઉત્તમોત્તમ દશા દર્શી છે, વિવિધ-રમ-ભોગ-ચતુઃ આનંદમય પ્રભુની સાથે રમણ કરતા ભક્તોની સર્વ પ્રકારની કામોપભોગતા દર્શી છે. બદ્ધના સદૃશ અને ચિદૃશ કરતાં પણ કેવલ આનંદાંશપર અવલમ્બીને જ અખિન્ય પ્રેમ-માર્ગ ઉપનિષદમાંથી પ્રવર્ત્યો છે. ઉપનિષદમાં જે પરમતત્ત્વને રસરૂપ કહ્યું છે, અને જેની પ્રાપ્તિથી નિરવધિ નિરૂપધિ આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે તે પરમતત્ત્વ રસરૂપ સ્વામ વિષ્ણુ પૂર્ણાવતાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જ છે. તેમની પ્રાપ્તિમા જ પરમાનંદ અને સકલ મનોરથની પૂર્તિ છે. • શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ શ્રીકૃષ્ણને શૃંગારરસના અધિષ્ઠાતા વિષ્ણુ રસાવિષ્ટ તરીકે વર્ણવ્યા છે, ગોપીજનોને પણ

મસારના સર્વ વિષયોનો ત્યાગ કરીને એમને શરણે ગયેલી વર્ણ છે, અને મર્મ પ્રપચના ત્યાગપૂર્વકે પ્રભુને શરણે જવાથી થયેલ નિરૂપધિ નિરવધિ આનંદની તેમની પ્રાપ્તિ વર્ણવી છે. હામશૂન્યતા અધ્યયનનું પણ માફક માર્ગદર્શક ત્યારે જ યથ લેખાય છે કે ત્યારે તેને વિનિયોગ લોભા નહિ થતા પ્રેમપુનરુપ ગ્હેષ પ્રભુમાં થાય જગાળાના ગૌડમ પ્રદાયના રૂપગોરવામીએ અવકાશસ્થાને દૂતાર્થ કરવાને જ તમ્હાન પ્રતિપાદક ઉર્જાવની નમણિ—નામક અનકાર-મય શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોગ્યો. ગોપીજનવસ્થા શ્રીકૃષ્ણ તે માત્ર દેહધારી નાકિકે શરીરી છવ નહિ પણ ગોપીજનોના હૃદયમાં સ્થિત અને અતરૂ-મહાર નિરતર અનુભવાતા પ્રેમભાવપુજની મૂર્તિ છે લૌકિક આનંદ જેમ પરમાનંદનો માત્ર અભાગ છે, તેમ પૌણ્ડિક કામ લૌકિક શગાર પણ અત્રે તેના મલરૂપે નથી પણ તેનો આભામ છે અમુક ગમનુ યથાર્થ ગાન થતા જેમ તે રામનું સ્વરૂપ ખડુ થાય છે, તેમ પરમ પ્રેમરૂપ આનંદમય રૂગારરસના અધિષ્ઠાતાનો સાક્ષાત્કાર પણ ગીતગોવિંદાદિ ઐથોના પગમ રૂક્ષરૂપે તનિષ્ટાવાન તેમજ તદ્રસાભિગ જનોને જ થાય છે. આભાસમય લૌકિક કામ અને સુગામમાં મુગ્ધ ન થતા, તેની મોહ-મુગ્ધતાથી દુખી ન થતા—તેની મુગ્ધતાને તે તેવા દુખને દૂર કરનાર રસાત્મક શ્રીરાધાકૃષ્ણની લીનમાં લીન થવાથી મર્મથા લૌકિક કામની નૃગાગ્ની નિવૃત્તિ થાય છે, અને પગમ-રસ સુખ ને આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે આવા રમણ જનોને માટે જ આવા કાવ્ય છે, અને અન્ય જનોને પણ આવા કાવ્ય ઉત્તરિપથે પ્રેરનારા છે પ્રભુ પ્રેમજેવવાની શક્તિ વિનાના લોભએ તો નાગદંત્રની માફક પ્રભુના માત્ર યશોગાન કરવા, વાદાસિલ્લાત્યેની માફક વિરોધા-રૂમાઈની

શીતલ બક્તિ કરવી. હુંકમાં આ તેમજ આવાં અન્ય કાવ્યો તેવા રસવિદ્ જનોને લૌકિક દેખાતાં નથી—તેમને તો તેમાં પદે પદે અલૌકિકતા જ દર્શન દે છે.

કાવ્યમાં પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની અલૌકિકતાનાં જ અને ભક્તનું કલ્યાણ કરવાની દીવ્ય ભાવનાનાં જ દર્શન થાય છે. સ્મૃતિ—પથે આવરણ ન આવતું હોય તો ગીતગોવિંદનું ઉત્પત્તિ—સ્થાન પણ રાધાને પોતાની અનન્ય—પ્રેમ—પાત્રતાના સબળે ચઢી ગયેલા મદના મર્દનમાં છે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તવત્સલતામાં જ છે.

આ અનુવાદ માટે મુરબ્બી શિષ્ટજનોના આવેલા અભિપ્રાયોમાંથી થોડાક અત્રે આપ્યા છે. કેટલાક અભિપ્રાયમાં આ પુસ્તકની રા. બા. કેશવભાસભાઈના બાર્પાતર સાથે સારી વા નરસી તુલના કરવામાં આવી છે. એ માફ મહદભાગ્ય સમજું છું; કારણ તુલના સંભવે પણ ક્યાંથી ? છતાં તેમના તુલના કરવાના પ્રયત્નમાં હું મ્હારા અનુવાદની સાર્યક્તા સમજું છું, તેમાં પણ કંઈક માન સમજું છું, અને તે માટે તેવા તેવા જતોતો અત્રે આભાર માનું છું.

વાર્ધક્યના ઉભરે પહોંચેલા ને આધિ વ્યાધિ ને ઉપાધિની અસહ્ય પીડમાં પણ શિષ્યવત્સલતાની અચલ ભાવનાને અગે પ્રેમભર ને સહૃદય હૃદયે સાક્ષરવર્ધ શ્રીયુત 'હીરાવાલ-વજ્રખણદાસ સરાઈ, વિલાબૂણ, પ્રિન્સિપલ—શ્રી સયાજી હાઇસ્કૂલ એમણે ઉપોદ્ધાત લખવાની મ્હારી પત્રસ્થ વિનનિને અનુમોદી વિષયપ્રવેશ લખી આપ્યો, એ ઉપકારનો બલ્લો શિષ્યઝણ પણ ચૂંકી ન શકનાર હું કેવી રીતે વાળી શકું ! તોય તેવે પથે નિરપેક્ષ ને નિર્મોહ તે મહારાષ્ટ્રી પુરુષનો કંઈક ધૃષ્ટતાપૂર્વક અત્રે

આભાર માનું છું. પ્રો. અતિમુખ્યશર કમળાશંકર ત્રિવેદી, પ્રો. વિષ્ણુપ્રભાદ ગણુઠાડભાઈ ત્રિવેદી, પ્રો. મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે, રા. ગવમાહેન ઇશ્વરલાલ પ્રાણુલાલ ખાનસાહેબ, પ્રો. ઓમેશચંદ્ર જનાર્દન પાદકજી, મી. ધીજગતનવાલ અક્કડ વિગેરેનો અને તેમને અર્પેલ પ્રોત્સાહન માટે, મી. મુળજીભાઈ જેઠાભાઈ અંજારીયાનો શુભરાતી મુદ્દ . તપામવામાં મહત્વ કંઈક મદદ કરવા માટે તેમજ સાર્વજનિક કાયેજના વાઈસ પ્રિન્સિપલ રા. કમળાશંકર નુંદરલાલ ત્રિવેદીનો મંરકૃતના મર્ગે મુદ્દ તપામવા માટે અને મહત્વ ઉપકાર માનું છું.

‘અનાવિય-અધુ’ પ્રેસના મધ્યાલક અને મેનેજર એલી ભાઈ જાવિદખાને પણ જે ચોક્કસાઈથી અને ઝડપથી હાપવાનું કામ કરી આપ્યું છે, તેને માટે તેમનો અને છુકમેવર કરમનલાલ નારણ-મસની પેદીના ભાઈ બાપુભાઈએ તથા નવનીતવાલે પણ કેટલીક અમૂલ્ય સૂચનાઓ આપી તેને માટે તેમનો પણ અને આભાર માનું છું.

ઉપવક્રીયા દષ્ટિથી નહિ, પણ વિવેક ને વિચાર-પુરસ્ક દષ્ટિએ આ અનુવાદ ખરો સિદ્ધાંતો દૃષ્ટાકટાક્ષ ફેક્ટી ધરિત ન્યાય આપશે એવી આશાપૂર્વક અને અંતમાં ઉનાવળથી કામ લેવાના સમયે ગહી ગયેલી હાપ-શૂલેને માટે વાચકવર્ગની સહાયાયી બીજી આવૃત્તિ કદાચવાનું મદલાય થાય તો તેને પ્રમગે ફેળ-દાયક કંઈક સૂચનાની રાષ્ટ જનો પાસે બીજાની ચાચનાપૂર્વક અને પુસ્તકની પ્રખ્યાતવાની પૂર્ણાહુતિ માનું છું.

નાણાવટ, પડાગની પોળ,
સુરત તા. ૧-૩-૨૭

} નરેન્દ્રલાલ રણુઠાડભાઈ શાંદ

श्रीः॥

श्रीजयदेवकविविरचित

गीतगोविन्दकाव्यम् ।

प्रस्तावना ।

मेधेर्मेदुरमम्बुं ननभुवः श्यामास्तमास्तदुमे—

नक्त भोरय त्वमेव तदिमं राधे गृह प्रापय ।

इत्थं नन्दनिदेशतश्चलितयोः प्रायश्चकुञ्जद्रुमं

राधामाधवयोजयन्ति यमुनाकूले रहःकेलयः ॥ १ ॥

वाग्देवताचरितचित्रितचित्तसद्भा

पद्मावतीचरणचारणचक्रवर्ती ।

श्रीरानुदेवरातिनेरिक्कथाममेत—

मेत करोति जयदेवकविः प्रबन्धम् ॥ २ ॥

यदि हरिस्मरणं सरस मनो यदि विलसकलासु कुतूहलम् ।

मधुरकोमलकान्तपदावलीं शृणु तदा जयदेवसरस्वतीम् ॥ ३ ॥

वाचः पल्लवयत्युमापतिधरः संदर्भशुद्धिं गिरा

जानीते जयदेव एव शरणः श्रम्यो दुःखदुःखे ।

शृङ्गारोत्तराप्रमेयचर्चनराचार्यगोवर्धन—

स्पर्धां कोऽपि न विभ्रुतः श्रुतिधरो धोषी कविः समापतिः ॥ ४ ॥

* प्रथमः प्रबंधः ।

मालवरागेण रूपकतालेन च गीयते ।

प्रलयपयोधिजले धृतवानसि वेदम्

विहितवह्निजगरिन्मन्त्रेणम् ।

वेदस्य धृतमीनसरीरं जय जगदीश हरे ॥ ध्रुम् ॥ १ ॥

क्षितिरतित्रिषुलतरे तव तिष्ठति शृष्टे

भरणिधरणकिणचङ्गरिष्ठे ।

केशव धृतकच्छपरुष जय जगदीश हरे ॥ २ ॥

वसन्ति दशनशिरसरे धरणी तव लम्भा

शशिनि कलङ्कलेव निमग्ना ।

केशव धृतशूकररूप जय जगदीश हरे ॥ ३ ॥

तव करकमलवरे नखमद्भुतशृङ्गम्

दलितहिरण्यवशिषुतनुभृङ्गम् ।

केशव धृतनरहरिरूप जय जगदीश हरे ॥ ४ ॥

छलयसि विप्रमणे बलिमद्भुतवामन

पदनरानीरजनितजनपावन ।

केशव धृतवामनरूप जय जगदीश हरे ॥ ५ ॥

क्षत्रियरुधिरमये जगदपगतपाप

स्नपयसि पयसि शमितभवतापम् ।

केशव धृतभृगुपतिरूप जय जगदीश हरे ॥ ६ ॥

वितरसि दिक्षु रणे दिक्पतिकमनीय

दशमुत्तमौलियलि रमणीयम् ।

केशव धृतरामशरीर जय जगदीश हरे ॥ ७ ॥

बहसि वपुषि विशदे वसन जलदाभ

हलहतिभीतिमिलितयमुनाभम् ।

केशव धृतहलभररूप जय जगदीश हरे ॥ ८ ॥

निन्दसि यज्ञविषेरहह श्रुतिजात

सदयहृदय दर्शितपशुघातम् ।

केशव धृतउद्धशरीर जय जगदीश हरे ॥ ९ ॥

म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालं

धूमकेतुमिव किमपि करालम् ।

केशव धृतकल्किशरीर जय जगदीश हरे ॥ १० ॥

श्रीजयदेवकवेरिदमुदितमुदार

शृणु शुभद सुखद मनसारम् ।

नैशव धृतदशविधरूप जय जगदीश हरे ॥ ११ ॥

वेदानुन्नरते जगन्निषहते भृगोलमुद्विभ्रते

दैत्यान्दारयते बलिं छलयते क्षत्रक्षय कुर्वते ।

पौलस्त्य जयते हलं कल्यते कारुण्यमातन्वते

म्लेच्छान्मूर्च्छयते दशवृत्तिकृते कृष्णाय तुभ्य नमः ॥ ५ ॥

द्वितीयः प्रबंधः ।

गुर्जररीरागनिस्तारतालारुचां गीयते ॥

श्रितकमलाकुचमण्डल धृतकुडल ए

कलितललितवनमाल जय जय देव हरे ॥ प्रथमः ॥ १ ॥

दिनमणिमण्डलमण्डन भवस्तण्डन ए

मुक्तिजनमानसहस जय जय देव हरे ॥ २ ॥

कालियविषधरगजन जनरजन ए

यदुकुलनलिनदिनेश जय जय देव हरे ॥ ३ ॥

मधुमुरारकक्लिनाशन गरुडासन ए

सुरकुलकेलिनिदान जय जय देव हरे ॥ ४ ॥

अमलकमलदललोचन भवभोचन ए

त्रिभुवनभवननिदान जय जय देव हरे ॥ ५ ॥

जनकसुताकृतभूषण जितदूषण ए

समरशमितदशकण्ठ जय जय देव हरे ॥ ६ ॥

अभिनवजलधरमुन्दर धृतमन्दर ए

श्रीमुखचन्द्रचकोर जय जय देव हरे ॥ ७ ॥

तव चरणे प्रणता वयमिति भावय ए

कुरु कुशल प्रणतेषु जय जय देव हरे ॥ ८ ॥

श्रीजयदेवकवेरिद कुरुते मुदम् ए

मदलमुग्गलगीति जय जय देव हरे ॥ ९ ॥

पद्मापयोधरतटीपरिरम्भलम्बादमीरमुद्रितमुखो मधुगूदनस्य ।
 ध्यात्तानुगामिव मेन्दनहस्वेदस्वेदाम्बुपुष्पमनुपूरयतु प्रिय व ॥ ६ ॥
 इति श्रीजयदेवधिरचिते गीतगोविन्दे प्रस्तावना ।

प्रथमः सर्गः ॥

वसन्तो वासन्तीसुसुमसुकुमारैरवरं-
 भ्रमन्ती कान्तारे बहुविदितकृष्णानुगम्याम् ।
 भ्रमन्द कन्दर्पज्वरमनितचिन्ताकुलतया
 बलह्याया राधा सरसामिदमूचे सहचरी ॥ १ ॥

प्रथमः प्रथमः ।

वसन्तरागयतितालाभ्यां गीयते ॥

ललितलम्बापरीक्षीलनकोमलमलयसमरै-
 मधुकरनिकरकरम्बितकोकिलकृपितकुपकुटारै ।
 विहरति हगिरिह सरसवसन्ते नृपति
 सुवतिजनेन सम सखि विरदिजनेस्य दुर्गन्ते ॥ विह० ॥ २ ॥
 उन्मदमदनमनोरथपथिकवधूजवननितविगमे ।
 अलिकुलमकुलकुसुमममृदहारिणकुलवकुलकलपे ॥ विह० ॥ ३ ॥
 भृगमदसौरभरभसपशवदनवदम्प्राप्तमाले ।
 सुवजनहृदयविदागमनसिननखरुचिर्दिशुकजाले ॥ विह० ॥ ४ ॥
 मदनमहीपतिकनकदण्डरुचिश्चरकुसुमविकासे ।
 मिलितिशलीमुखपाटलपटलकृतस्मृतूणविश्रमे ॥ विह० ॥ ५ ॥
 विगलितलज्जितजगदल्लोकनतरुणक हणकृतहामे ।
 विरदिनिकृन्ताकुन्तमुखावृत्तिरेतवदन्तुतितामे ॥ विह० ॥ ६ ॥
 माधविकापरिमलल्लिने नवमालतिजातिमुगन्धौ ।
 मुनिभनसामपि मोहनकाण्ठणि तरुणाकाण्ठयो ॥ विह० ॥ ७ ॥

स्फुरदतिमुत्तलतापरिस्मरणमुकुलितपुलकितनृते ।

वृदावननिर्षिपने परिसरपरिगतयमुनाजलपूने ॥ विह० ॥ ८ ॥

श्रीजयदेवभणितभिदमुदयति हरिचरणस्मृतिसारम् ।

सरसवसन्तसमयवनवर्णनमनुगतनदनविकारम् ॥ विह० ॥ ९ ॥

दगविदलितवल्लीमल्लिचचत्पराग—

प्रकटितपटवासैर्वासयन्काननानि ।

इह हि दहति चेतः केतकीगन्धवन्यु—

प्रसरदसमवाणप्रणवद्रन्धवाहः ॥ २ ॥

नित्योत्सङ्गवसद्भुजङ्गकवल्केशादिवेशाचलं

प्राण्यप्लवनेच्छयानुसरति श्रीलण्डालानिलः ।

किंच स्निग्धरसालमौलिमुकुलान्यालोक्य हर्षोदया—

दुन्मीलन्ति कुहूः कुहूरिति क्लोताला पिवाना गिरः ॥ ३ ॥

दन्मीलन्मधुगन्धमुब्धमधुषब्धाधृतचूतादुर—

क्रीडरकोकिलकाकलीकलवैरुद्गीर्णकर्णज्वराः ।

नीयन्ते पथिकैः कथं कथमपि ध्यानावधानक्षण—

प्राप्तप्राणसमासमागमस्मोहासैरमी वासराः ॥ ४ ॥

अनेकनारीपेविग्मसभ्रमस्फुरन्मनोहारिविलासलालसम् ।

सृगारिमागद्वपदर्शयन्त्यमौ सखी समक्षं पुनराह राधिकाम् ॥ ५ ॥

तृतीयः प्रबंधः ।

रामकरीरागयतितालाभ्यां गीयते ॥

चन्दनचर्चितनीलकलेवुरपीतवसनवनमाली ।

नेलिन्वल्मणिकुण्डलमण्डितगण्डयुगः स्मितशाली ।

हरिरिह मुग्धवधूनिकरे विलासिनि विलसति केतिपरे ॥ ध्रुवम् ॥

पतिपयोधरभारभारेण हरिं परिभ्य सरागम् ।

कापि विलाराविलोलविलोचनखेलनजनितमनोजम् ।

ध्यायति मग्धवधूरधिक मधुसूदनवदनसरोजम् ॥ हरि० ॥ ४ ॥

कापि कपोलतले मिलिता लपितु किमपि श्रुतिमूले ।

वापि चुंचुष नितवनती दयित पुलकैरनुकूले ॥ हरि० ॥ ५ ॥

वेलिकलाकुतुकेन च काविंदमुं यमुनाजलकूले ।

मञ्जुलवज्जलकुञ्जगत विचक्रे करेण दुकूले ॥ हरि० ॥ ६ ॥

करतलतालतरलयलयावलिक्लितकलस्वनवंशे ।

रासरसे सह कृत्यपरा हरिणा युवतिः प्रशशमे ॥ हरि० ॥ ७ ॥

क्षिप्यति कामपि चुम्बति कामपि कामपि रमयति रामाम् ।

पश्यति सत्मितचारुतरामपरामनुगच्छति वामाम् ॥ हरि० ॥ ८ ॥

भीजयदेवभणितमिदमद्भुतकेशवकेलिरहस्यम् ।

वृन्दावनविपिने ललित चितनोतु शुभानि यशस्यम् ॥ हरि० ॥ ९ ॥

विधेयामनुरज्जनेन जनयप्रानन्दमिदीवर—

श्रेणीदशमलकोमलैरुपनयनहेरनहोत्सवम् ।

स्वच्छन्द प्रज्जुन्दरीभिरभितः प्रत्यङ्गमालिङ्गितः

भृङ्गारः सरित मूर्तिमानिव मधौ मुग्धो हरिः नीडति ॥ ९ ॥

साकूतस्मितमाकुलाकुलगलदम्भिममृशसित—

भ्रुवालीकमलीकदर्शितभुजामूलोर्ध्वहस्तस्तनम् ।

गोपीना निभृत निरीक्ष्य गमिताकीक्षधिर चिन्तय—

अन्तमुग्धमनोहर हरतु वः श्रेष्ठ नरः केशव ॥ ७ ॥

इति भीजयदेवविरचिते गीतगोविन्दकेशवकेशवो नाम द्वितीयः सर्गः ॥

द्वितीयः सर्गः ॥

विहरति वने राधा साधारणप्रणये हरी

विगलितनिजोत्कर्षादीर्घावधेन गतान्वतः ।

सर्ग

गीतगोविन्दकाव्यम्

वचिरसि लताकुञ्जे गुञ्जन्मधुनतमगङ्गली—

मुखरशिक्षरे नीना दीनाप्युवाच रह सखीम् ॥ १ ॥

प्रथम प्रथम ।

गुञ्जरीरागेण यस्मिन्नास्तेन च गीयते ॥

नचादधरासुधामधुराध्वनिमुत्तरितमोहनयज्ञ

चलिनहगङ्गलचलमौलेरुपेक्ष बेलोलवतसम् ।

रामे हरिमिह विहितविलास

स्मरति मनो मम कृतपरिहासम् ॥ ध्रुवम्

॥ १ ॥

चद्रकचाहमयूरक्षिराण्डकमण्डलबलपितकेशम् ।

। प्रचुरपुरन्दरधनुरनुरक्षितमेन्दुसुदिरसुवेशम् ॥ रासे०

॥ २ ॥

गोपकदम्बनितम्बतीमुखचुम्बनलम्बितलोमम् ।

बन्धुनीयमधुराधरपात्रमुत्सितस्मितशोभम् ॥ रासे०

॥ ४ ॥

विपुलपुलकभुजपङ्कजवलयितवल्लवयुगलसहस्रम् ।

काचरणोरसि मणिगणभूषणकिरणविभित्तमिक्षम् ॥ रासे०

॥ ५ ॥

जलदपटलवृलदिन्दुविनिन्दकचन्दनतिलकललाटम् ।

धीनपयोधरपरितारमर्दननिर्वयहृदयकषान्म् ॥ रासे०

॥ ६ ॥

मणिमयमकरमनोहरकुण्डलमण्डितगण्डमुदारम् ।

पीतवसनमनुगतमुनिमनुजसुरासुरवरणरिवारम् ॥ रासे०

॥ ७ ॥

विशदकदम्बतले मिलित कलिकलुपमय क्षमपन्नम् ।

मामपि किमपि तरलतरङ्गदनदृष्टशा मनसा रमयन्तम् ॥ रासे०

॥ ८ ॥

श्रीजयदेवमणितमतिमुन्दरमोहनमधुरिपुरुषम् ।

हरिचरणस्मरण प्रति सप्रति पुण्यवतामनुरूपम् ॥ रासे०

॥ ९ ॥

गणयति गुणग्राम भास्य भ्रमादपि नेहते

वहति च परीतोप दोष विमुञ्चति दूरत ।

युञ्जतिपु वलत्तृष्णे कृष्णे विहारिणि मा विना

द्वितीयः प्रबधः ।

मालङ्गौढरागेण पकतालीतालेन च गीयते ॥

निभृतनिकुप्रगृह गतया निशि रहसि निलीय वसन्तम् ।

चकितविलोकितमवलदिशा रतिरभसभरेण हसन्तम् ।

सखि हे केशीमयनमुदार रमय मया नह

भदनमनोरथभावितया सविकारम् ॥ ध्रुवम् ॥ २ ॥

प्रथमसमागमलज्जितया पटुचाटुशर्तैरनुकूलम् ।

मृदुमधुरस्मितभाषितया शिथिलीकृतजघनदुकूलम् ॥ सखि० ॥ ३ ॥

किसलयशयननिवेशितया चिरमुरसि ममैव क्षयानम् ।

कृतपरिस्मरणचुम्बनया परिभ्य कृताधरपानम् ॥ सखि० ॥ ४ ॥

अलसनिमीलितलोचनया पुलकावलिललितकपोलम् ।

अमजलसकण्ठकलेवरया वरभदनमदादतिलोडम् ॥ सखि० ॥ ५ ॥

कोकिलकलबकूजितया जितमनसिजतन्त्रविचारम् ।

क्षयकुमुमाकुलकुतल्या नखलसितघनस्तनभारम् ॥ सखि० ॥ ६ ॥

चरणरणितमणिनूपुरया परिपूरितसुरतवितानम् ।

मुखरविरुद्धलमेखलया सक्चग्रहचुम्बनदानम् ॥ सखि० ॥ ७ ॥

रतिसुखसमपरासारया दरमुकुलितनयनसरोजम् ।

निमहनिपतिततनुनया मधुमूदनमुदितमनोजम् ॥ सखि० ॥ ८ ॥

श्रीगणदेवभणितमिदमतिशयमधुरिपुनिधुवनशीलम् ।

सुखमुत्कण्ठितगोपबधूक्षयित वितनोतु सरीलम् ॥ सखि० ॥ ९ ॥

हस्तसंस्तवित्रासपशमनुजुभ्रूवलिमङ्गली—

वृन्दोत्सारिदगन्तबोक्षितमतिस्वेदाद्विगण्डम्यलम् ।

मामुद्धीक्ष्य विलज्जित स्मितमुधामुग्धानन कानने

गोविन्द व्रजमुन्दरीगणवृत पश्यामि रप्यामि च ॥ ३ ॥

दुरालोकन्तोवस्तनकनकाशोककटिका—

विक्रास वामारोपनपवनोऽपि व्यथयति ।

अपि भ्राम्यद्दृष्टीरणितरमणीया न मुकुल—

प्रसूतिभूताना सखि शिखरिणीय मुखयति ॥ ४ ॥

राधासुगन्धमुखारविन्दमधुपखेलोत्थमौलिस्थली-

नेपथ्योचितनीलरत्नमवनीभारावतारान्तकः ।

सन्छन्द प्रजसुन्दरोजनमनस्तोत्रप्रदोषोदयः

कटाभ्रंसनधूमकेतुरवतु त्वा देवकीनन्दनः ॥ १ ॥

इति श्रीजयदेवविरचिते गीतगोविन्देऽष्टादशो नाम द्वितीयः सर्गः ॥

तृतीयः सर्गः ॥

वन्दारिपि सत्तारवातनावद्वन्द्वप्रम् ।

राधामाधाय हृदये तन्याञ्ज वजसुन्दरीः ॥ १ ॥

इतस्ततस्तामनुमन्य राधिकामनद्वाणवणरिष्यमानसः ।

कृतानुतापः ॥ कलिङ्गनन्दिनीनटान्तकुप्रे विपसाद् भाधकः ॥ २ ॥

प्रथमः प्रबंधः ॥

गुर्जरैरागयतितालाभ्यां गीयते ॥

मामिष बलिता विलोक्य वृत्त वधूनिचयेन

मापराधतया मयापि न चारिठातिभयेन

हरिहरि इतादरतया गता सा कुपितेव ॥ प्रथमः ॥ ३ ॥

किं करिष्यति किं वदिष्यति सा चिर विरहेण ।

किं धनेन जनेन किं मम जीवितेन गृहेण ॥ हरिहरि० ॥ ४ ॥

तामह हृदि संगतामनिश भृशं मयामि ।

किं वनेऽनुसरामि तामिह किं वृथा विलपामि ॥ हरिहरि० ॥ ५ ॥

रदयसे पुरतो गतागतमेव मे विदधासि ।

किं पुरेव समग्रसु परिणमण न ददासि ॥ हरिहरि० ॥ ६ ॥

तन्वि खिन्नमसूयया हृदयं तवाकलयामि ।

तन्न वेदि कुतो गतासि नतेन तेऽनुनयामि ॥ हरिहरि० ॥ ७ ॥

चिन्तयामि त्वहम्भु हृदिऽहम्भु त्वोष्णरेण ।

शोणपद्ममिषोपरि अमनाकुल अमरेण ॥ हरिहरि० ॥ ८ ॥

क्षम्यतामपर कदापि तवेदस्य न करोमि ।

देहि सुन्दरि रमण मम मन्मथेन दुनोमि ॥ हरिहरि० ॥ ९ ॥
वर्णित जयदेवकेन हरेरिदं प्रणतेन ।

किन्दुवित्वममुद्रसमवरोहिणीरमणेन ॥ हरिहरि० ॥ १० ॥

हृदि विसलताहारो नाय भुजङ्गमनायक

कुषलयदल्लभेणो कण्ठे न सा यरल्लघुति ।

मलयजरजा नेद मस्म प्रियारहिते मयि

प्रहर न हरभ्रान्त्याननू ऋषा किमु धावसि ॥ ३ ॥

पाशो मा कुं नृतसारकममु मा चापमारोपय

क्रीडानिजितविश्व मृच्छितजनाधातेन किं पौरुषम् ।

तस्या एव मृगीदृशो मनसिजप्रेङ्खत्कटाभानुग-

भ्रेणीजजरित मनागपि मनो नाद्यापि सधुसने ॥ ४ ॥

भूषणं धनुस्पाततरङ्गितानि

यशसा गुण श्रवणपालिरिति स्मरेण ।

तस्यामनङ्गजयजङ्गमदेवताया-

मन्त्राणि निजितजगन्नि किमर्पितानि ॥ ५ ॥

भूचाप निहिह्व कटाभविशिखो निर्मातु ममव्यथा

श्यामाभा कुटिल करोतु कयरीमारोऽपि मारोद्यमम् ।

मोह तापदय च तन्वि तनुता विम्बाधरो गगवान्

सदुत्त स्तनमण्डलस्तनव कम् प्रार्णैर्मम क्रीडति ॥ ६ ॥

तानि न्यशसुग्यानि ते च तरला स्निग्धा दशोर्विभ्रमा-

स्नद्वक्षाम्बुजयोरम् स च सुधाप्यन्दी गिरां वज्रिम् ।

मा विम्बाधरमाधुरीति विषयासङ्गेऽपि चेन्मानस

तस्या लप्रगमाधि हन्त विरहव्याधि कथं वर्धते ॥ ७ ॥

रासोऽग्रमग्रेण विभ्रममृतामामीश्वामभ्रवा-

मन्यर्णे परिरम्य निर्भरमु र प्रेमान्धया राधया ।

गायु त्वद्वदनं मुधामयामते व्याहृत्य गीतंस्तुति-

व्यात्रादुद्भटचुम्बितास्मितमनोहारी हारिः पातु यः ॥ ८ ॥

इति श्रीगीतगोविन्दे मुग्धमधुमदनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

चतुर्थः सर्गः ॥

यमुनातीरपार्श्वानि कुञ्जं मन्दमास्थितम् ।

प्राह प्रेमभरोद्भ्रान्त माधवं राधिकामयी ॥ १ ॥

प्रथमः प्रपद्यः ।

कण्ठारिणैकतालीतालम्ब्यां गीयते ॥

निन्दति चन्दनमिन्दुकिरणमसु विन्दति रोदमधीरम् ।

व्याप्तनिष्ठमिलनेन गलमिव मलयति मलयसङ्गीरम् ॥

माधवं मनामिज्ज्वलितवभयादिव भावनया न्वयि लीना ।

या विहं तव दीना ॥ प्रवद ॥ २ ॥

शचित्पनिपतिनमदनक्षरादिव भवदवनाय विशालम् ।

स्वहृदयमर्मणि वर्म करोति सज्जनलिनीदलजालम् ॥ सा वि० ३ ॥

कुसुमविशिष्टशरतत्पमनल्पविग्रमकन्यामनीयम् ।

प्रतमिव तव परस्मभसुखाय करोति कुसुमगवनीयम् ॥ या वि० ४ ॥

बहति च चलितविलोचनजलभरमाननकमलमुद्राम् ।

त्रिभुमिव विमृष्टविधुन्नुददन्तदलनगलितामृतधातम् ॥ सा वि० ५ ॥

विलिपति रद्वि कुरङ्गमदेन भवन्तमसमशरमृतम् ।

प्रणमति गङ्गामधो विनिधाय करे च शर नवचूतम् ॥ सा वि० ६ ॥

प्रतिपद्मदमपि निगदति माधवं तव चरणे पतिताहम् ।

त्वयि विमुग्धे नयि सपदि सुधानिधिरपि तनुते तनुदाहम् ॥ सा वि० ७ ॥

ध्यानलयेन पुरः परिकल्प्य भवन्तमतीव दुरापम् ।

विलपति हसति विषीदति रोदति चञ्चति मुञ्चति वायम् ॥ सा वि० ८ ॥

श्रीजयदेवभणितमिदमधिक यदि मनसा नटनीयम् ।

हरिविरहाकुलवत्पुवतिसखीवचन पठनीयम् ॥ सा वि० ॥ १ ॥

आवासो विपिनायने प्रियसखीमालापि जालायने

तापोऽपि श्वसिनेन दावदहनज्वालाकलापायने ।

सापि त्वद्विरहेण हन्त हरिणीरूपायने ह्य कथं

कन्दर्पोऽपि यमायने विरचयन्मार्दुलविक्रीडितम् ॥ १ ॥

द्वितीयः प्रबंधः ।

देशाख्यरागकतालीतालार्थां गीयते ।

स्तनविनिहितमपि हारमुदारम् ।

सा मनुने कुशतनुरिव भारम् ॥

राधिका तव विरहे केशव ॥ ध्रुवम् ॥ १ ॥

सासममृणमपि मलयजपद्मम् ।

पश्यति विपमिव वपुषि सदाद्मम् ॥ राधिका० ॥ २ ॥

श्वसितपवनमनुपमपरिणाहम् ।

मदनदहनमिव वहति सदाहम् ॥ राधिका० ॥ ३ ॥

दिशि दिशि किरानि राजलवणजालम् ।

नयननलिनमिव विमलितनालम् ॥ राधिका० ॥ ४ ॥

नजति न पाणितलेन कपोलम् ।

बालशशिनमिव साग्रमल्लोलम् ॥ राधिका० ॥ ५ ॥

नयनविषयमपि किसलयतल्पम् ।

गणयति विहितहुताशविकल्पम् ॥ राधिका० ॥ ६ ॥

हरिगिति हरिरिति जपति सकामम् ।

विरहविहितमरणेव निष्कामम् ॥ राधिका० ॥ ७ ॥

श्रीजयदेवभणितमिति शीतम् ।

शुश्रूषतु केशवदमुपनीलम् ॥ राधिका० ॥ ८ ॥

नन्दर्पज्वरगजरातुरतनोगाश्रयमग्राधिर

चेतश्चन्दनचन्द्रम. कमलिनीचिन्तासु गताम्यति ।

किंतु ह्रान्तिवरोन शीतलतनु त्वामेकमेव प्रिय

ध्यायन्तो रहसि स्थिता कथमपि क्षणा क्षण प्राणिति ॥ ३ ॥

स्मरानुरा देवतवेशहृद्य त्वदङ्गसङ्गमृतमप्रसाध्याम् ।

विमुक्तराधा कुक्ष्ये न राधामुपेन्द्र वज्राक्षिपि वारुणोऽक्षि ॥ ४ ॥

सा रोमाञ्छति सोन्वरोति विलपत्युत्कम्पते ताम्यति ।

ध्यायत्युन्नमति प्रमीलति पतत्युद्यति मूर्च्छत्यपि ॥

एतावत्यतनुज्वरे वातनुज्वरे किं ते रसा-

त्स्वर्षप्रतिम प्रसीदसि यदि त्यतोऽन्यथा हस्तकः ॥ ५ ॥

क्षणमपि विरह पुरा न सेहे

नश्यन्निमीलनरिन्त्यस्य यथा ते ।

श्वसिति कथमसौ रसालहाया

चिरविरहेण विलोम्य पुष्पिताग्राम् ॥ ६ ॥

स प्रीतिं तनुता हरिः कुनल्यापीडन सार्धं रणे

राधापीनपयोधरस्मरणकृत्कुम्भेन समेक्षान् ।

यत्र त्विद्यति मीलति क्षणमपि क्षिप्रं तदालोकन-

व्यामोहेन जितं जितं जितमभूत्कमस्य कोलाहल ॥ ७ ॥

इति श्रीतयदेयविरचिते गीतगोविन्दे स्निग्धमधुसूदनो नाम चतुर्थे सर्गे ॥

पञ्चमः सर्गः ॥

अहमिह निवसामि याहि राधा-

मनुजय मद्रुचनेन चामयेथा. ॥

इति मधुरिपुणा सखी निवृत्ता

स्वयमिदमेत्य पुनर्जनाद राधाम् ॥ १ ॥

प्रथमः प्रबंधः ।

देशीधराढीरागेण रूपकतालैश्च गीयते ।

वर्द्धनि मलयसमीरे मदनमुपनिधाय

स्फुटानि कुसुमानि करे विरहिहृदयदलनाय । १

तव विरहे वनमाली मखि सीदति ॥ ध्रुवम् ॥ १ ॥
वमनि विपिनविनाने त्र्यजानि लालनधाम ।

लुटानि धरणिशयने बहु विलसति तव नाम ॥ तव वि० ॥ २ ॥
ध्वनति मधुपमगुहे श्रवणमपिदधानि ।

मनसि कल्पाविरहे निशि निशि हजमुपयानि ॥ तव वि० ॥ ३ ॥
दहति शिशिरमनुष्ये मरणमनुश्रोति ।

पतति मदनविशले विलसति विकल्त्रगेऽति ॥ तव वि० ॥ ४ ॥
भगति कविजगदेवे विरहाविलसितेन ।

मनसि रश्मिबिम्बे हरिहृदयानु मुहुरतेन ॥ तव वि० ॥ ५ ॥

पूने यत्र सम त्वया मनिपतेरासादिताः सिद्धर-

स्तम्भिन्नेव निकुञ्जमन्मथमहातीर्थे पुनर्माषिष्ठः ।

ध्यायस्त्वामनिष्ट जपप्रपि तववालापमत्रावली

भूयस्त्वंकुचकुम्भानिभोरपरीरम्भामृत बाण्डति ॥ २ ॥

द्वितीयः प्रबंधः ।

गुर्जररीरागेण एकतालीतालैश्च गीयते ॥

रतिमुल्लसारे गतमभिसारे मदनमनोहरपेक्षम् ।

न कुटु निताम्बानि गमनविलम्बनमनुसर त हृदयेनम् ॥

धोरसमीरे यमुनातीरे वसति वने वनमाली ।

गोपीपीनपयोधमर्दनचञ्चलकण्ठयुगशाली ॥ ध्रुवम् ॥ १ ॥

नामसमेन हनयन्तेन वादयते मृदु वेणुम् ।

बहु मनुनेऽननु ते ननुस्रुतपवनचलितमणि रेणुम् ॥ धी० ॥ २ ॥
पतति पत्रे विलसति पत्रे शङ्खिनमनुपशानम् ।

रचयति शयने सञ्चोक्तनयन पदनि तव पन्यानम् ॥ धी० ॥ ३ ॥

मुखरमधीर लज मंजीर रिपुमिव केलितुल्योलम् ।

चल सखि कुञ्जं सतिमिरपुञ्ज शील्य नीलनिचोलम् ॥ धीर० ॥ ४ ॥

उग्रास मुरारेरुपहितहारे घन इव तरलवत्तारके ।

तडिदिव पीते रतिविपरीते राजसि मुकृतविपाके ॥ धीर० ॥ ५ ॥

विगलितवसन परिहृतरसन घटय जपनमधिधानम् ।

किसलयशयने वंजजनयने निधिमिव हर्षनिधानम् ॥ धीर० ॥ ६ ॥

हरिरधिमानी रजनिरिदानीमिदमपि याति विरामम् ।

कुरु मम वचन सत्वररचन पुरय भधुरिपुकामम् ॥ धीर० ॥ ७ ॥

श्रीजयदेवे कृतहरिसेवे भणति परमरमणीयम् ।

प्रमुदितहृदयं हरिमतिसदयं नमस्त मुकृतकमनीयम् ॥ धीर० ॥ ८ ॥

विकिरति मुहुः श्लासानाशाः पुरो मुहुरीक्षते

प्रविशति मुहुः कुञ्जं शुभ्रन्मुहुर्वहु ताम्यति ।

रचयति मुहुः शय्यां पर्याकुल मुहुरीक्षते ।

मदनकदनकलान्तः कान्ते प्रियस्तव वर्तते ॥ ३ ॥

त्वद्वाम्येन सम समग्रमधुना तिग्माशुस्तगतो

गोविन्दस्य मनोरमेन च सम प्राप्तं तम सान्द्रताम् ।

कोकानां करुणस्वनेन सहशा दीर्घा मदभ्यर्चना

तन्मुग्धे विफल विलम्बनमगौ रम्योऽभिसारक्षण ॥ ४ ॥

आक्षीपादनु चुम्बनादनु नखोल्लेखादनु स्वान्तज-

प्रोद्धोधादनु सभ्रामादनु रतारम्मादनु प्रीतयोः ।

अग्यार्थे गतयोर्भ्रमान्मिलितयोः समापणेर्जनितो-

र्दम्पत्योरिह को न को न तमसि व्रीडाविमिश्रो रतः ॥ ५ ॥

समयचकिनं विन्दस्यन्तीं दृश तिमिरे पथि

प्रतितरु मुहुः स्थित्वा मन्द पदानि वितन्वनीम् ।

कपमपि रहः प्राप्तामङ्गैरनङ्गतरदिभिः

सुमुखि सुभगः पश्यन्त त्वामुपेतु कृतार्थताम् ॥ ६ ॥

जयश्रीविन्यस्तेर्महित इव मन्दारकुमुदैः

स्वय सिन्दूरेण द्विपरणमुदा मुद्रित इव ।

भुजापीडनीडादतकुवलयपीडकरिणः

प्रकीर्णासुग्विन्दुर्जयति भुजदण्डो मुरजितः ॥ ७ ॥

इति श्रीगीतगोविन्देऽभिसारिकावर्णने साक्षात्पुण्डरीकाक्षो नामः पञ्चमः सर्गः ॥

षष्ठः सर्गः ॥

अथ सां गन्तुमशक्ता चिरमदुःखतां लतागृहे दृष्ट्वा ।

तच्छरित गोविन्दे मनसिजमन्दे मखी प्राह ॥ १ ॥

प्रथमः प्रवचः ॥

गोण्डकरीरागेण रूपकतालेन च गीयते ॥

पश्यति त्रिभि दिभि रहसि भवन्तम् ।

तदधरमधुगमधूनि पिबन्तम् ॥

नाथ हरे सीदति राधा वामगृहे ॥ ध्रुवम् ॥ १ ॥

मुहुरवलोकितमण्डनलीला ।

मधुरिपुरहर्माति भावनशीला ॥ नाथ हरे ॥ २ ॥

शिर्हिताविरादविमाकिसलयवल्या ।

जीवति पामिह तव गतिकल्या ॥ नाथ हरे ॥ ३ ॥

स्वरितमुपैति न कथमभिसारम् ।

हरिरिति वदति सखीमनुवागम् ॥ नाथ हरे ॥ ४ ॥

त्वदभिसरणरममेन वल्न्ती ।

पठति पदानि क्रियन्ति चलन्ती ॥ नाथ हरे ॥ ५ ॥

क्षिपति चुम्बति जलधरकन्यम् ।

हरिरुपगत इति तिमिरमनन्पम् ॥ नाथ हरे ॥ ६ ॥

मव्रति विलम्बिनि विगलितलज्जा ।

विलसति रोदिति वासकसज्जा ॥ नाथ हरे० ॥ ७ ॥

श्रीजयदेवकवेदिमुदितम् ।

रसिकजन तनुतामतिमुदितम् ॥ नाथ हरे० ॥ ८ ॥

विपुलपुलम्पालिः स्फोटसीत्कारमन्त-

र्जनितजडिमकारुल्याकुल व्याहरन्ति ।

सर्व कितव विधायामन्दवन्दर्पचिन्ता

रसजलधिनिमग्ना ध्यानलम्भा मृगाक्षी ॥ ९ ॥

अङ्गेष्वाभरण करोति बहुशः पत्रेऽपि सचारिणि

प्राप्त त्वा परिशङ्कते वितनुते शय्या चिर ध्यायति ।

इत्याकल्पविकल्पतत्परचनासङ्कल्पलीलाशत-

व्यासक्तापि विना त्वया वरतनुर्नृणा निशा नेष्यति ॥ १० ॥

किं विभ्राम्यसि कृष्णभोगिमवने भाण्वीरभूमीरुहि

भ्रातर्याहि न दृष्टिगोचरमित्तरं सानन्दनन्दास्पदम् ।

राशया वचन उदध्यगमुसामन्दान्तिके गोपतरे

*गोविन्दस्य जयन्ति सायमतिथिप्राशस्त्यवर्मा गिरः ॥ ११ ॥

ति श्रीगीतगोविन्दे वासकसज्जावर्णने धन्यवेकुण्डो नामः षष्ठः सर्गः ॥

सप्तमः सर्गः ॥

अग्रान्तरे च कुलटाकुलवर्मपात-

सञ्जातपातक इव स्फुटलाञ्छनश्रीः ।

मृदंघनान्तरमदीपयदशुजात्रै-

दिवसुन्दरीवदनचन्दनविन्दुरिन्दुः ॥ १ ॥

प्रसगति शशधरविम्बे विहितविलम्बे च माधवे विषरा ।

विरचितविविधविलपे सा परिताप चकारोच्चैः ॥ २ ॥

प्रथमः प्रयथ ॥

मालयरागयतितालाभ्यां गीयते ॥

वधिरगमयेऽपि हरिहृद् न ययौ वन

मम निपलमिदनमग्रूपमपि यौवनम् ।

यामि हे कमिह शरण गम्भीरावचनवञ्जिता ॥ प्रथम् ॥ १ ॥

यदनुगमनाय निशि गहनमपि श्रीलित

तेन मम हृदयमिदमसमशरवीलिउम् ॥ यामि हे० ॥ २ ॥

मम मरणमेष यरमिति वितथरेतना ।

किमिति विपहामि विरहानलमचेतना ॥ यामि हे० ॥ ३ ॥

अहह कल्यामि वय्यादिमणिमूषणम् ।

हरिविहदहनवहनेन बहुदूषणम् ॥ यामि हे० ॥ ४ ॥

कुसुमसुन्दरतनुमतनुशरलील्या ।

स्रगपि हृदि वहन्ति मामतिविपमशील्या ॥ यामि हे० ॥ ५ ॥

अहमिह निवसामि नगणितवनवेतसा ।

स्मरति मधुमूदनो मामपि न चेतसा ॥ यामि हे० ॥ ६ ॥

मामहह विधुयति मधुरमधुयामिनी ।

कापि हरिमनुभवति हृतमुकूटकामिनी ॥ यामि हे० ॥ ७ ॥

हरिचरणशरणत्रयदेवविभारती ।

वसतु हृदि युवतिरिव कोमलकलावन्ती ॥ यामि हे० ॥ ८ ॥

तन्कि कामपि कामिनीमभिस्तु किंवा कलारेतिभि-

वन्दो वन्धुभिरन्यकारणि वनाभ्यर्णे विमुञ्जाम्यति ।

कान्त क्लान्तमना मनागपि पथि प्रस्थातुमेवाक्षम् ।

सङ्केतीकृतमञ्जुवज्रललाकुञ्जेषु यनागत ॥ ९ ॥

विहङ्गाण्डुमुगारिमुखाम्बुजशुतिरय तिरयनपि वेदनाम् ।

विधुतीव तनोति मनोमुव सुहृदये हृदये मदनव्यथाम् ॥ १० ॥

अथागता माधवमन्तरेण मल्लीमिय वीक्ष्य विपादमृकाम् ।

विशङ्गमाना रमित कयापि जनार्दन दृष्टवदेतदाह ॥ ११ ॥

द्वितीयः प्रबधः ॥

यसन्तरागयतितालाभ्यां गीयते ॥

स्मगसमरोचितविरचितपेशा ।

गलितकुमुमदरविलुलितपेशा ॥

कापि मधुरिपुणा विलम्बति युगतिरधिकगुणा ॥ ध्रुवम् ॥

हरिपरिरम्भणविलितविकारा ।

कुचकलशोपरी तरलितहारा ॥ कापि० ॥ २ ॥

विचलदलफल्ललिताननचन्द्रा ।

तदधरपानरभसकृततन्द्रा ॥ कापि० ॥ ३ ॥

चञ्चलकुण्डलदालितकपोला ।

मुसुरितगसनजघनगतिलोला ॥ कापि० ॥ ४ ॥

दयितयिलोकितालजितहमिता ।

बहुविधकृजितरतिरसरसिता ॥ कापि० ॥ ५ ॥

विपुलपुलकटयुवेषयुभङ्गा ।

श्वसितनिमीलितविकसदनङ्गा ॥ कापि० ॥ ६ ॥

श्रमजलकणभरसुभगशरीरा ।

परिपतितोरसि रतिरणधीरा ॥ कापि० ॥ ७ ॥

श्रीजयदेवभणितहरिरमितम् ।

कलिवलुप जनयतु परिशमितम् ॥ कापि० ॥ ८ ॥

वाधा विधेहि मलयानिल पञ्चवाण

प्राणान्गृहाण न गृह पुनराप्रविष्ये ।

किं ते कृतान्तर्भूमेनि क्षमया तरङ्गे

रत्नानि सिञ्च मम शाम्यतु देहदाहः ॥ ६ ॥

तृतीयः प्रवधः ॥

गुर्जरीरागैकतालीतालाम्ब्यां गीयते ॥

गमदितमदने रमणीवदने चुम्बनकलिनाधरे ।

मृगमदतिलक लिङ्गानि सपुलकं मृगमित्र रजनीकरे ॥

• रमने यमुनापुलिनवने विजयी मुगारिग्धुना ॥ ध्रुवम् ॥

पनचयशचिरे रचयति चिह्नुरे तरलिततरुणानने ।

कुसुमकुसुम चपलामुपमं रतिपनिमृगकानने ॥ रमने० ॥ १ ॥

घटपति सुधने कुचयुगगगने मृगमदशचिरुपिने ।

मणिमृगमनल तारकपदल नखपद्मशशिभृपिने ॥ रमने० ॥ २ ॥

रतिगृहजघने विपुलपद्मने मनामित्रवनकामने ।

मणिमृगमन तोरणहसन विकिरति कृतवामने ॥ रमने० ॥ ४ ॥

चरणकिञ्चलये कमलानिलने नखमणिगणपूजिते ।

बहिरपवरण यावकभरण जनयति हृदि योजिते ॥ रमने० ॥ ५ ॥

जितविमशक्तने मृदुभुजयुगले करतलनलिनीडले ।

मरकतबलय मधुकरानिषय वितरीति हिमशीतले ॥ रमने० ॥ ६ ॥

रमयति मुहुरा कामपि सुभृश मलहृदयरमोदरे ।

किमफलमवम चिन्तिह चित्तं वद सति निद्रपोदरे ॥ रमने० ॥ ७ ॥

इह रमभगने कृतहरिगुणने मधुरिपुपदसैवरे ।

कालियुमचागित न वस्तु दुरितं कावकृपजयदेवरे ॥ रमने० ॥ ८ ॥

रिपुरिव सखीसवामोड्य शिखां हिमानिले

त्रिपमिव सुधारिमयंमिन्दुनोति मनोगने ।

हृदयमदये तस्मिन्नेव पुनर्वलने बद्ध-

तुक्कल्यदृश्या वाम कामो निकामनिरदुःखः ॥ ७ ॥

चतुर्थः प्रबध ॥

देशचराढीरागेण रूपकतालेन च गीयते ॥

मकलभुवनजनवरतरुणेन ।

यहति न सा रुजमतिकरुणेन ॥

सखि या रमिता वनमालिना । ध्रुम् ॥ १ ॥

सजलजलदक्षमुदयरुचिरेण ।

दलति न सा हृदि विरहेण ॥ सखि या० ॥ २ ॥

रनकनिकपहचिगुचिरानेन ।

ज्वलति न सा मलयजवनेन ॥ सखि या० ॥ ४ ॥

अनिलतरलकुललयनयनेन ।

तपति न सा किमलयनयनेन ॥ सखि या० ॥ ५ ॥

विकसितसरसिजललितमुग्धेन ।

लुडति न सा हिमकराविरणेन ॥ सखि या० ॥ ६ ॥

स्थलजलदहसुचिरचरणेन ।

श्रसिति न सा परिजनहसनेन ॥ सखि या० ॥ ७ ॥

अमृतमधुमृदुतरययनेन ।

स्फुटति न सा मनसिजविशिलेन ॥ सखि या० ॥ ८ ॥

श्रीजयदेवभणितवचनेन ।

प्रविशतु हरिरपि हृदयमनेन ॥ सखि या० ॥ ९ ॥

मनोभयानन्दन चन्दनानिल प्रसीद रे दक्षिण मुख वामताम ।

क्षण जगत्प्राण विधाय माधव पुते मम प्राणहरो भविष्यति ॥ ८ ॥

मायात मन्वि निदयो यदि शटस्त्व दृति किं दूयमे

स्वच्छन्द बहुवाग्म रा रमते किं तत्र ते दृणम् ।

पद्याथ प्रियतन्माय दायितस्याकृष्यमाण गुण-

स्त्वष्टार्तिभरादिव स्फुटदिद चेत स्वय वास्यति ॥ ९ ॥

अन्तर्मोहनमौलिघूर्णनचलन्मन्दारविभ्रशन-

स्तम्भाकर्षणदक्षिहर्षणमहामन्त्र कुग्दीटशाम् ।

तदेदं पश्यन्त्याः प्रमदनुगम बहिरिव .

प्रियापादास्तन्नुत्तिमदणयोनि इदयम् ।

ममाद्य प्रव्यन्तिप्रणयभरमदेन कितव

त्वदाश्लोकः शोभादपि सिमपि उत्तर्जा जनयति ॥ २ ॥

मान्द्रानन्दपुरन्दरादिदिविपद्मन्दरमन्दादरा-

दानघैर्मुकुटेन्द्रनीदमणिभिः सन्दर्शतेन्द्रिन्द्रिदम् ।

स्वच्छन्द मरानन्दमुन्दरामिलन्मन्दाविनीमेदुरं

श्रीगोविन्दपदारविन्दमशुभस्वन्दाय यन्दागदे ॥ ३ ॥

इति श्रीगीतगोविन्दे स्रष्टितावर्णने विलसलक्ष्मीपतिर्नामाष्टमः सर्गः ॥

नवमः सर्गः ॥

तामय मन्मथगिन्ना रतिरगभिन्ना शिवादंसपन्नाम् ।

अनुचिन्तितहृचरितां कलहान्तगितामुवाच रहसि नगरी ॥ १ ॥

प्रथमः प्रथमः ॥

गुर्जरीरागयतितालाभ्यां गीयते ॥

हरिरभिसरति चहति मधुपवने ।

किमपरमधिकमुप मग्नि भवने ॥

माधये मा कुह माग्निनि माममये ॥ मधुमः ॥

तालंफलादपि गुरुमतिशरमम् ।

किं विफलीकुरूपे कुच्यस्तल्लाम् ॥ माध० ॥ २ ॥

किमिति विपीदति रोदिपि विकला ।

विहसति युवतिमुभा तव सख्या ॥ माध० ॥ ३ ॥

कति न कथितमिदमनुपदमचिरम् ।

मा परिहर हरिमतिशयचरिम् ॥ माध० ॥ ४ ॥

सजलनाग्निनीदलक्ष्मीतलक्षणे ।

हरिमवलोक्य सफल्य नयने ॥ माध० ॥ ५ ॥

जनयसि मनासि किमिति गुरुयेदम् ।

शृणु मम वचनमनोहितमेदम् ॥ माघ० ॥ ६ ॥

हरिरुपयातु वदतु बहु मधुरम् ।

किमिति करोषि हृदयमतिविधुरम् ॥ माघ० ॥ ७ ॥

श्रीनयदेनमणितमतिललितम् ।

मुग्यतु रसिकज्जन हरिचरितम् ॥ माघ० ॥ ८ ॥

स्निग्धे यत्परुषाभि यत्प्रणमति स्तब्धासि यद्भागिनि

द्वेषस्यासि यदुन्मत्ते विमुक्ततां यन्तासि तस्मिन्प्रिये ।

तद्युक्त विपरीतकाराणि तव श्रीखण्डचर्चा रिप

शीतानुस्तपनो हिम हुतबहः क्रीडामुद्रो यातनाः ॥ ९ ॥

वृष्टिभ्याकुलगोकुलावनरसादुद्धृत्य गोवर्धन

विभ्रद्वन्ववज्रमाभिरधिकानन्दशिर चुम्बितः ।

दर्पेणैव तदर्पिताचरतटीसिन्दूरमुद्राद्रितो

बाहुगोपतनोस्तनोतु भवता श्रेयामि कंचाद्विपः ॥ १० ॥

इति श्रीगीतगोविन्दे कलहान्तर्गतावर्णनेऽमन्दमुकुन्दो नाम नवमः सर्गः ॥

दशमः सर्गः ॥

अत्रान्तरे ममूणरोपदशमपा-

निष्ठासनिःसहमुखी मुमुक्षुमुपेय ।

सर्वाङ्गमोक्षितसखीवदना दिनान्ते

सानन्दगद्रदपदं हरितिलुषाच ॥ १ ॥

प्रथमः प्रथमः ॥

देशधराढीरागाष्टतालाभ्यां गीयते ॥

वदसि यदि किञ्चिदपि दन्तचिह्नमुदी हसति दरातिमिरमाविषोग्

एकुरदपरान्ते तत्र वदनचन्द्रमा रोचयतु लोचनचकोरम् ॥ १ ॥

प्रिये चरन्तीते मुव मदि मानमनिदानम् ।

यपदि मदनानलो ददति मम मानस देहे सुखजननमधुपानम् ॥ ध्रुवम् ॥

नीलनलिनाभमपि तन्वि तव लोचनं धारयति कोकनदरूपम् ।

कुसुमशरयाणमावेन यदि रञ्जयसि कृष्णमिदमेतदनुरूपम् ॥ प्रिये० ॥ ३॥

गण्यमेवासि यदि मुदति मयि कोपिनी देहि रारनखरशरघातम् ।

घटय भुजबन्धन जनय रदगण्डन येन वा भवति मुग्धाजातम् ॥ प्रिये० ॥ ४॥

ममपि मम मृपणी त्वमासि मम जीवने त्वमग्नि मम भयजलधिगतम् ।

भवतु भवतीह मयि मततमनुरोधिनी तत्र मम हृदयमतिथलम् ॥ प्रिये० ॥ ५॥

स्मरगालराण्डन मम शिराणि मण्डनं चेहि पदपद्ममुदारम् ।

ज्वलति मयि दारुणो मदनरुदनानलो हरतु तदुपादितधिकारम् ॥ प्रिये० ॥ ६॥

स्थलकमलग्नने मम हृदयरसन जनितरतिरङ्गपरभागम् ।

भृण मन्मथवाणि करवाणि चरणद्वयं सरसलमदलककागम् ॥ प्रिये० ॥ ७॥

स्फुरतु कुचकुम्भयोरुपरि मणिमञ्जरी रञ्जयतु तव हृदयदेशम् ।

रमतु रसनापि तव घनजघनमण्डले घोषयतु मन्मथनिदेशम् ॥ प्रिये० ॥ ८॥

इति चतुल्लवाटुपटुचारु मुरवैरिणो राधिकामपि वचनजातम् ।

जयति पद्मावतीरमणजयदेवकविभारतीभणितमतिशतम् ॥ प्रिये० ॥ ९॥

परिहर कृतातङ्गे शङ्का त्वया सतत धन-

स्वनजपेनयाक्रान्ते स्वान्ते परानवकाशिनि ।

विनति वितनोरन्यो धन्यो न कोऽपि ममान्तर

प्रणयिनि परिरम्भाग्ने विपेहि विपेयताम् ॥ २ ॥

मुग्धे विपेहि मयि निदेयदन्तदश

दोर्वर्जिवन्धनिविडस्तनपीडनानि ।

अणिः त्वमेव मुदमुद्रह पञ्चवाण-

चण्डालकाण्डदन्तनादसवः प्रयान्ति ॥ ३॥

व्यपयति वृथा मौनं तन्वि प्रपञ्चय पञ्चम

तरुणि मधुरालपिस्तापं विनोदय दृष्टिभिः ।

सुमुखि विमुखीभाव तावाद्धिमुख न वय न

म्वयमतिगाययिष्यो मुग्धे प्रियोऽहमुपस्थितः ॥ ४ ॥

नशिमुचि तव भाति भङ्गुरधू-

र्ग्वजनमोहकरालकान्तसर्षी ।

तदुदितमयभङ्गनाय यूना

त्वदधरसोपुसुधैव सिद्धमन्त्र ॥ २ ॥

बभूकद्युतिराधवोऽयमधर स्निग्धो मधुकच्छवि-

गण्डधण्डि चकास्ति नीग्नलिमश्रीमोचन लोचनम् ।

नामाभ्येति तिलप्रमूनपदवी कुन्दामदन्ति प्रिये

प्रायस्त्वन्मुगसेनया विजयते विश्व स पुष्पापुष्प ॥ ६ ॥

इदौ तव मदालसे वदनमिन्दुसदीपक

गतिजनमनोरमा विजितरम्भमूढद्वयम् ।

रतिस्तव कलावती रुचिरचित्रलेखे भ्रुवा-

वहो विबुधयौवत वहसि तन्वि पृथ्वीगता ॥ ७ ॥

तियक्ष्णविलालमौलितरलोत्तसस्य वनोत्तर-

दीप्तिस्त्र्यामकुटावधानललनालक्षैर्न सल्लिता ।

समुग्धे मधुसूदनस्य मधुरे राधामुखेदौ मुधा-

सार कन्दलितगिधिर दधतु व दोम कटाक्षोमय ॥ ८ ॥

इति श्रीगीतगोविन्ददे मानिनीवर्णने चतुरचतुर्मुखा नाम दशमं सर्गं ॥

एकादशः सर्गः ॥

मुचिरमनुनयेन प्रीणयित्वा मृगाक्षीं

गतवति कुतवेगे केशवे कुजशय्याम् ।

रचितरुचिरमूषा इष्टिमोषे प्रदोषे

स्फुरति निस्वसादा कापि राधा जगाद ॥ १ ॥

प्रथमं प्रथमं ॥ २ ॥

यसन्तरागयतितालाभ्या गीयते ॥

विरचितचाटुवचनचन चरणै रचितप्रणिपातम् ।

यप्रति मज्जुलवज्जुलक्षीमनि केलिचयनमनुवातम् ॥ १ ॥

मुग्धे मधुमयनमनुष्यतमनुसर राभिडे ॥ प्रथमं ॥

नृणु रमणीयतरं तच्छणीजनमोहनमधुपनिगमम् ।

कुसुमशराग्ननशासनवन्दिनि पिकनिकरे भज भावम् ॥ मु० ॥ २ ॥

अनिलतरलविगतयनिकरेण करेण सत्तानिकुरम्बम् ।

प्रेरणमिव करभोरु करोति गतिं प्रति मुञ्च बिलम्बम् ॥ मु० ॥ ३ ॥

स्फुरितमनहृत्तरङ्गवशादिव सूचितहरिपरिरम्बम् ।

पृष्ठ मनोहरहृदविमलजन्धारममु कुचकुम्भम् ॥ मु० ॥ ४ ॥

स्मरणासुभगनस्वेन करेण मस्तीमवलम्ब्य सलीलम् ।

चल बलयङ्गिनेश्वरोपय हरिमपि निगदितशीलम् ॥ मु० ॥ ५ ॥

अधिगतमखिलसखीभिरिदं तव वपूरपि रतिरषसजम् ।

चण्डि रणितरुनानावर्द्धिदिममभिभर सरसगतजम् ॥ मु० ॥ ६ ॥

वनजघनस्तनभारभरे दशमन्धरचरणविहारम् ।

मुन्दरितमणिमञ्जीमुपेहि विधेहि मरालविकारम् ॥ मु० ॥ ७ ॥

प्रीतयदेवभणितमपरीकृतहारमुदासितवामम् ।

हरिविनिहितमनभामधितिष्ठतु चण्डतटीमपिगमम् ॥ मु० ॥ ८ ॥

सा मा द्रक्ष्यति वक्ष्यति स्मरकथा प्रत्यङ्गमालिङ्गने

प्रीतिं वाप्यति रक्ष्यते सखि समागत्येति चिन्ताकुल ।

स तां पश्यति वेपने पुलकयत्यानन्दति स्निहति

प्रत्युज्ज्वलति मृच्छति स्मिरतम पुञ्जे निकुञ्जे प्रिय ॥ ९ ॥

अक्षोर्निक्षिपदजन अवणयोस्तापिच्छगुच्छचली

मृभि द्यामसरोजदाम कुचयो कन्तूरिकापप्रकम् ।

धूर्तानामभिमारसप्रमज्जुषा विध्वङ्गिकुजे सखि

ध्वान्त नीलनिचोलचारु सुदृशा प्रत्यङ्गमालिङ्गति ॥ ३ ॥

कादमीरगौरवपुष्यामभिसारिकाणां वावद्वरेखमभितो वचिभजरीभिः ।

एतत्तमालदलनीतलम तमिष्ठ तत्प्रमहेमङ्गिन्प्रोपलता तनोनि ॥ ४ ॥

हारावलीतरलक अतकाञ्चिदामकेयूरकद्रुणमगिदुतिदीपितस्य ।

द्वारे निकुञ्जविलयस्य हरि निरीक्ष्य व्रीडावृत्तीमय सखीमिगमिपुवाच ॥ ५ ॥

शशिमुखि तव भाति भङ्गुरम्-

सुवजनमोक्षरालफाल्गुनी ।

तदुदितमयभजनाय यूनां

त्वदधरसीवुमुधैव सिद्धमन्त्रः ॥ ५ ॥

बन्धुवृत्तिवान्धवोऽयमवरः शिंघो मधुकच्छवि-

गण्डधण्डि चकास्ति नीलनलिनश्रीमोचन लोचनम् ।

नामाभ्येति तिलप्रसूनपदवीं कुन्दामदन्ति प्रिये

प्रायस्त्वन्मुखसेनया विजयते विश्वं स पुष्पायुधः ॥ ६ ॥

रशौ तव मदालसे वदनमिन्दुमदीपक

गतिर्जनमनोरमा विजितरम्भमूहद्वयम् ।

गतिस्तव कलावती रुचिरचित्रकेखे भ्रुवा-

बहो विवुधयौवत वरासि तन्वि पृथ्वीगता ॥ ७ ॥

तिर्यङ्गविलोलमौलितरलोत्तसस्य वशोच्चर-

हीतिस्थानकृतावधानललनालक्ष्मिर्न सलक्षिता ।

संमुखे मधुसूदनस्य मधुरे राघामुत्तेन्दौ मुधा-

सारे कन्दलितशिखरं दधतु व. क्षेत्र कटाक्षोर्ध्व ॥ ८ ॥

इति श्रीगीतगोविन्ददे मानिनीवर्णने चतुरचतुर्भुजो नाम दशमं सर्गः ॥

एकादशः सर्गः ॥

सुचिरमनुजयेन प्रीणयिता मृगाक्षी

गतवति कृतवेशे केशवे कुञ्जशय्याम् ।

रचितरुचिरभूषा इष्टिमोये प्रदोषे

स्फुरति निरवसादा कापि राधा जगाद् ॥ १ ॥

प्रथमः प्रबंधः ॥

वसन्तरागसतितालाभ्यां गीयते ॥

विरचितचंद्रवचनरचन चरणै रचितप्रणिपातम् ।

अप्रति मज्जुलवज्जुलसीमनि केलिशयनमनुयातम् ॥ २ ॥

मुखे मधुमयनमनुषतमनुसर राधिके ॥ द्वयम् ॥

तृतीयः प्रवधः ॥

धरादीरागयतितालाभ्यां गीयते ॥

राधावदनविलोकनविकसितविविधविदारविभद्रम् ।

जलनिधिमिव विधुमण्डलदर्शनतरलिततुङ्गतरङ्गम् ॥ १ ॥

हरिमेकरस चिरमभिलषितविलासम् ।

सा ददत्तं शुद्धपञ्चवटवदनमनननिकोसम् ॥ ध्रुवम् ॥

शङ्किरणच्युरितोदरजलधसुन्दरमकुसुमकेशम् ।

तिमिरोदितविधुमण्डलनिर्मलबलयजतिलकमिवेशम् ॥ हरि० ॥ २ ॥

वदनकमलपरिशीलनामिलितमिहिरसमकुण्डलशोभम् ।

स्मितद्विहचिरसमुत्तसिताभरपल्लवस्तारतिलोभम् ॥ हरि० ॥ ३ ॥

हारममलतरतारमुरासि दधत्त परिरभ्य विदूरम् ।

स्फुटतरपैनकदम्बकरम्वितमिव यमुनाजलप्रम् ॥ हरि० ॥ ४ ॥

स्यामलमूदुलकलेवरमण्डलमधिगतगौरदुकूलम् ।

नीलनलिनमिव पीतपरागपटलभरवलयितमूलम् ॥ हरि० ॥ ५ ॥

तालहगचलचलनमनोहरवदनजनितरातिरागम् ।

स्फुटकमलोदरपेलितखञ्जनयुगमिव शरदि तडागम् ॥ हरि० ॥ ६ ॥

विपुलपुलकनरदन्तुरित रतिकेलिकलानिरधीरम् ।

मणिगणकिरणसमूहसमुज्ज्वलमृषणमुभगञ्छरीरम् ॥ हरि० ॥ ७ ॥

श्रीजयदेवमणितविमवादिगुणीकृतमृषणभारम् ।

प्रणमैत हृदि विनिधाय हरि सुचिर मुक्ततोदयसारम् ॥ हरि० ॥ ८ ॥

अतिश्रम्यापाङ्गं श्रवणपथपर्यन्तगमन-

प्रयासेनेवाक्षोरमलतरतार गमितयो ।

इदानीं राधायाः प्रियतमसम्पायातसमये

पपात स्वेदाम्बुप्रसर इव हर्षाश्रुनिका ॥ ८ ॥

भजन्त्यास्तत्पान्त कृतनपटकण्डूविपिहि-

स्मित याने गेहाद्द्विहरवाहितालीपरिजने ।

प्रतिपद्यः प्रबंधः ॥

पराढीरागरूपकतालांभ्यां गीयते ॥

मञ्जुतरकुञ्जतलकेलिमदने ।

विलस चिरमंलसपीनजघने ।

प्रविश राधे माधवसमीपमिह ॥ प्रवि० ॥ १॥

विततवद्भुवस्त्रिनवपद्मरूपने ।

विलस दशनरुचिरुचिराशिरं ॥ प्रवि० ॥ २ ॥

मृदुचलमलयपवनसुरभिर्जाते ।

विलस रतिरमसहसितवदने ॥ प्रवि० ॥ ३ ॥

मधुरासपिकनिकरानिनदमुसरे ।

विलस रतिवलितललितगीते ॥ प्रवि० ॥ ४ ॥

कुसुमपदारचितनुचिपासगेहे ।

विलस कुसुमसुकुमारदेहे ॥ प्रवि० ॥ ५ ॥

मधुमुदितमधुपकुलवलितरावे ।

विलस कुसुमशरसरगभावे ॥ प्रवि० ॥ ६ ॥

नवभवदशोकदलशयनसारे ।

विलस कुचकलशतरलहारे ॥ प्रवि० ॥ ७ ॥

विहितपद्मावतीमुखसमाजे ।

कुरु मुरारे मङ्गलशतानि ॥

भणति जयदेवकविराजराजे ॥ प्रवि० ॥ ८ ॥

त्वां चित्तेन चिर बह्मप्रयमतिग्राम्ना भृश तापित.

कन्दर्पेण च पातुमिच्छति सुधासंवाधविम्बाधरम् ॥

अस्याङ्ग तदलङ्कुर सणमिह भ्रूषेपलङ्गीलव-

क्रीते दास इवोपसेवितपदाम्मोजे कुतः सप्रमः ॥ ९ ॥

सा ससाध्वससानन्दं गोविन्दे लोललोचना ।

सिद्धानमभ्रमग्रीरं प्रविवेक्षाभिवेशनम् ॥ १० ॥

तृतीयः प्रवधः ॥

धरादीरागयतितालाभ्यां गीयते ॥

राधावदनविलोकनविकसितविविधविंवारविमङ्गम् ।

जलनिधिमिव विधुमण्डलदर्शनंतरलिततुङ्गतस्तम् ॥ १ ॥

हरिमेकरसं चिगमभिलपितविलासम् ।

सः ददर्श गुरुहर्षशब्दवदनमनहनिर्वासम् ॥ ध्रुवम् ॥

शशिकिरणव्यधुरितोदरजलधरसुन्दरसकुसुमकेशम् ।

तिमिरोदितविधुमण्डलनिर्मलसलयजतिलकनिवेशम् ॥ हरि० ॥ २ ॥

वदनकमलपरिशीलनमिलितमिहिरसमकुण्डलशोभम् ।

स्मितरुचिरचिरसमुल्लसिताधरपल्लवकनरातिलोभम् ॥ हरि० ॥ ३ ॥

हारममलतरतारसुरसि दधत् परिभ्य विदूरम् ।

स्फुटतरफेनकदम्बकरम्बितमिव यमुनाजलपुरम् ॥ हरि० ॥ ४ ॥

इयामलमृदुलकलेवरमण्डलमधिगतगौरदुकूलम् ।

नीलनलिनमिव पीतपरागपटलभरवलक्षितमूलम् ॥ हरि० ॥ ५ ॥

तरलरुगचलचलनमनोहरवदनजनितरातिगम् ।

स्फुटकमलोदरसेलितखलनयुगमिव सारदि तडागम् ॥ हरि० ॥ ६ ॥

विपुलपुलकभरदन्तुरित रतिकेलिकलाभिराधीरम् ।

मणिगणकिरणसमूहसमुज्ज्वलमुपणसुभगशरीरम् ॥ हरि० ॥ ७ ॥

बीजयदंभगितविभवद्विगुणीकृतभूषणभारम् ।

प्रणमत् हरिं विनिधाय हरिं सुचिरं मुहुतोदयतारम् ॥ हरि० ॥ ८ ॥

अतिप्रमथापाङ्ग श्रवणपथपर्यन्तगमन-

श्रयासेनेवाङ्गोरमलतरतारं गमितयोः ।

इदानीं राधायाः प्रियतमसमायातसमये

पपात स्वेदाम्बुप्रसार इव हर्षाश्रुनिवरः ॥ ८ ॥

भजन्यास्तल्पान्तं कृतवपटकण्डूतिपिहित-

म्यस्त यान्ते गेहाद्रिद्विराहितालीपरिजने ।

प्रियाम्य पश्यन्त्याः स्मरसंरामाकृतसुभग

गडगजा लज्जापि व्यगमादिव दूर मृगदशः ॥ ९ ॥

त्वामप्राप्य मयि स्वयंवरपरां क्षीरोदतीगेदरे

शङ्के सुन्दरि कालकूटमर्पिवन्मृदो मृडानोपनिः ।

इत्थं पुरंकथाभिरन्यमनसो निक्षिप्य वामाश्रित

राधायाः स्वनकोरकोपरि चलन्नेत्रां हरिः पातु वः ॥ १० ॥

इति श्रीगीतगोविन्दे राधिकामेलने सानन्ददामोदगे नामैकादशः सर्गः ॥

द्वादशः सर्गः ॥

गतवति सम्प्रीकृन्देऽमन्दत्रपामरनिर्भर-

स्मरपाशशक्नुतस्फीतस्मितवपिताधराम् ।

साममनसं दृष्ट्वा राधा मुहुर्नवपद्म-

प्रसन्नवदने निक्षिप्ताक्षीमुवाच हरिः प्रियाम् ॥ १ ॥

प्रथमः प्रथमः ॥

चिभासरगेकतालाभ्यां गीयते ॥

किसलयशयनतले कुह कामिनि चरणनलिनविनिवेशम् ।

तव पदपादवैरिपराभवामिदमनुश्रुतु सुवेशम् ॥ १ ॥

क्षणमधुना नारायणमनुगतमनुसर मां राधिके ॥ श्रुत्वा ॥

करकमलेन करोमि चरणमहमागमितासि विदूरम् ।

क्षणमुपकुह शयनोपरि मामिव नूपुरमनुगतिश्राम् ॥ क्षण० ॥ २ ॥

वदनसुधानाधिगलितममृतमिव रचय वचनमनुकूलम्

विरहमिहापनयामि पयोधरतोषकमुरसि दुकूलम् ॥ क्षण० ॥ ३ ॥

प्रियपरिरम्भणरमस्वलितमिव पुलकिनमतिदुरवापम् ।

मदुरसि कुचकलशविनिवेशय शोषय मनमिजनापम् ॥ क्षण० ॥ ४ ॥

अपरसुधारसमुपनय भामिनि जीवय मृगमिव दागम् ।

त्वयि विनिहितमनस विरुद्धानलदग्धवपुषमविलासम् ॥ क्षण० ॥ ५ ॥

शिशुखि मुखरय मगिरशनाशुणमनुशुणकण्ठनिनादम् ।

श्रुनियुमले पिङ्गरुतर्विकले मम क्षमय चिरादवसादम् ॥ क्षण० ॥ ६ ॥
मामतिर्विकलमया विकलाकृतमवलोकितमधुनेदम् ।

लज्जितमिव नयन तव विरमति वृजसि वृथा रतिखेदम् ॥ क्षण० ॥ ७ ॥
श्रीजयदेवभणितमिदमनुपदनिगदितमधुसिधुमोदम् ।

जनयन्तु रमिकजनेषु मनोरमरतिरसभावविबोदम् ॥ क्षण० ॥ ८ ॥

प्रत्यूहं पुलकाङ्कुरेण निविडालये निमेषेण च

प्रीडाकृतविलोकितेऽधरसुधापाने कथानमंभिः ।

भानन्दाधिगमेन मन्मथकलापुञ्जेऽपि यस्मिन्मधु-

दुद्भूतः स तयोर्वभूव सुरतारम्भः प्रियभावुक ॥ ९ ॥

द्वान्ध्यां सप्रमितः पयोधरभरेणापीदितः पाणिद्वै-

राविद्धो दग्नैः क्षताधरपुटः शोणीतटेनाहतः ।

हर्त्तनानामितः कचेऽधरमधुसन्देन समोदितः

कान्तः कामपि वृत्तिमात्र तदहो कामस्य वामा गति ॥ १० ॥

माराङ्के रतिकेलिमकुलणारम्भे तथा साहस-

प्रायः कान्तजयाय किञ्चिदुपरि प्रारम्भि यत्संभ्रमात् ।

निष्पन्दा जघनस्पती क्षिथिलिता दोर्बलिग्लम्पित

बहो मीलितमक्षि पौरुषरसः खीणां कृत सिध्यति ॥ ११ ॥

द्वैभ्यमीतितदृष्टि मुग्धवितसत्सोत्कारभारावशा-

द्व्यक्ताकुलकेलिकाकुर्वकसहन्तांशुघोताधाम ।

भासांलम्पिपयोधरोपरि परिचङ्गात्कुरङ्गीदृशो

हयोत्कर्षविमुक्तिनिशुहतनोर्धन्यो धयत्याननम् ॥ १२ ॥

तस्याः पादलपाणिजगद्भूतमुरो निद्राकषाये दृशौ

निर्धौतोऽधरशोणिमा विलुलितस्तस्तद्वज्रो मूर्ध्निजाः ।

नाओदाम दूरप्रयाञ्जलमिति प्रातर्निशातैर्दृशो-

रेभिः कामशरैस्तदद्भुतममृतन्युर्मनः कीनितम् ॥ १३ ॥

व्याकोशः केशपागस्तारलितमलकं स्वेदमोक्षो कपोली
 क्लृष्टा विन्वाधरश्रीः कुचललरुचा हासिता हासमटिः ।
 काश्रीकान्तिहेताशा स्तनजघनपद पाणिनान्छाय सपः
 पश्यन्ती चात्मरूप तदपि विन्दुलिप्त स्तग्धरेय धिनोति ॥७॥
 भय महसा मुप्रीव सुरतान्ते सा नितान्तखिन्नाङ्गी ।
 राधा जगाद सादर्पमदमानन्देन गोविन्दम् ॥८॥

द्वितीयः प्रबधः ॥

रामकरीरागयतिसालाभ्यां गीयते ॥

५.८ यदुनन्दन चन्दनगिरिक्षतरेण करेण पयोधरे ।
 मृगमदपञ्चमम्र मनोभवमहलकत्तप्तहोदरे ॥ १ ॥
 निवृणाद सा यदुनन्दने जोडांत हृदयानन्दने ॥ प्रवम् ॥
 अलिकूलगञ्जनमञ्जनक रतिनायकसायकमोचने ।
 त्वदंघरशुभ्वनलम्बितकज्जलमुग्धवलय प्रिय लोचने ॥ निज० ॥ २ ॥
 नयनदुग्धतरङ्गविक्रान्तिरासकरे श्रुतिमण्डले ।
 मनसिजपागविलामधरे शुभवेम निवेशय कुण्डले ॥ निज० ॥ ३ ॥
 मृगमदसवलित ललित कुरु तिलकमलिकरजनीकरे ।
 विहितकलङ्कल कमलानन विग्रमितश्रमशीकरे ॥ निज० ॥ ४ ॥
 अमराचय रचयन्तमुपरि रुचिर मुचिर मम नमुखे ।
 जितकमले विमले परिकर्मय नर्मजनकमलक मुखे ॥ निज० ॥ ५ ॥
 मम रुचिरे चिकुरे कुरु मानद मनसिजध्वजचामरे ।
 रतिगलिने ललिने कुसुमानि शिखण्डिशिखण्डवडानरे ॥ निज० ॥ ६ ॥
 मगसधने जघने मम शम्बरदारणवारणकन्दरे ।
 मणिमनावसनामरणानि शुभाशय वामय सुन्दरे ॥ निज० ॥ ७ ॥
 श्रीजयदेववचसि रुचिरे हृदय नदय कुरु मण्डने ।
 हरिचरणस्मरणामृतनिर्मितकल्किपुष्पज्वराग्डने ॥ निज० ॥ ८ ॥

कृप कुचयोः पत्रं चित्रं कुहप्य कपोलयो-

पटय जघने काञ्ची भुग्धस्रजा कचरीभरम् ।

कलय कलयश्रेणी पाशौ गदे मणिनूपुरा-

विति निगदितः प्रीतः पीताम्बरोऽपि तपाङ्गरो ॥ ९ ॥

प्रातर्नीलनिबोलमच्युतमुरः सवीतपीताम्बरं

राधायाश्चकित विलोम्य हसति स्वेर सखीमण्डले ।

प्रीडाचञ्चलमञ्जलं नयनयोराधाय राधानने

त्वादुस्मेरमुखोऽयमस्तु जगदानन्दाय नन्दात्मजः ॥ १० ॥

पर्यङ्कीकृतनागनायकफणाश्रेणीमणीना गणे

सन्तान्तप्रतिविम्वसंवलनया विभ्रद्वपुविक्रियाम् ।

पादाम्भोरुहभारिवारिभिमुनामक्ष्णा दिदृशुः शतैः

कायव्यूहमियाचरणचिर्तो भूतो हरिः पातु वः ॥ ११ ॥

इति श्रीजयदेवविरचिते गीतगोविन्दे सुप्रीतपीताम्बरो नाम द्वादशः सर्गः ॥

प्रशस्तिः ॥

यद्गन्धर्वकलासु कौशलमनुष्ठानं च यद्वर्णव

यच्छृङ्गारविवेकतत्त्वमपि यत्काव्येषु लीलाशितम् ।

तत्सर्वं जयदेवपण्डितकवेः कृष्णैकतानात्मन

रानन्दा परिशोधयन्तु सुधिय श्रीगीतगोविन्दतः ॥ १ ॥

साध्वी माध्वीकविन्ता न भवतु भवती शर्वे कर्कशासि

द्राक्षे द्रक्ष्यन्ति के त्वाममृत मृतमसि क्षीर नीर रसस्ते ।

भाकन्द रन्द कान्ताधर धगणितल गच्छ यच्छन्ति माय

यावच्छृङ्गारसारं शुभमिव जयदेवस्य वैदग्ध्यवान् ॥ २ ॥

श्रीमोजदेवप्रभवस्य रामादेवीमुतश्रीजयदेवकस्य ।

पराशरादिप्रियवर्गकण्ठे श्रीगीतगोविन्दकवित्वमस्तु ॥ ३ ॥

इति श्रीजयदेवविरचिते गीतगोविन्दे पञ्चदशः सर्गः ॥

समाप्तं चेदं काव्यम् ॥

. शुद्धिपत्रम् ॥

पृष्ठ.	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१.	७.	निदेशतश्चलि०	निदेशतश्चलि०
२.	१२.	पृतवामन०	पृतवामन०
३.	१८.	पुतराम०	पुतराम०
४.	२.	दनद्वस्वेद०	दनद्वस्वेद०
५.	३.	वृन्दावन०	वृन्दावन०
	८.	मुन्धवाहः	मुन्धवाहः
६.	२१.	उज्जेशकेशवो	सामोददामोदरो
७.	१.	लताकुञ्ज	लताकुञ्ज
८.	५.	केशीमथन०	केशिमथन०
९.	१.	खेलोऽयम्	खेलोक्य०
	५.	गीतगोविन्दे	गीतगोविन्दे
	२१.	परिरम्भण	परिरम्भण
११.	११.	मनासिजविशिष्ट०	मनसिजविशिष्ट०
१२.	१५.	सार्ध	सार्ध
१५.	१९.	आश्रयादनु	आश्रयादनु
१७.	७.	सर्व	सर्व
	१३.	भोगिमवने	भोगिमवने
२०.	९.	मणिसरममल	मणिसरममल
२३.	२.	वशीरवः	वशीरवः
	३.	वर्णन	वर्णने
२३.	२.	मरुणघोति	मरुणघोति
	१७.	ध्रुवम्	ध्रुवम्
२४.	४.	हृदय०	हृदय०
	१३.	वदसि, कीमुदी	वदसि, कीमुदी

पृष्ठ.	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१२५.	१३.	रघिका०	रघिका०
२७.	१८.	तम पुञ्जे	तम पुञ्जे
	२४.	०दलनीतलम	०दलनीतलम
२९	१६.	रोलितम्बजन०	रोलितम्बजन०
३०.	१६.	अनुभवतु	अनुभवतु
३१.	१६.	दुद्रुत.	दुद्रुत.
३२.	९	चन्दनशिरिश०	चन्दनशिशिर०
	१८.	समुत्ते	समुत्ते

“अनुवादः”

०१		मुखावे उरभदिर ते,	मुखाय ओ उरभदिर;
२	२०	अद्भुत	अद्भुत
३	२३	१२	५
४	१२	सुपथी	सुपथी
५	१२	५२	५२
६	१४	भनोऽभना.	भनोऽभना. ६
८	११	भूरे	भूरे
	२१	३०४	३०४
९	१८	भुदर	भुदर.
१०	४	अद्भुत	अद्भुत
१५	२४	सुलोचन	सुलोचन
१६	२२	सुवभ्य	सुवभ्य
१७	९	शोधे छे	शोधे छे
२०	५	सुवृत्त.	सुवृत्त
२१	१३	विरहे.	विरहे
	१४	विनवे	विनवे
२२	४	आश्रम	आश्रम
	६	आश्र-मञ्जरी	आश्र-मञ्जरी

પાન.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૨૪	૨	તન્વાંગી	તન્વંગી
૨૫	૪	ગોપીકાઓ	ગોપિકાઓ
૨૮	૧૮	ઘડી ઘડી	ઘડી ઘડી
૨૯	૧૦	સુમુખી !	સુમુખિ !
	૧૮	સિંદુરે	સિંદૂરે
		ચરચો	ચરચો
૩૭	૩	સુરખિએ	સુરખિએ
૪૦	૭	કૃપાધન	કૃપાધન
૪૨	૧૩	ખેવડા	ખેવડે
	૨૧	ખડીતા	ખડિતા
૪૩	૧૦	પથાતાપ	પથાતાપ
	૧૭	અનુકુળ	અનુકુળ
૪૭	૩	મખિ !	મખિ !
૪૯	૩	સુશીલ !	સુશીલ !
૫૩	૨૦	પ્રેમ-પ્રપે	પ્રાપ્ત-પ્રપ્તે
૫૫	૧૩	શિર્ષે	શીર્ષે
૫૭	૨૧	ઉર્મિએ	ગર્મિએ
૬૩	૩	ઓહ	ઓહ
૬૪	૧૩	ઓહ	ઓહ
૬૬	૧૧	નીર નું	નીર નું

સરળ

ગીતગોવિંદ.

પ્રસ્તાવના.

(શાર્દૂલનિકીર્તિ.)

મેઘે આલ છવાયું, રયામ વનજૂ. છાઈ તમાલે વ્યતિ;
આ રાત્રિ-ભોઈ કૃષ્ણ ઘેર લઈ જા રાધેય તું સાચવી.
ચાલ્યાં વેણુથી નંદના મિજન કે કુંજે દુમે માર્ગની-
લીલા જે યમુના-તટે યુગલની છે, તે સ્મરું રાજવી. ૧

(હરિગીત)

સમૃદ્ધિ સર્વ સસ્વતીની સુહાવે ઉર-મહિર એ;
પદ્માવતીના નૃત્યભર સગીતથી દિવ્ય જ હોંસે;
કવિરાજ શ્રીજયદેવ એ જણે પ્રબંધ મુદા રચી,
શ્રીવાસુદેવ તણી કથા સુરત-કીડાએ સોહતી. ૨

(દ્રુતવિગ્રિત.)

રસ ધરે હરિના સ્મરણે મન;
રતિકથા શ્રવણે લિછને ઉર;
શ્રવણ તો ધર તું જયદેવનાં
કવન કેમલે કાન્ત મધુર આ.

(ચાર્દસવિઠીડિન.)

પાંડિતાઈ ઉમાપતિધર કરે આડંબરી વાર્ણીએ;
 દે'કે શીઘજ શર્ણુ કૂટ કવિતા; ધોયી કવિરાજ કે';
 શૃંગારોત્તમ મુકવિત રચતા આચાર્ય ગોવર્ધન;
 રે! ગિરા જયદેવની જ ઝરતી સંદર્ભની માધુરી. ૪

પ્રબંધ પહેલો.

(રાગ:-અષ્ટસપ્ત ચોક્કા, તાલ રૂપક. ૧)

પ્રલય-પયોધિ-જળ ઉઘળ્યાં તહેં તાયો વેદ મુસ્કેલ રે,
 નાવડી કેરાં કારજ સાયો: કેશવ મત્સ્ય-સ્વરૂપ:
 જય જગદીશ હરે. ૧

ધરણી ધરે પડ્યાં આંટણુ સોહિત ભગ્ય ચોંઠે તહેં ધાર્યુરે,
 ચોહ ભુવન પ્રદાંડ અખિલ તહેં: કેશવ કમ્પરૂપ:
 જય જગદીશ હરે. ૨

શશીર્મા મગ્ન કલંક-કલા ત્યમ દંત-શિખરરહીં લાગી રે,
 ઉદ્ધારી ધરણી તહેં ડુબંતી: કેશવ ચૌકર-સ્વરૂપ:
 જય જગદીશ હરે. ૩

હિરણ્યકશિપુ-વન જમર શુભહોને ફેંદીં વિદાયો અમુરરે,
 કર-કમલે નખ અદ્ભૂત વીણે: કેશવ નૃસિંહ-સ્વરૂપ:
 જય જગદીશ હરે. ૪

અદ્ભૂત બટુ બનીં બળિયા બલિને છળીઓતહેં તણુ ડગમારે,
 કોધ પાવન જન પદ-નખ-નીરચી: કેશવ વામનરૂપ:
 જય જગદીશ હરે. ૫

૧. "દસિણુમા છે દુઃસહ્ય તા ત્યાથી નિકળીએ પ્રવાસ રે." એ રાગમા
 આંધે રાગાય છે.

પાપનિવારક ભવદુઃખ-ટાળક સ્નાન કરાવ્યાં કુંઠે રે,
 સ્વત્રિય-રૂધિર રૂપી જળ લરીઆઃ કેશવ ભાર્ગવ-રૂપઃ
 જય જગદીશ હરે. ૬

મનગમતા મનહર બાલિ આપી દિક્ષપતિ દશ સંતોષ્યા રે,
 રણ-યરે રાવણ-શિર વેરીઃ કેશવ રાઘવ-રૂપઃ
 જય જગદીશ હરે. ૭

મૈઘશ્યામ પટકુંજ સ્વેતાંગે સોહે-શું યમુના ય રે,
 આવી મળી હજ-મારણ-ભયથીઃ કેશવ હજધર-રૂપઃ
 જય જગદીશ હરે. ૮

પશુધાત બોધતાં વેદ-વચન તહેં યજ્ઞવિધિનાં નિંધાં રે,
 સદય હૃદય હિંસા અટકાવીઃ કેશવ ભુધ્ધ-સ્વરૂપઃ
 જય જગદીશ હરે. ૯

મ્હેમ્હ-વૃંદ નિમૂંજ કરવે તું ધારીશ ખર્જ કુટિલ રે
 ધૂમકેતુ શુ વિકટ ભયંકરઃ કેશવ કલ્કિ-સ્વરૂપઃ
 જય જગદીશ હરે. ૧૦

શ્રવણે શ્રીજયદેવ-સ્તુતિ સૌ શુભદાયક સુખદાયક રે,
 ભાવ ભરી, ભવસાર ભરી જ આઃ કેશવ દશવિધ-રૂપઃ
 જય જગદીશ હરે. ૧૧

(રાહલવિકીર્તિ.)

વાયાં વેદ; ધર્મ મૌઠિ જગત તહેં; તારી મહી હુમંતી;
 માયાં દેવ; જળ્યો બલિ; પણ ધરી નક્ત્રી કીધી મહી;
 જાળ્યો રાવણ, ને હળે ય યમુના; દીક્ષા દયાળી દીધી;
 મારે મ્હેમ્હ, -ધરી સ્વરૂપ દશ તું; શ્રીકૃષ્ણ તું નમું. ૧૨

પ્રબંધ બીજો.

(ગગ ગરબાનો. ^૧)

રમે રાધાકૃષ્ણ સનોડઃ જય જય દેવ હરે !

અદ્વૈત જ અંગ લીડેય- જયજયદેવ હરે !

ધ્રુવ.

એક હસ્ત કમળા-કુચ ધરીઓ, બીજે કંઠ મુકાવરે;

કંઠ લલિત વનમાળ વિરાળે, કાને સોઢે કુંડલ.

જય જય૦ ૧

સૂર્ય-મંડળ મુહાવે મુંદર, પ્રલય કરે તું જમને રે;

મુનિ-જનના મન-માનસ-સરમાં વિહરે તું થઈ હંસ.

જય જય૦ ૨

કાલિય-વિપક્ષર કનડ્યો કાઢ્યો, તાપ દળ્યા જનવંજયારે;

વિકસાવ્યું યાદવકુળ ઉર્જવળ, સૂચથી જેમ સરોજ.

જય જય૦ ૩

મધુ સુર નરક અસુર સંહાર્યા, ગર્કડાસન ગવાઈ રે;

સુર-કુલ ખેલે કેલિ-કીડા ત્યાં આદિ કારણ આપ.

જય જય૦ ૪

લાસે લોચન અમલ કમલ ગુ; લવ તારીય દે મોક્ષ રે;

ચોદ ભુવન પ્રહ્લાંક સરજવે એક જ તુંહી એક.

જય જય૦ ૫

જનક-મુતા સીતા સોહાબ્યાં, સોહ્યાં સીતા સાહી રે;

દ્વપણ દૈત્ય વિદ્યાર્યો; દશર્ચીવ રણ રોળ્યો રાવણ.

જય જય૦ ૬

૧. " મહારા બહાણી વન માલ વાગે રૂડી વાસડી."-એ રાગમા.

જળ ભરીઆ નવલા જળધર શુ સુંદર ચોભે શરીર રે;
મંદર ધરી કયું સાગર-મંથનઃ શ્રીમુખ. ચંદ્ર-ચક્રાર.

જય જય૦ ૫

શરણોત્તમ ! શરણે તુજ આવ્યા, નમીએ લાવ ધરીય રે;
સત્કારો શરણાગત કેશવ ! કરીએ કુશળ કૃપાળ !

જય જય૦ ૬

શ્રીજયદેવ કવિએ ગાયું મંગળ આ ગીત ઉજ્જવળ રે;
ગાય શીખે ને સાંભળે તેનાં મોઢે મન અમાપ.

જય જય૦ ૬

(શાદ્દલવિક્રિડિત,)

શ્રી-કૃષ્ણાં ઘટેલ કેસર વડે સુદ્રાઈ જે લેટવે;
નેજ્યાં રંગી અનંગ; જ્યાં શ્રમ ચઢ્યે પ્રસ્વેદનાં પેર ંહે;
નેજ્યાં આંતર રાગ વ્યક્ત કરતી સુદ્રા શ્રીએ દીધ આ-
તે તે ઉર મધુરિયું તણું પુરો સૌની મનોકામના.

इति श्रीजयदेवकविविरचिते गीतगोविन्दे प्रस्तावना ।

સરળ

ગીતગોવિંદ.

સર્ગ પહેલો.

વસ્તુ:—વસંત ઋતુનો ઉદય થતાં વિન્દળ બનેલાં રાધિકાજી નંદ-નંદન શ્રીકૃષ્ણને જણાવતી કુંભેમાં શોધતાં અહીં તહીં ભાન-શૂન્ય કરે છે, તેવામાં કાર્તિક સયોગ-રમિક સખી તેમની જ ચિંતાએ તેમને હુંદતી ત્યાં આવી પહોંચે છે, અને તેમની મિત્રનોતકદામાં ઉમેરણા કરતી કહે છે કે:—“બહેન જો તો ખરી! આ ઋતુરાણીના, રાત્રીમાં જણાવન કેવું રણિયામણું બન્યું છે! અને આ અશુદ્ધ મૃચ્છુ તો જો—પણ પેલી ગોપીઓના વૃંદમાં કેવી ક્રીડા કરે છે! રામેશ્વરી! આમ ભાનશૂન્ય કાં કરે છે? જરા જો આ રમ-સામગ્રી અને રસેશ્વર મૃચ્છા!”

(સિખરિણી)

વસંતે વાસંતી-કુમુદ સમ કુળાં અવયવે
ભૂમે ઘેલી લાભા ભોંવણ વન શોધંતીં હરિને;
અનંગે આગી, યે અટપટી ચિતે—રાકોંઘટી ના;
તદા જ રાધાને સહચરી કહે છે સરસ આ. ૧

અળંધ પહેલો.

(રાગ: ગૌડ મારગ-હેમ્જી, તાલ: ઝોક્તી લાવણી, માત્રા ૮:૧)

ઋતુરાણી રસિક રઢિયાણી, ખીટી આ વસંત: આરત ન્યારી. ધ્રુવ.

૧ “પચરગી પટકળ ધારી, ખીટી આ વસંત આ રને ન્યારી.”—એ રાગમાં ગવાય છે.

રતિ રેલે રતિ-રમણી-સગે, નટવર નૃત્ય નચાવે;
વિરહ-વિધુર વિરહીજન-કંઠે અસુ લાવી અટવાવે:
સંગી-જન મન મુહકારી. ખીલી૦ ૧

લલિત લવંગ-લતા મલયાનિલ સેવી મૃદુ અતિ વાયે;
શુંલે મધુકર, કુંલે કૈયલ, કુંજ-કુટિર ગજાવે:
મંગલ-ગીત મંગલકારી. ખીલી૦ ૨

મદનમીણી કંઈ કંઈ આશાજર પથિક-વધૂ દટળાવે;
‘ખંડલ-પુષ્પ પર ભર નૃયેનૃય ભમતા હીંચી હિંચાવે:
સુખી યા: સમર-મૂલે બુલાવી. ખીલી૦ ૩

પટુ પરિમલ મૃગમદનો સાહી મહેકે કુપળ તમાલે;
મદન તથા નખ શુ યંની કિશુક દહ્ય તરુણજન દારે:
સખિ ! છાંડ સરમ ઉર લાવી. ખીલી૦ ૪

મદનરાજના કંનક-કંડ શુ કેસર-કુસુમ વિકાસે;
શિલીમુખે ય છવાયાં પાટલ સ્મર-ભાયા શુ વિલાસે:
મદન-માર મહા પીડ ધરી. ખીલી૦ ૫

જગ નિલજ્જ નિહાળી હસતાં કરુણ તરુણ મન ભાવે;
વિરહી વીધંતાં કુન્ત-અગ્ર શુ કેતક દશ દિશ ફાલે:
‘શ્રીકૃષ્ણ-શરણ મુખદાયી. ખીલી૦ ૬

માધવિકા નવમાલતિ મહેકે, મહેક મધુર મન મોદે;
સુનિ-જન-મન પશુ જોઈ મુખાતાં યનગન યનગન નાથે:
લોલા પ્રભુએ હોકાવી. ખીલી૦ ૭

પુલક શુ મુકુલ ઘટાય રસાળે, ખીલી અતિમુક્તાક લેટયે;
વૃંદાવન પાવન, યસુના-જળ પાવન જ્યાં ત્યાં રેલે:
તે લેટ નવલ વનમાલી. ખીલી૦ ૮

સરસ વસંતનું વન-વર્ણન આ મદન-વિકારે મહેકયું;
 સાર ઝરે હરિ-ચરણ-સ્મૃતિ ખસ, શ્રીજયદેવે ત્રાયું-
 લગની ઉર પ્રભુ લગાવી. ખીલી ૦ ૬

(માલિની.)

જરી તરી ખીલી મલ્લી પુષ્પ-રેણું ઉડાવી,
 પ્રકટ ડું પટવાસે કાનને દહે લગાવી,
 જીવન શુ વિતનુંના ખેલતો વાયુ જો તું
 વિરહી-ઉર દહે આ કેતકી-ગંધ-ખંધુ. ૨

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

“લક્ષ્મી અંક વસંત સર્પજ સદા.”-ફલેશે ડું હિમાચળે
 હિમ-રનાન ચઢી તણ મલય આ જોને! અનિલો વહે;
 ને મહેકંત રસાળ-મોર નિરખી હવે ખીલી ઠાકીલા
 જો ! ટાકેય “કુહૂ કુહૂ કુહૂ”-કરી મુકતસ્વરે મીઠંડા. ૩

(શાર્દૂલવિકીરિત,)

મહોરંતાં મધુ આમ્ર, લુપ્પ અલિ લે હિંચાવી દે અંકુરે-
 ત્યાં લે કોયલ જૂલો પંચમ ફૂરે સ્હારે ફૂલ કણને;
 રૂઠા દિન વસંત આ કયમ કરી કાઢે પથિઠે ઘડી
 સાધી પ્રેમ-સમાધિ, પ્રિય મળી લે ધ્યાને, રસે ઉલ્લસી. ૪

(વંશરથવિલ.)

સલાવ ભેટયે જ અનેક નારીને, હરિ-ઉરે ભગીંવિલાસ-લાલસા;
 સુરારિદ્વરસ્થ બતાવી રાધિકા સખીય તે બહાલની વેણુકે જ આ ૫

અખંધ ધીજો.

(રાગ: અષ્ટ ચોક્કા ત્રિતાલ: ૧)

જો ! સખિ ! રાધે ! શ્રી હરિ રમતા યુવતિ-જન-મન રંજે રે;
મુગ્ધ વધૂ લેળી મળી આજે રતિ-કેલિ ઉર અંખે રે.
જો ! સખિ ! રાધે ! મુવ.

નીલાંગે મલયાગર મહેકે, પીતાંબર કટિ સોહે રે;
ખેલે મુદલર મલકતે મુખડે, ઝૂલે મણિ-કુંડલ ગરુ રે.
જો ! સખિ ! રાધે ! ૦ ૧

પાંનસ્તની ભાવે કો ગોપી કુચ લીડી હરિને લેટે રે;
પંચમ-રાગે ખેચી પંચમ, હરિ-સૂર સૂર મિલાવે રે.
જો ! સખિ ! રાધે ! ૦ ૨

હાવભાવસુ ફરકત નયનો નાચે, કામ જગાવે રે;
એકો ટસે કો ચકોરો હરિ-મુખ-પાન કરંતી નિહાળે રે.
જો ! સખિ ! રાધે ! ૦ ૩

‘કોક અધીરો નિવંખવતી જઈ કાનસુ કંઈ કંઈ કહેવે રે;
પુલકિત થયું પ્રિય-કપોલ સુરોતે ચુંગી લીંચે, મન મોઢેરે.
જો ! સખિ ! રાધે ! ૦ ૪

‘કેલિ-કલાના કોઠે :કોકે સુદર કુંજસુ રમતા રે;
ખેચી દુકુલ કર, ફૂંકાન કૃષ્ણને ચમુના-તીર લઈ સાધ્યારે
જો ! સખિ ! રાધે ! ૦ ૫

તાલસુ તાલો, કંકણ ખૂમી ઝમકે જંશો જળે ત્યમ રાસે રે;
નૃત્યસાધી કો નૃત્ય-ધૂરી જો ! કીર્તી ફૂંકાન કનૈયે રે.
જો ! સખિ ! રાધે ! ૦ ૬

એક ભેટે હરિ; ચુંબે જીભ; એક રમાડે રામા રે;
મલકતી મોહિની અન્ય નિહાળે; જઇ પકડે કે વામા રે.

જે ! સખિ ! રાધે ! ૭

અદ્ભૂત આ વૃંદાવન-લીલા લલિત યશાળી ગાઇ રે;
શ્રીજયદેવે શ્રીપતિ કેરી શુભકર થાવ તે સૌની રે.

જે ! સખિ ! રાધે ! ૮

(શાદ્ધર્મવિકીરિત.)

રંભ વિંધ, અખિલ તોપી ઉર સ્રો આનંદ રેલાવત;
ફુળાર્યામ સરોજ શાં ઉજવતા અંગે અનંગોત્સવ;

ચોપાસે ચતુરા પ્રતિ-અવયવે સ્વચ્છંદ ભેટી, રમિ;-
રે ! આ અંગી અનંગ શુ મધુરતે બેની ! હરિજે ! કીડે. ૬

(શાદ્ધર્મવિકીરિત.)

નર્તી ભૂ-લતિકા, સ્ત્રવી સ્મિત-સુધા, -ભાવેભિ ઉછાળતી,
કેશે વ્યસ્ત ક્ષગંત બાહુમૂલથી દર્શી સ્તનો, -ભાવતી,

ગોપી ગૌર નિહાળી, વિદ્વંજ બની, મૂર્તિ મીઠી મુગ્ધ તે
ચિતે ચિંતવતા રસેશ્વર રસે રૂડી રતિ દો ઉરે. ૭

इति श्रीजयदेवविरचिते गीतगोविंदे 'सामोददामोदरो' नाम प्रथमः सर्गः ।

સરળ

ગીત ગોવિંદ.

સર્ગ બીજો.

વસ્તુ—ગોપીઓના વૃંદમાં ખેલતા હૃદયેશ્વર શ્રીકૃષ્ણજીને દેખતાં જ ખિન્ન—હૃદય રાધિકાજી અસુવાથી આગ્યાં ત્યાંથી ચાલી નીકળી યમુનાને તીર એક નિર્જન લતાકુંજમાં આવી પહોંચે છે. પૂર્વના પ્રેમના પ્રસંગ તેમની સ્મૃતિને જગાડી ત્યાં હોયે છે, હૃદય તેમનું ઉત્તરાય છે; અને પરિણામે દીન—હૃદયે દીન વ્રચને સખીને કહે છે કે:—“બહેન, સાંભરે છે કે તને—શરદમાં તો અહીંજ રાસની રમઝટ જામી હતી. પ્રણય—કાપથી અહીંજ હું રીસાઇ હતી, અને અહીંજ પેલા કંઈવૃક્ષની તળે પ્રભુએ મ્હને કંઈ કંઈ પ્રિયશતે મનાવી હતી. બહેન, આજે તો તે મ્હારી ગણનાય નથી કરતા, મ્હને છાંડી બીજાના સગમાં ફીડે છે. છતાંય કાણુ જાણું શાથી?—મ્હારું મન તો એ મનમોહનમાં જ રમ્યા કરે છે. અરે, આજ કુંજમાં અમે પ્રથમ મળ્યાં હતાં. રે, અત્રેજ અમે રનેહ—દાન દીધાં—લીધાં હતાં. બહેન. તે વખતના પ્રસંગ આજ આંખ આગળ ખડા થાય છે, અને તે જોઇ હૃદય ખળખળે છે—ચિરાય છે. બહેની, બહેન પર જરા વ વ્હાલ હોય તો હવે વિસળ ના કર. મેળવી આપ મ્હને એ મ્હારો નયન—સલુણો મનમોહન માધવ સખિ ! ઘડી ઉપર જ ત્હેં ક્યાં નહોતું જોયું ? મ્હને તે સમયે ત્યાં દેખતાં જ વ્હાલમાના હાથમાંથી બંંશી કેવી સરી પડી હતી, મુખારવિંદ પર પ્રસ્વેદનાં બિંદુ કેવાં રેલાયાં હતાં ? રે, કેવી ચક્રિત દષ્ટિથી મ્હને તે નિરખતા હતા, મ્હને દેખતાં જ તેમનું મ્હોં કેવું મલક્યું હતું ? અને પેલી પેલી એ આહરડીનાં હૃદય મ્હને આવી દેખી કેવાં ચિરાઇ જતાં હતાં ? કેવી તે કાતરીયાં નાંખતી હતી, ચોબીલી જતી હતી ! અરે રે,

એ બધું ય ખરું ! પણ તેથી શું ? અન્યારે તો આ મલ્લયાચલના મંદ
શીતળા પવન એમના વિષુ અગ્નિની જ્વેમ મ્હને મળગાવી મૂકે છે.
બહેન, બહેન ! 'સુખી કર મ્હને મેળવી આપી સત્વર મારી માથ મ્હારો
એ કામલુગારો ક્ષમાન."

(હરિણી.)

સમ-ઉર હરિ રંગે-જંગે રમંત નિહાળી હા !
હુંપદ ટળીયું; ઇર્ષ્યા-ફિલ્લ તણ વન રાધિકા-
જમર જમતા શુંજે-ગાણ લતા-ફુજમાં લપી
ફૂંપ ચુપ કહે બહીલી-લીલી હવાં સર્ખાને સમી. ૧

અખંધ પહેલો.

(૫ રાગ ગરબી.)

ઉર તરી આવે હરિ હાવે અલબેલકા;
શું સખિ ! કહું-ચાહે છે મનહરિ-રાસ નો.
અહીંજ રમ્યા'તા રાસ રસિક એ છેલકા
હસતા રમતા કરતા કંક વિલાસ નો. ઉર ૦ મુવ.
અધરસ્રવી મુખા શી મોહક મીઠી
વાતા'તા મોહન હાં બંશી મધુર નો;
અણીયાળી આંખડલી તાને નાચતી,
લયકે શેખર, જુમે ચંદ્રક જાલ નો. ઉર ૦ ૧
મોર-મુકુટ મુરલિધર મોહન મોહતા,
ચાડું ચંદ્રકે ચિત્ત સખિ ! ચોરાય નો;
મેઘધનુષે ઘટ મુરંજ્યા મેઘ શું
રયામ શરીર ઘનશ્યામ સખિ ! સોહાય નો. ઉર ૦ ૨

* "એવવલ સદેશ કહેજે રયામને"—એ રાખ્યા અર્થ રાખાય છે.

- મકરાકૃત મણિમય કુંડળ મન મોહતાં
 ફૂડાન કનૈયા કેરે કાન સુહાય ને;
 મણિભૂષણ ઉર પદ કર સોહંતાં રૂઠાં
 તેજે તેના વન ઘન તિમિર હણાય ને. ઉર૦ ૩
- જળધર-છાયા ચંદ્ર લલ્લવી, નિંદતું
 ચંદન-તિલક સજ્યું હરિ-શાલ સુહાય ને;
 સાગર-ઉર પીતાંબર પાછળ જૂમતા
 દેવ દૈત્ય યુનિ માનવ સાધે શ્રેય ને. ઉર૦ ૪
- વદન નિતાંણિની ચૂર્મી ચૂર્મી રસ-બેલડા
 રસ-તરસ્યા ફરી ફરી કરતા રસ-પાન ને;
 અધીર અધર મધુરા મોહનના મોહતા
 મલપંતા મોહન ચોલે કૈં દિવ્ય ને. ઉર૦ ૫
- પુલકિત લેજ વિશાળે બામિની ભીડી
 પીંડે પ્રૌઢ પથોધર રંગે ન રે'મ ને!
 આલિંગન ધન લેતાં બૂધર બાવસું
 હયાસાગરે નિર્દયતા ઉલટે ય ને. ઉર૦ ૬
- ધવલ કદંબ તણે આહ્વા સખિ! મળતા પ્રભુ
 લાંબી લાંબી કેલિકલહ શમવી મનવેય ને;
 મોહન મન મુજ મુગ્ધ સુમુગ્ધ કરી દીએ,
 નેહ-સહુણે નેને, ઉર ભાવે ય ને. ઉર૦ ૭
- આ અતિ સુંદર મનહર રૂપ પ્રભુ તણું
 શ્રીજયદેવે વણ્યું ગાયું રસાળ ને;
 શાવિક જનને ભાવતું લોજન આ રૂંડું
 પાવનકર યૈ ભગવદ્-ભાન દરાવને. ઉર૦ ૮

(હરિણી.)

બ્રમર્યો પણ ના રાગે; તોયે તને કુથલી દૂરે
 લલિત લગની લાગી; જાગી 'શુણીની ધૂની, ધવે;
 તલપો તલખી રીઝી જીને મોંઝી હરિ હું રમે-
 મન રમો રહું તોયે મોઢે : કંઈ સખિ ! શું કહે ? , ર

પ્રખંધ બીજો.

(* રાગ: પીયુ તાલ-લાવણી, માત્રા ૮)

રસસાગર રે દિલદરિયાવ પ્રાંતમ એહરિ મુજસુ મીલવ તું હાવે !
 ઉર ઉછળે રે મદન-મનોરથ જાગે; રતિ-ચેષ્ટા કામ જગાવે, મુઠ
 ઘન કુંજે રે છુપી છુપી જોતી'તી ચોપાસ અકિત હું નેને,
 તવ નિરખી રે રયામાસુ શુષ્ક છુપેલે ઘનરયામ એ નવલકિશોરે-

(મૂલ.)

રતિ ઉલટી, અનંગે ઉછળ્યા રે, સંખિ ! ભાવસુ ભૂધર ઉલટયારે
 એકો ટસે 'નિહાળો હસંતા રે-

જેનો ! શું કહું રે આવી ઉભા મુજ પાસે. સખી ૦ ૧
 પહેલું મોલન રે હું ચરમાઈ સખિ ! ગઈ, કે' નવ જોલી, નવ હાલી;
 મોહાં વેણુ રે પ્રિયચત કંઠી કંઈ મનવી, લજ્જા મુજ દહ્ય તળવી;

(મૂલ.)

સખિ ! મોહને મનવો હું માનીરે; મુખ મલક્યું રસે યે રાતારે;
 મીઠી મધુર પ્રવચન-મુધા પાઈ રે-

ઉર-અંબર રે આકર્ષ્યું ઉર-રયાગે. સખી ૦ ૨
 સખિ ! સેને રે કામળ કમલે સજઈ, રયાગે હું-રયામા મુહાવી;
 ઉર ઉરસુ રે ભોંડી-શીશાવો મુરારિ, કંઈ કાળ ઉર-અર્થો ઘટાવી.

* " નિપારી રે માલમ વાગુ વિચારે " - એ રાગમાં ગઈ રાગાવ છે.

(મૂલ.)

સુધા અધર પીતા ત્યમ પાતાદે, પરિરંભન ભુજ ભીડી ભજતાદે,
સખિ ! મુને રસાવી રમંતાદે—

રસ પાતા દે રસધર રસભસ રાગે. સખિ૦ ૩

બેની! અલસે રે દુગ ડેરાતી જતી, ને મમ નયન ઘડીય મીચાચે;
રતિશ્રમથી રે અંગ સકલ પરસ્વેદે ભીજી જાય રસિક-રંગત એ.

(મૂલ.)

સખિ! શ્રમિત હું નાથ નિહાળેરે, પ્રિય-કપાલ જ પુલકિત ધાચેરે,
તેની શોભા કર્યો નવ જાયે રે—

રસોહાસે રે અપંગ ચતુર રસ મ્હાલે. સખિ૦ ૪

શુષ્કી શુષ્કિને રે બેની! સુજ કિલકારી, મદકલ કોકિલ કલરવ શી;
સખિ! રમતાદે રતિ વિસ્તરી હરિ રંગી, કામકળા લગાર ન લેખી.

(મૂલ.)

સરી લટ ફુલ-ફગર ગરંતી રે, સંમહી સંજમથી ભ્રમંતી રે,
અંબોહલે સુદઢ સાહી રે—

સખિ ! રંગેરે રસિક રસે ફરી ચૂમે. સખિ૦ ૫

રણંરણતી રે કટિ-રચના મમ ટૂટે, પશુ નાથ નમિસા ન છૂટે,
મન જઘને રે ને સ્તન નખ બેસાડે, સ્મર-જયના લેખ ઘડાવે.

(મૂલ.)

રતિ-જંગે અરણ્ય ભ્રમંતા રે, મણિ-પુર મધુર રણંરણતાં રે,
ત્યમ પૂમ મુદે ચ મયવતાદે—

શ્યામસુંદર રે કોડ પૂરંત ભ્રમંજે. સખિ૦ ૬

રસમધુપાને રે રતિસુખ-સમયે યેને, સુજ મન યેરાતું ઘેરે;
મયન સલ્લુણ રે કમલ શુભાસન દાળે, રસમોહાં દળંતાં દેહેરે.

(૪૯)

સખિ ! મ-મથ મુદિત થાયે રે, નિહાળી પ્રભુની કલા ચે રે,
રસ-સાગર ત્યાં ઉલટાયેરે-

શાણી સહીયર રે એ રસલીલા રસાવે. સખિ૦ ૭
શ્રીધરની રે શ્રીજયદેવે ગાઈ આ મુરત-કીડા સદલાવે-
વરણેડી રે વિરહ-ઠહીલી ઠહાલોએ રસતરસી રસિક રાધાએ;
(૪૯.)

આ મુરત-કીડા સદલાવે રે, રૂડી વણીં અનેરા લાવે રે,
ગાય શીખે સાંભળે રનેહેરે-

રસમમ્મ કરે, સુખ સંપદ સૌ સાધે. સખિ૦ ૮
(શાર્દૂલવિકીરિત)

લાજતાં જ મ્હને, સરી ભૂમિ પડી બંશી ઠહીલે રયામળે
ફેંકી એકજ દષ્ટિ-બાણ છણકી લામા વિખેરી, અને
પાણી પાણી મતાં લજ સ્મિત-સુધા વર્ષા મોઠે મુખડે
તે ગોવિંદ જ આ નિહાળું, હરખું-આ ગોપી વીંટી વળે. ૩
(શિખરિણી.)

સખિ ! શીળી હહેરે વન-પવન આગ્રે સમ હહે !

મદી મોઢે સ્હારે અલિ અલિનીં કણોં કલકલે !

રસાળે આ સાલે સ્કુરોં મુકુલ મહેઠે વિલુ હરિ !

અશોકે હા ! રકતે દોસોં દ્રગ હળે આ શિખરિણી ! ૪

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

રાધાના મુખપદના મધુપ; ને હરોદધિ નંદના

ગોપીના ઉર-સાગરે અર્મોનિધિ સુલભ્ય ને સુખદા;

સૃષ્ટિના ભૂપલે મણિ મુકુટના; હા ! કાળ કેવ્યાદના,

નાથે કંસમુ ધૂમકેતુ : તમ સૌ-ગ્રીકૃષ્ણ રક્ષો સદા; ૫

इति श्रीजयदेवविरचिते गीतगोविंदे 'अष्टमस्केशवो' नाम द्वितीयः सर्गः ।

સરળ

ગીતગોવિંદ.

સર્ગ ત્રીજો.

વસ્તુ-આ તરફ રાધિકા-હૃદય જગવાન શ્રીકૃષ્ણ પાશુ રાધિકાને જ
કંપતા તે તે સર્વ ગોપ-લગ્નનાગ્નેને થકીમાં ત્યાગી ત્યાગી નીકળી
પડે છે, પોતાની હૃદયેશ્વરીને પથમાં કુંળે કુંળે શોધે છે, છતાં પતો
નથી લાગતો, ભાળ નથી મળતી ! લાચાર બની યાક્યા-પાક્યા
કાલિંદીને કાંકડે કોક લતાકુંજમાં તે પ્રવેશ્યા, અને ત્યાં રાસેશ્વરી
પ્રિયતમાને સભારતા સભારતા વિદ્વજ મિત્રે તેને આતિ શોચવા લાગ્યા.

(અનુબંધ)

રાધા શી પ્રેમ-મેડીમાં બદ્ધ મુરારિ થ વિચર્યા,
“રાધા, રાધા”-રટતે ઉર, તણ ગરવી થ ગોપીકા. ૧

(વંશસ્થવિવ.)

અહીં તહીં શોધો પ્રિયા વને વને-
વિદ્યુર-ઉરે, સ્મર-બાણ-ધાયલે :

“તણ જ મ્હે હા”-લૂંલસોસતા બહીલા

જઈ યમુનાતટ કુંજમાં હળ્યા. ૨

પ્રબંધ પહેલો:

(રાગ: ભૈરવી: તાલ ત્રિતાલ: માત્રા ૧૬.૧)

હરિ ! હા ! ગઈ, એ ગઈ હા ! દારા-

હત-આદર ગરવી રીસી બાળા. ધ્રુવ.

નજ-ચુવતીમાં મુજને નિહાળી રમંત રસે એ' ગૈસાઈ;
આલો' ગઈ, નવ ગઈ પછુ વારી, ભય ને દોષે મુઝાઈ:

ગઈ, લાગી મદન તણી જવાળા. હરિં ૧

કરતી હશે કું ? વદતી હશે શું ? વિરહે મમ દીર્ઘ પ્રચૂર;
મમ આ ધન, જન, જીવન, સવન પછુ એ વિષુ હાવાં ધૂન:

મુખ સ્વર્ગ તણાં પછુ રે ! ખારાં. હરિં ૨

હૃદય-જડી મૂર્તિ એ નિશાદિન આ હું નિહાળું, રમાડું;
ક્યાં છે એ ? કયમ રડવું વૃથા દ્યાં ? શું જઈ વનવન ચોધું ?

વહે નયન પ્રિયે ! અશ્રુ-ધારા. હરિં ૩

આવજાવ કરે કાં મમ આગળ ? કાં સખિ, એ તરસાવે ?
પ્રથમ શુ સહસા કાં નવ આવી પરિભન નવ આપે ?

પ્રિય ! તું, મુજ તું જીવન-ધારા. હરિં ૪

જાણું છું રે ! તું ઈર્ષ્યાભર ઉર છણુકાઈ ગઈ છું;
નવ જાણું - ક્યાં તું ગઈ ? ક્યાં રી વિધ આવી મનાવું ?

કહે કહે ઉર કાં દહતી દારા. હરિં ૫

રીશે ચઢયાં આ વકે ભવાં, ને આરમતું મુખ રાતું;
ના ના; બુદ્ધો : પ્રમ : આ પડાજ પ્રમરે ભમંત છવાયું :

વાગે ભણુકાર સખિ ! તહારા. હરિં ૬

રે ! પ્રિય ! હૃદયમાં માન કૃપા કર; નહિ કરું કદી ફરી આવું;
હૃદીલી ! હૃદ મૂક : દે દર્શન તું : મનમથ-મારે રોળાઉઃ -

હૃદ છોડી હૃવાં ઉર લે જાળા. હરિ ૭

રસ-સાગર શા કિન્દુખિલ્લમાં અંદ્ર શુ જન્મી, નામી-
શ્રીજયદેવે પ્રભુપર વિરહ આ દુર્વહ હરિ-પીઠ ગાઈ :

હરિ-રસ હરિપીઠ કથી પાતા. હરિ ૮

(હરિણી.)

કુવલય જ આ કંઠે વીટયાં, હલાહલ તે નથી;

ઉર કમળની માળા છે આ, ફણી નથી વાસુકિ;

સુખડ-રસ આ ગ્રેહે અંગે, વિમૂતિ નથી નથી;

“હર” નથી જ “હું” મારે કાં રે ! અનંગ ! ચૂકી ચૂકી. ૩

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

હસ્તે માંધર આમ્ર-મોર : શર એ ચાપેય મા અર્ધ ત્યાં !

ધાવે ધાયલ શું ફરત્વ ? જગ લહે છત્યું જ છે કીડતાં !

તાતા નેત્રશરે ય તે હરિણીના વિંધ્યું, ઘવાયું જ હા ! -

અદ્યાપિ મનડું મનોજ ! મુજ આ ના સ્વસ્થ થાયે જરા. ૪

(વસંતનિવસ.)

હા ! એ કટાક્ષ-શર, એ ભૂ-ધનુષ, ને એ

જ્યા-કર્ણપાલો, - મદને દીધ શે પ્રિયાને ?

શું શક્તિ જંગમ લહી સ્વજયે, સ્મરે ય

રે ! છતવિંધ છતવે જગ દીધ અસ ? ૫

(શાર્દૂલવિદીગિત.)

ભૂર્ધી મોહની ધારતો અધર એ ગુદિ ભલે સંહરે !

જૂ-ચાપે ચઢીયાં કટાક્ષ-ચર એ વીધે ભલે ઉગ્ને !

કાળી નાગણ જેવી ને કુટિલ એ વેળી ભલે છુર લે !

કિંતુ તફાઈ ય આ સુવૃત મ્તન ચેદુ-છવ લેવા મથે ? ૬

(શાર્દૂલવિદીગિત.)

સ્પર્શે શાંતિ સરોમ તે, તગ્લ ને રનેહાળ દીપ્તે ય તે;

સુખાગ્નુજ સુવામ તે, ઉમળકી મુક્તિ મુધાખાણુ તે,

માધુરી અધરે ય તે - મન, છતે લોગે યમો વ્હાલોમાં

માધી કે'હ સમાધિ. તો વિરહનો વ્યાધિ વધે હામા કાં ? ૭

(શાર્દૂલવિદીગિત.)

રામે રેલો રતિ રમા કેમ પ્રમે, ને વાય બ'શી હરિ,

ત્યાં રાનેશ્વર ભેટી ને ઉર ભીડી ગગાધ રાસેશ્વરી :

‘હો! ત્હારેય મુખે મુધા’ - મુણવવા સ્તુતિ મિથેદે દેવી-

રે ! ચૂમીઃ મલકયા અનેદ્ રસોયાઃ ગ્દ્રો મહા તે હરિ. ૮

इति श्रीजयदेवविरचिते गीतगोविंदे 'सुखमसुखमूदनो'-नाम तृतीयं सर्गः ।

સરળ ગીતગોવિંદ.

સર્ગ ચોથો.

વરુણ.—ચીટૃષ્યુઃ ત્યાં વલ્લુક-કુંજમૌં રાંધિકાને વંઝંખતા બેઠા છે; તેવામાં એકે સખી ઉતાવળી ઉતાવળી ત્યાં પ્રવેશે છે, ને પ્રભુને દેહે છે કે.—“કૃપાનાથ, યમુનાને તીર એક સતાકુંજમાં સ્વામિની આપને જ માટે ઝરંતાં પડ્યાં છે. કારમા કમળવરથી પીડિત છે. કેવળ બેઠાસ બન્યાં છે. રસેશ ! ચાલો, અવિષ્કંભે ત્યાં પધારો, એનો હાથ ઝાલો, અને રસ અર્પી એ રાસેશ્વરીને ઉગારો. વિષ્ણુ ધડીનો ય નકામો છે. અરે, આંખાને ઝહોરંતા દેખી ચ્હારી સખી વિરહના વેગે જરૂર પ્રાણ તજશે. માટે ચાલો, સત્વર ત્યાં પધારો.”

(અનુકુલ.)

યમુના—તીર પર વંલુ-કુંજે બ્યાકુળ વિરહે
જહીલતા વનમાળીને રાધા—સખી જો ચિનવે.

૧

પ્રબંધ પહેલો.

(રાગ : ગૌડ સારંગ, તાલ લાવણી, માત્રા ૮.)

મન મથતા મનમથના શરથી ઠરતી લીતર ભારી,
તમ-લીન તલસે, તમ હૈર ધારી, રસબસ પરવશ આરી:
નાથ ! સનાથ બિચારી !

વિરહે જહીલી જહાલી તમારી ! મુવ.

ચંદન ચાંદની ચિત્તથી વળે; તજે મલય-પવન એ—
સર્પ—સદન ચંદનના સંગે વિષમય વિષમ વિકારે. ના ૦ ૧

સતત પડંતાં-સ્મર-શરણી ય ખરે, તમ રક્ષણ કાળે
 સજ્જન કેમલ-દલ કવચ વિપુલ હૈર મર્મસ્થળે ય ઘટાવે. નાં ૨
 પ્રિય-પરિરંભન દુર્લભ કાળે વિકટ ધરી તત સેવે શું?—
 સુમન-શયન સ્મરશર-શય્યા શુ, રંગઅલગજ દ્વિગતું. નાં ૩
 અશ્રુ વહે ચોધાર નયન, સુખપદ સુલભ્ય સુદરશે;
 હા! શર્મા શું અર્મી ગરતં વિદ્યસ્તિ, દાડુણ ચાહું-દંતે! નાં ૪
 એકાંતે ચિતરી તમ મૂર્તિ મદન મિથે મૃગમદથી
 આત્ર-મજરી શર કરઅર્પી, મૌન આસન મૂકી નમતી. નાં ૫
 “પડો છું પાય, કૃપા કર માધવ! મ્હેર જતાં પ્રભુ ત્હારી,
 હિમકર પણ દહે દેહડો.”—એવું ડગડગ રહો ઉચ્ચારી. નાં ૬
 ધ્યાન ધરી કરો સ-મુખ દુર્લભ વલ્લભ સુલભત્વ—મૂર્તિ—
 તે તલસી ઘડો કલપતી, રડતી, લવતી, પીડ વિસરતી. નાં ૭
 શ્રીજયદેવ-ભક્તિ આં જો હૈર અધિક રમે તો પડજો
 વિરહવિધુર બહાલીની સખીનાં વચન: વિરહ તમ ટળજો. નાં ૮

(શાદ્દલવિકીરિત.)

વાસો રાન બન્યા ભયાન; કુલની માળા બની વાગુચ;
 દાવાગ્નિ દિલ-દાહ દાડેણ બન્યા શ્વાસે ધમંતા-ઉન્હા;
 હા! શૈવ્યબળની બહોલી વન-મૃગી તન્વીતું-મેહે ય તે;
 કંદરે ય બન્યો કૃતાન્ત દમતો શાદ્દલ-વિકીરિતે. ૨
 મંખધ બીજે.

(ગત : આશાવરી, તાલ પંચમી, માત્રા ૧૬.૩)

કાનુદા ! વસમા વિરહ-સંતાપ !

વસમા વસમા

વસમા વિરહ-સંતાપ! તું-વિષ વસમા વિરહ-સંતાપ! પ્રવર

૧. “ભેનીડા ! વસમા એ વનની વાટ.”—એ રાજના નાક ચામર છે.

ઉરજ ધર્યાં પછુ હાર સુહજવા
તન્વી દહે ભાર : તજાય !

કાનુડા ! વસમા વિરહ-સંતાપ ! વ૦ વ૦ ૧

વિષ શકી ઘન ચંદન ચાડૂ ય
નિરખતી 'અંગે મૂલ્ય !

કાનુડા ! વસમા વિરહ-સંતાપ ! વ૦ વ૦ ૨

આસ એ ઉન્હા ' જિ'ડરા મૂકે-
મહનાનલ-ધમણુ ધમાય !

કાનુડા ! વસમા વિરહ-સંતાપ ! વ૦ વ૦ ૩

નાળ-વિખુટા કેમળ શી ફગ હા !-
દિશ દિશ સજળ ફેંકાય !

કાનુડા ! વસમા વિરહ-સંતાપ. વ૦ વ૦ ૪

બીજ-ચંદ્ર સમું સ્થિર સધ્યાએ
કરતલે પર વદન કસાય !

કાનુડા ! વસમા વિરહ-સંતાપ. વ૦ વ૦ ૫

કિંસલય-શયને ફગ પડતાં પછુ
હોળી શુ સજળો મૂલ્ય !

કાનુડા ! વસમા વિરહ-સંતાપ. વ૦ વ૦ ૬

મણલુ-ચરણ મણ મેહે ખૂરી બપે
સલાવ "હરિ! હરિ!"-ભપ !

કાનુડા ! વસમા વિરહ-સંતાપ. વ૦ વ૦ ૭

દો મુખ ધીજયદેવનું ગીત આ
હરિ-અસલું પિતા રસાળ !

કાનુડા ! વસમા વિરહ-સંતાપ. વ૦ વ૦ ૮

(શાર્દૂલવિકીરિત)

કંદર્પ—ત્વરથી બળી બળી થતી 'ત-વાંગી' અંગે ય તે,
 ચંદા, ચંદન, યજ્ઞ—નામ શ્રવતાં વાતે ય બહીલાય છે;
 કિંતુ એકલ તે શોળી અવનવી તું—મૂર્તિ ધારી ઉરે—
 મેહે ક્ષીણ તવાઈ બહાલી તવ તે હુઃખે ઘડી બહાય છે. ૩

(ઉપેન્દ્રગણ)

અહો બિખફ-રત્ન ! સ્મરાર્ત રાધા; મુસંગ-મુધા જ ઉગાર દેતે;
 મટે ન ખોળે, ન સધે ય સિદ્ધિ : ઉપેન્દ્ર ! વળ્યાત્મક તું કહે રે. ૪

(શાર્દૂલવિકીરિત)

લોથે, ધ્યાન વિશે ખૂટે, દગ ખોટે, કંપે, ફૂવાં પાંગરે,
 સીતકારે ય, લવે, ઉઠી ઉઠી—લમે, કુટાય, ઓભાય તે !
 તું—ગહેરે અતનુજવરા સુતનુ તે જીવે ન શું તું—રસે ?
 તુંમાં હે રસવૈધ ! આશ સઘળી; ખીજાર્થી દે' ના વળે ! ય.

(પુષ્પિતાગ્રા)

• વિરહ ન પળનો ય વેડનારી,
 મોટ મોટતાં ય સખેડ ખેડનારી,
 હરિ ! ચિર-વિરહે રસાલ-શાખા
 અવ જીવશે કયમ ભાળી પુષ્પિતાગ્રા ? • ૬

(શાર્દૂલવિકીરિત)

રે ! ઘા કંસ-ગજેન્દ્રનો ઉર થતાં શ્રીકૃષ્ણને સાંભળ્યા
 રાધાના કુચ-કુંભ; બંધ દગ થે; સ્વેદે નહવાઈ ગયા :
 એવે કંસ—“જીત્યો જીત્યો ગજા”-બકીહપોય બૂલીબ્રમે,
 તેવે મુષ્ટિથી હસ્તો બૂવચ કર્યો : બહારે ચઢા દ્રહાન તે. ૭

इति श्रीजयदेवविरचिते मीरगोविंदे “स्निग्धमधुगूदनो”—नामं चतुर्थं सर्गः ।

સરળ

ગીતગોવિંદ.

સંગ પાંચમો.

વસ્તુ:—ગોપીકાઓ સાથે વિહાર કરતા પોતે પકડાયા, રાપતું
કારણ પણ રાધિકાને પોતે જ આપ્યું, તે છતાંય રાધિકા તો તેમને જ
અનન્ય હૃદયે ઝંખે છે,—એ સ્મિત ચર્તાજ શ્રીકૃષ્ણજી ગળગળા ‘ચંદ’
જાય છે; અને દીન વચને આવેશ તે મયોગાતુર સખીને વિનવતાં
કહે છે કે:—“શાશ્વી સખિ! તું કહે છે તે સર્વ સત્ય છે; પણ મ્હારા
હવે પગ ઊંપડતા નથી, ચાલવે પણ હવે શક્તિ નથી. માટે તું જ
જા : જા, અને મ્હારી વતી રાધિકાને મુક્તિપૂર્વક વિનવી મનાવી અહીં
‘મ્હારી પામ તેડી લાવ.’” શ્રીકૃષ્ણજીનાં આ વચન સાંભળતાંજ તે
વચનાધીન સખી નિસ્પૃહાર્થ—દૂતી બની ત્યાંથી સત્વર નિકળી પડે છે,
ને રાધિકા પામ જઈ ત્યાં તેના આગળ શ્રીકૃષ્ણજીની વિરદ-વેદનાતું
‘અને ન-મયતાતું’ હૃદય-વેધક વર્ણન કરે છે, અને બહુ પ્રકારે પ્રભોધિ
છે તેને—સંધ્યાકાળનો અધકાર અનુકુળ કરી લઈ પ્રાણેશ પ્રિયતમને
મળવાને.

(પુખ્તિતાત્રા)

“અહીં જ હું છું; પું જા : જઈ મનાવી

હું-વતી પ્રિયા, લઈ આવ”-એવી વાણી.

શંખી, ગઈ જ—મૂંડી વિધૂર ફેલાને

ફેરો વિવલે સખી આમ રાધિકાને.

પ્રબંધ પહેલો.

(રાગ: સીંધી લૈરવી, તાલ ચલતી, માત્રા ૮^૧.)

બેની ! ઝરત તું-ત્રેહે ત્હારા બહાલમ એ-

બહાલમ એ, સખિ ! માધવ એ.

ધ્રુવ.

વિરહી-જન-ઉર દાહવા, ખીલી ફુલ ઝૂમે જ્યાં;

મલયના વાયુ શીતળ વાતા મૃદુ હોરે જ્યાં;-

સખિ ! હરિસુ અનંગ ઉરે પ્રગટે. બેની. ૧

ત્યાગી નીજ ધામ રૂડાં, સેવે વત્ત કારી એ;

ઢળી ઢળી જૂઝિ લોટે, માળા તવ જાપે એ;-

રાધે ! રીસાળી ! રસાવં રતિ. બેની. ૨

અલિ-રવ એ સુણી જહીની કાને કર સીડે છે;

રમર-શર પડંતા શણી વિકલ અતિ રૂવે છે;

સનનન શર ઉર વાજે હરિ ! બેની. ૩

રજની ઉર ચિંતવીને વિરહ લહી બહીલે છે;

હિમકર-કર દાહો જવાળે, કંઠે અમુ આંટે છે;

રજનો હરિ-જીવનસુ રમત રમે. બેની. ૪

જયદેવ જ્યાં ગાય આ ત્યાં ઉછાળા મારી રે'-

વિરહ-લીલાએ હોરી ઉમિ ઉર : પુણ્યે ને-

હરિ-રતિ-તાન રસાય ઉરે. બેની. ૫

(શાર્દૂલવિક્રિંતિ.)

પૂર્વે જ્યાં રતિતંત્ર સાધો રમરની સિદ્ધિ તું-સગે શોળી;

કુંજે તે-વડું તીર્થ મન્મથ ત્રણું-વાસી કરી હા ! હરિ-

તાજે તારક નામ-મંત્ર તવ તે જોછેય આસે જપી-

વાંચે છે તવ શ્યામ સ્વાદુ તવ તે ખીવા સુધા સંગની. ૨

૧. "હુ તો જોજુ બની છું મદાત બહાલમની." એ સચમાં ગાઇ શકાય છે.

પ્રબંધ બીજો.

(રાગ : દેવની જાયા, તાલ દીપ્ય, માત્રા ૬.૧)

યસુનાને તોરે, મંદ સુરણિ સમીરે,
કુંજે તવ નેય હરિ વાટલડી રે;

રસતા સુરીત ઉર વનમાળી વીરલા,
મહંતા માર-મદ માતલડી રે. મુવ.

અલખેલા પ્રાણપતિ બહાલમ વન વિચર્યા
જંખી, રતિરસ યેની ! મનમાં છ રે;

મનહર સુવેશ જાણે કામ, જઈ-લેટ તું;
જાવે વિલમ હાવાં કર મા તું રે. યં ૧

ખંડી બનેવે, મૃદુ નામ તું જગાવે,
સરતાં સંકેત સુંદર શ્યામળા છ રે;

લેખી તું-અર્ધ-રજ અનિલે ય ઉડતી
લાવે વધાવે ધૂળ મારગની રે. યં ૨

દ્રઢે કાં પાંખ, સખિ ! ખખડે કાં પર્ણ; કે-
ખ્યારી પધારી ધારી બહાલમા છ રે,

નિહાળે પંથ તુજ ઉદે અધીર ચે
નેને ચકિત સેજ સાજતા છ રે. યં ૩

કાં તું મુઝાવ ? તણ ઝાંઝર ઝમકતાં
રિપુ શુ રંગે રત્નિ શ્રુમતાં છ રે,

ચાલની ય કુંજે ત્રિગિર-પુંજે ઘટાર્ધ;
લે સર્લ આ શ્યામ સાડી અંગે છ રે. યં ૪

તરલ જલાકા, ઘટ્ટ ઘનમાં સુભાગો !-

ઘેનોં! જ્યમ ચમકે પીત વિજલડી રે,
હરિ સુસજ્જ, - હરિ-ઉરે વિલસેં જા,
જેલ રસભેર રતિ-વિપરીત છ રે. ય૦ ૫

રસના તૂટીં યં, સર્થે વસ, જંઘ ઉઘડી,-
રમર-નિધિ-દ્વાર-સ્તંભ કેળના શું રે!

હર્ષનું નિદાન તે ઘટાવ સેજ રચામસુ,
લોભવ રસધેર્યો નેન લાલનાં છ રે. ય૦ ૬

સજનીં ! ગા બારો વહી રજનીં અનેરી;
“ફૂલનઅભિમાની છેક”-ભણતીં તું રે;

માનીં જા પહેનીં! વેણ માફં: જઈ પૂર તું
મોહન-મનોરથો ચૂ મીઠડા છ રે. ય૦ ૭

શ્રીહરિસેવક જયદેવ ભણે ભાવમુ
ભજ મન! સુરમ્ય દીવ્ય ફૂલન તું છ રે-

ઉરડે પ્રકુલ, દયાસાગરે નર્મો ચ તું
નટવર-જે ખાવે જન પુણ્યથી છ રે. ય૦ ૮

(હરિશ્ચંદ્ર)

ઘડી ઘડી ફૂંકે નિઃશ્વાસો ને જુએ ચડુ દ્રિષ્ટિ એ;

ઘડી ઘડી જ એ પેમે કુંજે, બહીલાય, કંઈ લવે;

ફરી ફરી રથે શમ્યા રૂડી, જુએ ફાન પહાવસા;-

પ્રિય તવ સર્ખિ ! ઝૂરે મેહો, અનંત-પીઠે મળ્યા. ૩

(શાર્દૂલવિકીરિત)

તું-વંકાસ સમાન તીવ્ર તપને જો ! અસ્ત પામી ગયો;
ને જો ! ઘટ્ટ પિયુ-મનોરથ પઠે અધાર આશા ઘટયો;
જો ! હું-શી ચકવી સ્વરે કહેણ આ પ્રાર્થી-પ્રજોધી રહી;-
મુખે! અર્થ વિલાંબ આ, પણ ફેડી જો ! આ અલિસારની. ૪

(હરિણી.)

સભય ચકિતા દર્શિત પયે તમે ઘન નાંખતી;
વિસમી વિસમી વંદે વૃદ્ધે ધોમાં ડગ સારતી;
અતનુ ઉછળ્યે અંગે ધ્રુણ, કઠે રહ હા ! જતી:-
કર મુખખો ! તું-મૂર્તિ દર્શી કૃતાય હવા હરિ. ૫

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

અન્યાયે નોકળ્યાં; બ્રમે મળી ગયાં; ભીડીય ભેટયાં ચૂમ્યાં;
વીધાયાં નખથી; ભોજ્યાં રતિરસે, મસ્તી કરતાં મદ્યાં;
જૂમ્યાં સૂરત-જંગ; થૈ પ્રીતિ; પળ્યાં વાંતે ચ ક્ષે, ઝોળખ્યાં-
રે ! ત્રીઠા-ચકચૂર શા રસ તમે તે દંપતી લહે ન ત્યાં. ૬

(શિખરિણી.)

જયશ્રીએ અરુચો, હીંપત કુંથ મંદાર-સુમને ?
સિંદુરે વા ચરુચો, ધોકત રણુરંગે, સ્વીય કરે,
હણી એછે મુછે ઝટ કુવલયાપીઠ કરોને
રૂધિરે રલાતો ભુજ જ હરિનો, ધન્ય ભુવને ૭

સરળ ગીતગોવિંદ. સર્ગ છઠ્ઠો.

વસ્તુ—સખીનાં તે વચન સાંભળીને પ્રિયતમ પ્રાણેશને “મળવાની હિલકામાં વિરહદૃશ રાધિકાજી ઉડે છે, આશ્વના માડે છે! પરંતુ આસે ક્યાં?—કેવી રીતે? ડગલું દેતામાં જ તે ધરણી પર ઢળી પડે છે. આથી હાથાર હૃદયે તે આવેશ દૂતી આ નજરે જોયેશ દહિકન શ્રીકૃષ્ણજીની પાસ જઈ તેમને નિવેદન કરે છે, અને વિનવે છે કે:—
“પ્રભો! ત્હમારા જ વિરહે તરફડી તે ત્હમને જ તલસની ખિયારી રાધા ત્હમારા જ સંકલ્પ—સંભાગમના કંઈક સુખે જોમ તેમ કરી અત્યારે તો પ્રાણ નીભે છે; પણ નાથ, આમ તો ક્યાં મુખી જીવશે? તે તો એવી અધીર બની ગઈ છે કે પ્રભો, તમારા વિશુ આ વમંતની ગતિ તે ખિયારી કેવી રીતે થ કાઢને, તે અત્યારે હા! મ્હારાથી કહી શકાતું નથી જ.”

(આર્યા.)

ડગ પછુ દઈ નવ શકતી, વિરહ ઝુરંતી સખી કુંજે દેખી,
હરિ પ્રતિ જઈ રમર-મંદા સખી—ચરિત સહી વહે વળતી. ૧

અખંધ પહેલો.

(રાગ ભૈરવી, તાલ ખેમટા, માત્રા ૬:૨)

કેર કાનુકા યચુનાને તીરે હો ફહાન!

મધુ-કુંજે ઝૂરે ત્હારી રાધા જોખન!

સનાથ. હા! અનાથ! સુવા એજે મોહન! ધ્રુવ

૧. “કાઈ કહેજે જોખીયને જઈને હો રાજ! મધુવનમાં ઝૂરે ત્હારી રાધા જોખન.”—એ રાગમાં ગાઈ શકાય છે.

તહારી મૂર્તિ ચોપાસે તરતી હરે!

સુધા અધરે સવી પીતી-પાતી લહે!

જેતી જેતી તે મૂર્તિ સલાવે મોહન! મં ૧

અંગે, સાજી તું-લીલા બૂધણી હરે!-

વારે વારે નિહાળતી, સાવે રમે;

"હરિ! હરિ!"-રટતી ખને તું-મય મોહન! મં ૨

કુળાં કદળી શાં સ્વેત મૃણાલે ઘડ્યાં

કરે કંકણ ધરે એ રૂડાં, ત્રેહે ઘટયાં!

તુળ રતિ રટી જીવે, રહી ધ્યાને મોહન! મં ૩

"ખડેની! કુંજે કથેલ હરિ નાવ્યા પ્રીતમ;

વાર થઈ સખિ! ઘણેરી: સાલે યુગ ગુ વિજળ"-

એમ વારવાર વદો જીએ સખી-મુખ મોહન! મં ૪

અભિસારિકાં ખની ય હોંશે ઠાડે હરે!-

અભિસરતી તે જાયે, ઉમળકી હરે!

હરિ! હગ જો ભરંતાં હજે ધરણી મોહન! મં ૫

"હાસ! આંખા ધનશ્યામ, આ સલુણા હું-શ્યામ."-

લહોં દોહોં ય લેટે-ચૂંમે, સાવે ભરી ખાય!-

પણ આલ ભરે ખાય, ચૂંમે તિમિરે મોહન! મં ૬

વિલમ આપનો વિશેષ; ધૌર ક્યાંસુધોં ધરે?

જીવ જાલ્યો રહે ના : લાજ માઝા તજે!-

વાસકસનંજા વિલાયે એ વ્યાકુળ મોહન! મં ૭

કવિ જ્યદેવે ગાયુ આ ગીત સુંમધુર;

રસિક જનનાં રસાવે ઉર, દે પ્રીતિ અનૂપ:-

હરિ અંતરે આરોપી થાવ સુખકર મોહન! મં ૮

(માલિની.)

વિપુલ પુલક સ્ફારી, સૂમલી શ્રીસકારી,

જડ-ઉર બકતી કેં બહાવરી એ બિચારી;

તુજ શઠ ! ઝૂંરી મેહે, અંગે આગી અનંગે,

રસ-ઉદ્ધિ ટુળી તું-ધ્યાન લે પ્રાણ નીલે. . ૨

(શાદ્ધલવિક્ષીપિત)

સંધ્યાદેય સમીર પહું વિહંગે-“બહાલા તું આન્યા ?”-લહી,

અંગે ભૂપણ તે સજે; શયન તે સાજે; તું ચિંતે અતિ

રે! સંકલ્પ-વિકલ્પ એમ ઘટતી આશા-ચતે બહાવરી,

હા ! તું-વિષ્ણુ હવાં નિશા સુતનુ એ શે કાઠશે કારમી. ૩

(શાદ્ધલવિક્ષીપિત)

“હાં વાસે અહીં બાઈ આ વટ તળે ?-હાં કૃષ્ણ ભોગી રમે !

જા તું હાંથી સવેળ : જા સદન તુ શ્રીનંદને એ ફૂટે !”

સાંજે તાત સમક્ષ પાથ-મુખની રાધાની મમોક્ષિત એ,

હાંકી સ્વાગત-ઉક્તિસુ મુચતુરે : સૌ ઇષ્ટ હો કૃષ્ણ તો. ૪

કૃતિ શ્રીજયદેવકિરિતે ગીતગોવિંદે “ધન્યવેકુળો” નામ પદ્ય સંગે ।

સરળ

ગીતગોવિંદ.

સર્ગ સાતમો.

વસ્તુ - સખીની હકિમ્ત માલણી શ્રીકૃષ્ણજી રાધિકાજીને મળી તરતજ ત્યાંથી તે સતાકુન્જમા જવા ની જો છે માર્ગે ચંદ્રાવલિ-આદિ પ્રિયતમામાથી ટાણક તેમને મળી જાય છે બહુવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણ દાક્ષિણ્ય વાપરી તેનું પણ મન મનાવે ત્યા રાત્રિ ગાળે છે, તેને ય મમાગમ-નુષ્ણ આપે છે પણ ત્યા તે સતાકુન્જમા તો રાધિકાજીને મન પણ પણ ધુંગ જેવી સાલે છે રાત્રિ એક તો અધારી હતી, એટલે ચાંદની પણ જરા મોટી ઉજામી ને તેમાય ચંદ્ર ધીમે ધીમે માથે પણ આવી ગયા છતાય મોટી રાત જતાય ન પાછી વળી તે મોડેન સખી કે ન દેખાયા તે ઉર-ચંદ્ર શ્રીકૃષ્ણ રાધિકાજી મનપ-રિમપના હીડાજો ત્યા હોંચવા લાગ્યા, તેમની ધીરજ ખુગી ગઈ અને તે પોતાના દુર્ભાગને નિદવા લાગ્યા શકા-નિશાના મગે કંઈ નહ અનિષ્ટાના ભણુ ૨ તેમના મનમા વાગના લાગ્યા, છતાય આશાના તતુએ દીંગળાયેના તેમના હૃદયને તે રૂચતા ન આવ્યા, તેમણે તે માન્યા નહિ આતરક 'હુ ત્યાજ જઈછુ' - એમ જ્ઞી શ્રીકૃષ્ણજી તો રાધા-કુન્જ જવા પધાર્યા બાદ તેમની પાછળ ત્યા રહેન સખી પણ ધીમે ધીમે "પ્રભુ હવે રાધા પામ સતાકુન્જમા જ પધાર્યા હશે" - એમ ધારતી ત્યા આવી પહોંચી પણ તેણે ત્યા કૃષ્ણજીને દીડા કારણ કપતા ય ન કંઈ શકાર્તા તે મિચારીતુ મ્હો આથી તત્કાળ ઉતરી ગયુ, તેની કાતિ સેવાઈ ગઈ. ચતુર રાધિકાજીએ સખીની આ આશિયાળી દીલી-બીલી સુખમુદા જોઈ, ને ગેલી ગયા "હા ! ક્ષાનાર્થે મ્હને દગી જ' પ્રાણે

જ મ્હને હગી !”-ઐમ હંદયમુ ધરી મનમાં ઝાણુ આણુતાં તે ખિચારાં
વિપ્રજ્ઞા નાચિકા વૃષભાનુજ્ઞ પ્રતિનાયિકાના સૌભાગ્યની અદેખાઈ
કરતાં ને પોનાના દુર્ભાગ્યને નિદતા બળતે હૃદયે ત્યાં વિવિધ વિધાય
કરવા લાગ્યાં.

(વસંતતિલકા.)

એવે. કુપંથ પળવે કરી જે કલંક
ચોંટયું ય તે મીંટવવા મયતો મૃગાંક,
કાલિંદી-પાન કરવે તટ ને ઉભર્યો
પ્રાચીનુષે કુટિલ ચંદન-આડલી શો. ૧

(આર્વા.)

ચોંદ્ર અહયો ગગતે પલુ, ઉગ્યા ન ઉરના ચંદ્ર જોઈ રાધા
વિવિધ વિલાપે. વનમાં, બિરહ-વિધુરી મીરજ ચોંઈ હા ૨.

પ્રજંથ પહેલો.

(રાગ જૈશ્વી : તાલ તિલ્લ : માત્રા ૧૬. ૧)

હવે કયા જાણું કોને શરણે ?
સખીએ મમ બહાઈ મ્હને વચને! કુવ.
વેળ વહો ગઈ, વચને, જૂઠા કુંજે ન આગ્યા પીયુ;
વિષ્ણુ વિષ્ણુ થયું આ ચોવન પલુ, રંગ અલંગ જ જુગલુ:
લાવણ્ય લલિત લજવાયું લયે. હૃ ૧

નિર્જન ધન વન મળવે જે જન રયામા સહો સહો સેવ્યાં;
તે નવ મળીયા, પલુ તે કારણ સ્મર-ચાર કાળજ લાધ્યાં:
ઉર ધાયલ, ધાયું વિધાયું દ્રવે. હૃ ૨-

પ્રિય વિષ્ણુ ધર-ચતુરં રૂન, ચઈ રૂન દેહડી; ભામ રહું ના
માન ગચું : હા ! કયાં વિરહાનલ શાને સેવું હાવાં.

પ્રભુ ! મરણ હવાં ઉરં આ યાયે. હૃં ૩

હરિ-વિરહે વિરહાનલ-આગ્યા ભાગે સુહે નવ-હાવે

કનક કંટક આ : ભૂષણ-સર્વે દેહ-દૂષણ બની હાવે :

હરિ ! તું-વિષ્ણુ ઉરં જગ દગ્ધ લહે. હૃં ૪

વિષમ વિષમખર્નો રમરશર સમ હા ! કૌમળ કાળજી વીધે,

ઉરજ થયો આ હાર કમળના, કુસુમ શુ કૌમળ હુંને :

સગ પથ શર-ચીલ અહીં ખેલે. હૃં ૫

ગણો નવ આ તોર, આ વેતસ ધન-રહીશ પડી છાંતોયે,

હા ! બહાસમ વિકૃત નવ રમરશે હુંને હરિ-વિષ્ણુ સ્વામી-
ધિક ! આદર-હીન જીવણું હાવે. હૃં ૬

અહહહ ! આ મધુરજનો સુમધુરી : આમ હું ટવળું મેહે :

યોગ અહીં કે સુલગ સુહાગી રમતી હશે હરિ રંગે ।

સૌ મુવય જમાં પરવારી હવે. હૃં ૭

પ્રભુ-અરણ્ય અરણ્ય સુખ લહેતા શ્રીજયદેવ કવિની

ભારતી કૌમળ-રમ્ય કલામય રતિ રેલો રમણી શ્રી :

હરિ-રતિ રમી સૌ સૌના ય ઉરે. હૃં ૮

(સાર્વલવિકીર્તિત.)

એ શું કેા મુખમાં શોળી મળી. જતાં, તે સોઠ સાંધી લખ્યા ?

શું વાતે ય કૃત્યા સખામુ ? વનમાં રાતે ભૂલ્યા શું ભખ્યા ?

વાટે શું અચક્રી પડ્યા ચિથિલ હા ! કામજ્વરે કારમા ?

કે સહેત-નિકુંજ એ નવ હજી આવી મળ્યા બહાલમા.

અખંધ ત્રીજો:

(રાગ : દેશની છાયા, તાલ હીય, માત્રા ૬.૧)

યમુનાને તોંદે, અવલ આરામે મંજુલે
 રંગે રમે ક્યામ જથી રીઝવ્યા હરે;
 અર્થો સુમન રનેહે વધાવે પ્રાણુ-પ્રેયસી
 વરસે બની મુગધ ઝડી રીઝની હરે. ધ્રુવ.
 તનંમની અનંગે નેને નર્તવી અનેરૂં,
 હંતવી સૂખાવ્યે અધર વંકવી હરે,-
 રમણી રસંત પુલકે વદન-ચંદ્ર ચિતરે
 મૃગમદે ય મૃગ શુ તિલકં ક્યામળા હરે. ય૦ ૧
 રમર-કુરંગને વિહાર મુગ્ધ-તરૂંલુ વેણી-વને
 વારી જઈ ગૂચે નૂતન કુલડાં હરે;
 વેણી ગુચ્યાં ક્યામે નીજ હસ્ત સુમનસોહતાં,
 બેની ! જ્યમ દમકે ધને દામિની હરે. ય૦ ૨
 કસ્તુરિકા-કાન્ત રસ્યે, ગરવે હૃર-અંબરે
 બહાલમા સ્તને ધને ચે ભાવતે હરે -
 ખેશવી માળ, વિમલ મુકતા મિથે ભ-ગણે
 નવ નખેન્દુ હુહવે રસી રંગમાં હરે. ય૦ ૩
 રતિને નિવાસ, વિજયી રમરને સિંહાસને,
 રમણી-નિતબે, - ભવ્ય, ધૂપવ્યે. હરે -
 તોરણ શી મંડને ય માવ મણિ-મેખલા
 સજવે રસના મદે ય રંગમાં હરે. ય૦ ૪

૧. "પુલકી દો સદેસો હમારે, જઈ બહાલમને કહેને હરે."-એ

નખમણિએ રમ્ય, બબ્થ શ્રીના નિવાસ શુ .

ચરણ-કમળ સ્થાપી દૃઢયે ઝીપતિ છરે -

મીઠી દગે પૂછ, રસી રાગીને . અલક્ષકે,

સુહવે અવલ, રંછ બાહ્ય-રંજને છરે. ય૦ ૫

મૃંણાલ-લંડ શા બુજે દ્રવ હિમ-શીતલ કુમળે

સુહતે કરતલે ચ પદપત્ર શા છરે -

મરકતમણિની અલિ-લટર સમી ઠંગની

અરપે બની મુગ્ધ મહે સ્યામળા છરે. ય૦ ૬

મુજસુ કગી ચ ઠગી શઠએ હલધરના બ્રાત

રમણી અન્ય રીઝવે વને વિજને છરે:

હ્યંચ હવાં હું-હહાગણી આરો અસુ અંટવી

શે,-ઠહેસખિ નિલવલુ'ય? શારસે ચ છરે? ય૦ ૭

પ્રભુના પદપંકજે પડી ચ, રતિ રેલવી,

શુભ્ર-મણનાં બાન ગજવી,- રાચતા છરે,-

સુરસ બહવંતા જયદેવકના માનસે

મા દૂકો જરા કલિ-મલ, થાવ બરમ છરે. ય૦ ૮

(દરિણી.)

અંમોનિધિ દંવે,- ચિંત્યે ચે જે,- હલાહલ શુ બની;

રામોર શીતળા આગે; લાગે રિપુ શુ સખી હળી;

સલખો પ્રિય તે પારે પારે 'સાંખ'! ઊર આ ઝૂરે:

અહહ ! અપાપા પ્રણે પુરો. દુષ્ટે દૂર છે સ્મરે. ૭

(ઉપેન્દ્રવજ્ર)

વિરહ-દુર્બળ વદન-મુખ શો શયો ઉચ્ચો પોત, શ્યામ-છબિસ્કુરી;
મર્યો રહ્યો મન મન્મથ-મિત્ર એ, હરિ ! ધૃતિ શુધ-ભુધ બધી હરી. ૪

(ઉપેન્દ્રવજ્ર)

દોહીજ એવે સર્ખો આવો પાછો હોલી, દોહી એકલ; નાથ નાન્યા!
લહી રમતા હરિ અન્ય-સંગે, વદી રૂઠી ખંડિત-પ્રેમ રાધા. ૫

પ્રબંધ બીજો.

(રાગ પીપ્પા ખરવા, તાલ ખેમટો, માત્રા ૬. ૧)

ઠોક ઠાંલમને પંથે પળ્યા દસવી સુરીત,
મારગઠે રગડો રમે રંગમાં. ધ્રુવ.

દરશી રૂપ, નવલ જોખનીએ આંજતી,
દરશી હાવભાવ, - મસ્ત મદે માદતી,
લંટકે મટકે હુલાવી લાલ હુંથી અધિક. માં ૧

સાજ અંગ રતિજંગ ગુચ્છે ભ્રુગતું,
હુટે કેશે વરસંત પુલો બાણુ જી,
અંજૂમી જોમે મયવતીજંગ સંગે હું-શ્યામ. માં ૨

જગવી અંતર-વિકાર હરિ-રંભને,
મહિમાળામય પાથ શુકવી બંધને,
સ્તનસાંગ ધરસી ભુજે દ્વય લીડે લરી બાય. માં ૩

લચવી લટ બાલચંદ્ર ભવ્ય બાસતી;
અધર-પાન ઠરી શાંત, નેનાં ઢાળતી;
હુબ્ધ અધર-રસાસવે ચે ધરસે વારવાર. માં ૪

૧. "હારે મદિરે પધારે યોગીરાજ મદાસન, 'ભાગ્ય જગદ' મન
લાવતાં." એ રામઅર્ચ ગાઈ શકાય છે.

ઝગવી કુંડળ કપોલે અરૂણ સૂમતાં,
ગજવીં ધૂધરી વિલોલે જંગ, મહાલતાં,—

રાગીસુરખિએશ્યામરમવે રૂમઝૂમ પ્રીતમ. માં ૫

મળતાં દષ્ટિ મુઝી, મલકે મંજુ કંથસુ;
અવલ કિલકારી લલકારે રંગસુ;—

રતિરસમાં લહેલૂન રસિક રસવે રસપૂર. માં ૬

જામે કંપ પુલક અંગ,—જૂલે દેહડી;
તિરછી ઘેરી દગે ધૂમરાયે ઘેલડી;

આસ લજતાં લીજતાં હેતે હુલવે અનંગ. માં ૭ :

ફેદ-ગિંદ્રએ સુહંતે, અંગ આવરી,
દયિત-હૃર બળે લયમથી ય લીડવી,—

રતિ-રણુમાંશૂરીયદળતી નરવર-મદમસ્ત. માં ૮

શ્રીહરિ-લીલા આ રમ્ય જયદેવની
હરે કાલિમા કલિની, રતિ રેલવી;—

થાવ સુખકર સોનેય પ્રભુગાને લહેલૂન. માં ૯
(વખંતતિલકા.)

કાં દક્ષિણાનિલ ! અદક્ષિણ ? મેહ-આગ્યાં
દે દાહો અંગ ધર્મી : અગ્નિ-સખા ! સખા થા !

ને તું અનંગ જ અનંગ ! સુને કરી દે;

પ્રાણે ય પંચશર ! પંચ શરે હરી લે. ૬૧

ખાર્જ બધુ જગ હવાં; શુદ્ધ ધાય ખાવા;

રે ! શલ્ય શુ ય છંવને પ્રિય-વિણુ છે આઃ
હાં ! સીંચી પહેનીં યમની,— શું અરે ધર્યેથી ?—

કાલીય કારી વિષ, હું-વપુ. દે પ્રબાળી. ૬૨

પ્રખંધ ચોથો.

(રાગ : માઠ, તાલ લાવણી, માત્રા ૮.^૧)

ઉરે-ઉમળકે બહુ-વહ્નિ રંગત જેને રસે સુરસાવત હે,
 નવ આધિય વ્યાધિ ઉપાધિ રહે: સખિ! સ્વર્ગીય સુખ સધાવત હે. ઉં

(૧)

સુર મુનિ માનવ આંછ રવ-ઝલકે મુહંત ત્રિલોક મુહાવત હે,
 જેને કૃપાધાન રયામ: ન તેને તમમય દૃઢ્ય ફેલાવત હે. ઉં

(૨)

સજલ જલદ સમ સુંદર રયામ ચરીરે મુહંત મુહાવત હે,
 જેને સખિ! ધનરયામ: વિરહ-દવ તેને નહિ જ ગ્રજાવત હે. ઉં

(૩)

હેમની રેખ શા કાન્ત કારે પટે લડસંઘી, ચમકે ચકાવત હે,-
 જેને પીતાંબર, રયામ: ન તેને મલય-અનિલ મૂળાવત હે. ઉં

(૪)

અનિલ-અનગે નચંતાં તલિની શાં નેન નચાવી નંચાવત હે,
 જેને હું-રયામ: ન તેને કમલ-દલ સાજવી સેજ ફેલાવત હે. ઉં

(૫)

પદ્ય પ્રપુલ્લ શુ લલિત મુખે નવલાં સ્મિત-મુખન સજાવત હે,
 ઓપતિ જેને: ન તેને કરે ચોંત કુમુદની-પ્રિય ગંજાવત હે. ઉં

(૬)

સ્થલ-સરોજ શા કાન્ત કરે પટે રયામ મુહંત રમાવત હે,
 જેને રોરંગ સ્પર્શ: ન તેને પરિજન-હાસ્ય પ્રભાવત હે. ઉં

૧. "લડ લાડ સખી ચલ સખ મોરે, દુને મજા મુદાન ખોલાવત"

૨. "એ રાગમાં ગાઉ સહાય છે."

(૭)

ઝેધુર સુઠામંજ સૂકતે ઝરી સખિ ! અમૃત અખૂટ પીલાવત હે,
જેને સુધાનિધિ રચામઃ મદનથર તેને નહિ મુરછાવત હે. ઉ૦

(૮)

અંત લગી ય અનંત અનન્ય સુનેહ જેનો હ્યાં ગળાવત હે,
શ્રીજયદેવઃ દો દર્શ તેને હરિ ! ઉરે ધરી, - અસુ આંટત હે. ઉ૦

(વચસ્થવિત્ર.)

અહો જગતપ્રાણ સમીર શીતળા !
પ્રસન્ન થા, ત્યાગ શીળા ! કઠોરતા !
અનંગનંદી ! હરિ હ્યાં ધરી જરા,
સુખે ધને હારક પ્રાણુનો લલા ! ૮

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

નાઓ નિર્ઘન નેહોંડા શઠ સખિ ! - તેમાં તું શોથે ય શુ ?
સ્વચ્છંદે બહુ - પ્રિય એ ફસોં રમે, ત્યાં ફતોં શો દોષ તું ?
આકષોઈ હવાં ગુણે દયિતના ભે ! ઉર ભેટી મુઝે
પંડ ચે પર્જો પ્રાણ આ તલખતા પ્રાણેય જે ભેટશે. ૯

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

આઠર્થી, ઠરોં સ્વખધ, હૂપોં નયને, ઉરે મુહી બહવી,
ઠાલાવી શિર, વેણોં - પુલ ફગવી, - થે જે મહા મોહની;
ને દર્પોંધ દમંત દાનવ દળી, - ઉચ્ચાટની થે જ ને;
તે બંશી ય સોંચો મોંહી રસમુધા શ્રીકૃષ્ણ કેરી જગે. ૧૦

સરળ

ગીતગોવિંદ..

સર્ગ આઠમો.

વસ્તુ:-પંથમાં પ્રતિનાયિકાના ફંદમાં ફમાયેલ શ્રીકૃષ્ણ ત્યાંથી છુટા થતાં બ્રહ્મા વાતામાં જ વિપ્રવબ્ધા રાધિકાની ખમર લેવા સીધા રાધા-કુંજનો માર્ગ પકડે છે. પ્રિયતમાને ત્યાં સ્નેહલગથી ચિસ્તાર્થ ગયેલાં દેખી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તેમને પડે પડે છે, અમૃત-મધુર મીઠાં વચનથી તેમને મનાવવા પ્રયત્ન છે, જ્યારે સંકેત ચૂકવા માટે તેમની મારી પણ મારે છે. ચતુર-શિરોમણિ શ્રીકૃષ્ણના ચાતુર્યથી ભક્તી-ભોળી કૃષ્ણપરાયણ રાધા ભોળવાઈ જાય છે; પણ આમ મનાવી જેવા કૃષ્ણ જોવા આવે છે, તેવાંજ પ્રતિનાયિકાના મગના અવકાશ રમદોળાયલા ને ત્વરામાં લાજવા ગઈ ગયેલા ભગવાનના વસુધાય ઉપર તેમની દ્રષ્ટિ અચાનક પડે છે. બમ, થઈ ચુક્યું! બેવડા વેગે તેમને ક્રોધ સળગી ઉઠે છે, ને તેથી તે એકદમ રાતાપીળાં થઈ જાય છે, ને મીઠું ખોલા માવને ઉમડા પાડી કઠોર વચન-પ્રહાર કરી વીંચે છે, તેમને તિરસ્કારી દાંડે છે.

(પુષ્પિનામા)*

અસમ સ્મર-ચરે વિધાર કબ્જે
વિતર્પી નિશા, અસૂચાર્યો આગી રીસે-
મીઠું મીઠું વદતા બહોલા પ્રભાતે
પ્રણવ પિયું પ્રતિ ખંડીતા વદી તે.

પ્રબંધ પહેલો.

(રાગ : માહ, તાલ લાવણી, માત્રા ૮^૧)

બાચોલ પ્રીતમો બાચોલ જીવણ ! કાં રાઠવાદ ચલાવત હોં ?
જે ચક્રી રાચો, તે જઈ બાચો : માધવ ! બંધનું ઠગાવત હો ! મુવ.

(૧)

રજનિ-ઉંઝગરે રક્ત, લોચાતાં આ નેનાં કાં ઘેને ઘેરાવત હો ?
શુ' રતિ-જોમ ઝગવતી દૃષ્ટે તર આંતર-રાગ છુપાવત હો ! જા૦

(૨)

અધર-મણિય આઆ'ગ-અનુરૂપશ્યામ ! કાં રથામ લસાવત હો ?
શુ' સખી-નેતાંનું અંજને રજીત અમૃત-પાન કરાવત હો ! જા૦

(૩)

મરકત-શિલા શી પ્રીવાએ નખમણ નાથ, મુઘન કાં સુહાવત હો ?
રેખી રતિજય-લેખ સુપર્ણે શું સ્મર-રણ જોમ જણાવત હો ! જા૦

(૪)

પદ-પંકજના ચ અલકત-રસે ઉર રંજીત કાંય પ્રકાશત હો ?
સ્મર-દ્રુમ તણાં સ્પુટ અંકુર-ગુચ્છ ખીલ્યાં નવલાં શું હીખાવત હો ? જા૦

(૫)

અધર લંભારો ઘવાયો આ દશને, ને અંતર મ્હારું ઘવાયું અહો !
એ જણવે સ્પુટ આપણું અંગ જરાય ન ભિન્ન હલ્લુય અહો ! જા૦

(૬)

શ્યામોંછે શ્યામ તું-અંતર અંગ શુ : કાલિમા કૃષ્ણસુ કાંય ન હો ?
નહિ તો પ્રભુ ! તમ-ઘેલી તરૂણીને છેલા શે છેહે છળાવત હો ! જા૦

૧. "હડ હોડ સચિ ચલ સવ મોરે, તને મનમા પ્રદાન જોવાવત દે." એ કાવ્યમાં આઈ શકાય છે.

(૭)

કાળ જ હો અખળા—જનના ! ભ્રમણે વન ખીજો ન અર્થ અહો !
 શૈશવથી જ એ પોત પ્રકાશ્યું, પ્રભો ! હરી પૂતના—પ્રાણ અહો ! જા

(૮)

જયદેવ—રચિત, રસે ધન સંચિત, ખાનીં વનિતાની વંચિત હો,
 વિષ્ણુધાત્રયથી ચ ખીજો વિષ્ણુધો ! અમીથી અદકી સુમધુર અહો ! જા

(ચિખરિણી.)

ભીંજેલું પેલીના અસ્તિ પદ—લાક્ષા થકો ઝું લા—

પ્રકાશે રંજેલું તર ભીંતરનો રાગ ઉર આ;
 પ્રભો ! નિહાળી તે શઠ ! પ્રણય—ભંગી ! ઉર વિશે

મરૂં લાણ લાણ, ભૂલો ભૂલો દેડું મોહવું હુખે. ર

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

આનંદે અતિ, પૂણું આહર થકી,—ઇદ્રાદિ દેવો રસી

રૂઠા નીલમણિ—મધુપ રસવે, જ્યાં મોલિ નામી, નમી,

ને સ્વર્ગોગ જ જન્મો જ્યાં વહોં અરે સ્વચ્છંદ સુધા—મધુ;—

તે પ્રેમે પદપદ વામન તણું નિર્ધારી ઉર ધરૂં. ૩

इति श्रीजयदेवविरचिते गीतगोविंदे “विलसतकमीपति” नामाष्टमः सर्गः ।

સરળ ગીતગોવિંદ.

સર્ગ નવમો.

વરતુ-શ્રીકૃષ્ણજી તો આમ મુદ્દા-માન સાથે પકડાઈ ગયા,
જતાય અવસરને ઝોળખનાર તે ચતુર-શિરોમણિ કંઈ જાણ તેમ ન
હતા ત્યાથી તે ગૂપચૂપ ખસી ગયા, ચા'વા ગયા આ તરફ આથી
એટલા પડેલા રાધિકાજીનો રોપ આપોઆપ ધીમે પડી ગયો.
આસપાસ તે ગોમેર નિહાળવા લાગ્યા, તો સર્વત્ર એમ-મત્રનું જ
ગુજન થતું તેમને મુલગાયુ પુન તેમનું હૃદય વિદુષી બન્યું પ્રિયતમને
તરછોડતા શુ તરછોડ્યા, પણ હવે તો તે તે કૃત-કર્મ માટે મનમા પશ્ચાતાપ
કરવા લાગ્યા, પગિતાપ કરવા લાગ્યા ' એટલામા જ શ્રીકૃષ્ણે પ્રેરેલ
એક સખી ત્યા આવી તેમને મળી તે ધીમે ધીમે મધુર પણ
મર્મ-વેધક તીવ્ર વચન-શરે રાધિકાજીના હૃદયને વીધતા તેને ઢલેલા લાગી
કે -“અધિ ઓ રીસાળ, આ બધું શાને માટે, અને તે, પણ કયા,
કોના પ્રત્યે ? શા માટે આમ માનમા મગડાઈ જાય છે ? જોતી નથી
કે આ વચન પૂર-મ્હાત્ત ખીતી રહી છે, ને કુજવિહારી શ્રીકૃષ્ણજી પણ
વનમા પધાર્યા છે. ઘેલી આવો આ પિવાસનો અનુકૂળ સમય આમ
રીસામણા-મનામણુમા તુ એજેગુમાડીશ તો પંડી શુ થશે ?-તેનો તને કંઈ
ખ્યાલ છે ? અરે, તુ રડે છે શાને ? જાતી રહે શાને આમ વ્યર્થ પરિતાપે
તપી તારા ઝામળ કાળજને તાવે છે ? ચાલ, મ્હારી સાથે જ ચાલ;
હું જ ત્હને દરિ ભેગી કરીશ. હા.. પણ દરિ જ પોતે સામા
અત્રેજ તને વિનવતા આવી મળે, તો પંડી કહે જઈને, તારા ભાગ્યમા શ્વ
કમીના ? શાણી, તુ જરાય ન ગભરાઈશ. જોતી, પ્રભુ તને પ્રાણુધી
પણ અધિકંતર મ્હાય, તને મનાવવે તારા ચણુમા નમે, -અને તે
જતાંય તુ તેમની અગણુના કરે, તેમનાથી અકાઈ જાય, તેમનો

તિરસ્કાર દેરે, ત્યારે તો પછી ઓ ગાંડી, ચંદન વિપરિપ, દિમં અગ્નિરૂપ
ને કીડા પછુ પીડારૂપ થાય જ ને ?—અને થાય તેમાં નવાઈ પછુ શી !”

(આવાં)

વાધ્યેસ્મંર-પૌંડ, તનમન રતિરસ-વેલી, હરિ-ચરિત ધ્રુવતી-
ઠલહાંતરિત દુહાગી રાધાને ફૂતી ઠહે શણ્ણતી. ૧

અખંધ પહેલો.

(રાગ પીપુ બરવા, તાલ ખેમટો, માત્રા ૬ ૨)

આયિ ! માનની ! તું માન નીચ ! રસણું શું પિયુ-સંગા-

માન મૂકી, માવ અભિનંદવે. ધ્રુવ.

અલિ ! સુહતી રજિયામણી વસંત આ;

મલયાનિલ મધુર મદનર જો ! વાંચ આ;

રસરાજની રસરસ : અભિસરશે હરિ આપ માં ૧

ખીલ્યાં વનવન તરે જો ! લતાઓ ફુલડે,

વેલી ! શા સુખે અધિક સડવું ભુવને ?

રસિક આવતા વધારી લેજે રસખસ રસહવાવ. માં ૨

તાહજીથી ચ ગરવાં જુરે રૂઠાં

ભુવને ભુવન ચક્રવર્તી અજય ઉજળાં-

સુધનસ્તનફળ શે આ કરંતી વિફળ વિકળ આમ. માં ૩

હસકે હળક હળક ઠાં રૂવે અખિ ! વિફલવા ?

ઘટે ઘેલછા ન આવી ! માને મેળ . શા ?

તને તરૂણી હસે સહ કે જોતાં રડતી વ્યર્થ. માં ૪

શીખ શું ન દીધ મહેં તને સખિ ! વાર વાર ?

હંગલે પગલે ચેતાવી ના શું ? કે રીસાળા-

પરિહર મા ઝો રયામ-સુંદર માધવં મોહન. માં ૫

“ મારે મદિરે પવારે યોગીરાજ મહારાજ.”—એ રાજમા ગાઈ સમાય છે.

• સજલ પદ-પત્રે સાજી સેજે શીતળી
 સજની ! રયામ સંગ સાધી, રતિ રેલવી,
 સપ્તકરજે સખિ ! નેત્ર, નિરખી પળ પળ પ્રીતમ. માં ૬
 સખિ ! હું ને તું ય એકઃ લેહ ના ગરાઃ
 વિરહ ટળશે; અલિ ! વચન મ્હારું માન આ;
 પરિતાપે તપી શાને સખિ ! તાવે ઉર આમ. માં ૭
 હરિ આવી અહીં તુજને વીનવી લાવસું
 પ્રિયશત કહીં કંઈ મનવે મોઠડી ! લાડસુ;-
 તો શી અન્ય ઉણુપ લાગ્યે ? લાવે જોણુ શાને ઉર. માં ૮
 રાધિકા-ગતિ . વિધુરી વર્ણી રૂઠલી
 જ્યદેવે આ, કૃષ્ણ-રતિ રેલવી.
 લલિત એ અમાપ બારજો સઉ કો ઉરે રતિ આપ. માં ૯

• (શાર્દૂલવિકીરિત.)

આહી ! તું અણુરાગ રાગીસુ ધરે, નામંતસુ રૂક્ષતા,
 મીઠાસુ કટુતા, અને વળગતા બહાલાસુ રે ! વામતા;
 તેણે, -ચુક્ત જ, -ચંદને વિષ જને, હિમે દીશે દેવતા,
 પીડા દેય કીડા-કથા, શીતકરે ઉષ્ણાંશુ યે રે જ હા ! ર

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

મેઘે મુસળધાર બ્રાહ્મણ લહી ગોકુળ, ગોવર્ધને
 ઉપાડી ધરમૂળ, તોલી ટચલી અણુલિએ, જે જળે
 રહે સૌ, હર્ણો, વર્ષો-ગર્વ; વર્ણો જ્યાં હર્ષો ચૂંચી ગોમીકા
 તાંબૂલે વિજય-પ્રથસ્તિ ય લખે; -તે હસ્ત રહેા સદા. ૩

इति श्रीजयदेवविरचिते गीतगोविन्दे कलहान्तरितावर्णने "ऽमन्दमुकुन्दो"

नाम नवमः सर्गः ।

સરળ

ગીતંગોવિંદ.

સર્ગ દશમો.

વસ્તુ—અખીની શીખ સાંભળનાં જ વિરહાતુર રાધા, ગગનગાં
બની અંતરમાં પોનાની બૂબને મોમતાં ને શોયતાં બેઠાં છે; તેવામાં
શ્રીકૃષ્ણજી “ત્યાં આવી પહોચે છે. ગદગદ કંઠે ભગવાન” શ્રીકૃષ્ણ મધુરાં
મિષ્ટ વચનથી તેને વિનવે છે કે—“બહાલી, શા માટે આમ બ્યર્થ રીસે
છે? જો, હું તારે ખેંચે પેડે છું. તું જ મ્હારાં આ સંસારે સર્વસ્વ
છે. તારીજ કૃપા હું અહોનિશ પ્રાર્થુ છું, પ્રિયે! તારી
આ પગની પાટલી ઉપર અલગતાં ચોપડવે હૃદય આ મ્હારાં તવપે
છે, તારી આંસાની જ તે વાટ છુએ છે. અરે, આ શું? —આ આભજોડ
ત્હેં શે ઉતારી નાંખ્યાં છે? પ્રિયનમે, ત્હારાં મિરિનૃગના જેવાં આ
ઉચ્ચ સ્તન પર કામદેવની વિગ્ન્ય-પનાદા શી મુક્તા-માળા હવે
ફરકાવ. કુદુબિ શા નિતંગ પર આ કટિ-મેખલા સજી તેના રંજીતકારે
પ્રિયે, કામદેવની તું આજી વર્તાવ. રસીકી, તું જ, વસી છું રામે રામે,
આ મ્હારા શરીરે! અનંગ સિવાય કાઇને ત્યાં સ્થાન મળવું મુશ્કેલ
છે, રે! મને પણ તે ક્યાંથી? —શી રીતે?”

(વસંતતિલક.)

સુણી સખી-શોખ, બહોલી-હોલી-રાધ દાખી

નિ-શ્વાસ ઉધ્ધુ મૂકીં જોતીં બહોલું વિમાસી

રાધા રસીલીં છોણ પાસ જ, જો મુરારિ

સાંજે મુગદ્દ વહે પ્રિય-ચિત્તહારી. ૧

પ્રબંધ પહેલો.

(રાગ : ખમાવ, તાલ દદરો, માત્રા ૪. ^૧) .

શુશીલ ! શ્યામસુ શું માન ? માની ! માન મૂકી માન !

મ્હેર કરને : રીસે શું વ્યથા ? રીઝને ધવે :

વિરહ-જ્વાળાઓ આ જ્વાળે, વપુ ને ! આ પ્રબળ પરજળે,

દવપાન કરી લે ય ચૂમી ચૂમી હવે. ધ્રુવ.

ટહુક મીઠડા બે બાલ, કે હું-લયતમ અણતોલ,

પ્રિયે ! ક્ષ્વસે તવ હંત-ફેચિ-ચંદા ક્ષણે :

અધિ ! મંજુ ગુખચંદ્ર તુંજ, દગ-ચકોર આ ને ! મુજ,

સ્મિત-સુધાએ તરસ્યાં તલસાવે પ્રિયે. શુ ૦ ૧

નેન નોદોત્પલો શાં શ્યામ-સુતનું ! તવ આ છતાંય,

રક્ત પદ્મ શુ બની હૈર આ હું વીધિ-બીઢે ;

લહો સ્મર-શર તું રંજે કૃષ્ણ, તો આ રંજ રજ કૃષ્ણ :

રંજી શોષિતે, તું શોષુ તે સુહાવી હીંચે. શુ ૦ ૨

તન્વિ ! ને રૂઢી તું હોય સત્ય, તો વપુ મમ આ તું વિદ્ય,

તીમ નખધી : આ ને ! શા સુહાવે તને !

ભુજબંધને ચહે તો બાંધ, ખંડ અધર વાનિતાન્ત,

હંડ ચંડિ ! વળ વામે જેમ ઊરના ક્ષણે. શુ ૦ ૩

પ્રિયે ! લેવણ તું છે ય મુજ, તન મન ધન છે તું મુજ,

જીવનું જીવન-રત્ન એક તરવે ભવે :

હુંસુ મ્હેર ત્હારી, રીઝ ત્હારી, રહે પ્રિયાં સ્થિર નિત્ય ન્યારી,

ચિંતવે અતિ યત્ને એજ હૈર આ હવે. શુ ૦ ૪

૧ “રહારે મોઢે મનાવી, રાજ કહેવણી, કલાવી પટાવી પુરો શું તમે.”-
જે રાગમાં ગઈ શકાય છે.

પ્રિયે ! ભવ્ય આ પદપદ્મવ તું, હું-શિરે ધરી મંડન શુ,
 વિરહ-વિપ વિપમ લે હરીયઃ કાં તું સુઝે ?
 સૂચે શી આ અનંગો આગ, રોમે રોમ લગવી લ્હાય,
 દાહે તનઃ તે તું શાંત તદન કર નીં પ્રિયે ! શુ ૫

અર્થ મદે તુજ પદમદ, વધે રંછ હૃદય-રસ,
 રતિરંગે ઉન્માદ ઉગ્ર મચવે અધિ !
 મોહા-મોહો ! કે' કે' મને, કે અળતે કરી ઉલટે ચે,
 પાટલી ય પગની ચિતરૂં સુહતી તને. શુ ૬

હૃદય-પટને સુહે ય જેમ, તુંગ કુચ-શૃંગે તેમ,
 હારધ્વજ તું વિજયનેા ઝળકાવી દોઝે;
 નિતંબ-રિંદિમે ધમકાવી, મણિ-મેખલા ધુધરાળી,
 આણ મન્મથનો મૂક તું ગભવી હવે. શુ ૭

પુનિત પદ્માવતી-પતિનાં, શ્રીકવિનયદેવણનાં,
 મનમેલ હરી શાંતિ-સુખ સધતાં રસે-
 રયામણનાં એ વેણુ, રસતાં રસવી રસરેણુ,
 રસિક જનને રસાવાં રસે, નચવેા મુદે. શુ ૮

(હરિણી.)

શોદ રસોંકડી ! શંકા-પકે સુઝે પડો ? આકળી !
 વિતતુ વિણ ના પામે કેા આ પ્રવેશ ઉરે જરી !
 રમોં રહોં છ તું રોમે રોમે સ્વેરગ, રંગોલી !
 પરિહર ભૂંડી પ્રાંતિ ભામા ! ભુજે ભોંડ સ્નેહથી. ૨

(વસંતતિલકા .)

દે ચણુ-મેડી, જકડી, લોડી ભુજબંધે,
 દાખી પોંડી સ્તન-ઘટે, અસિ ! વીંધી દંતે,-
 અંડિ ! તુંદડી સુખો યા : નથો આ ખમાતાં
 હા ! કારમાં શર હવે સ્મર-પારધિનાં. ૩

(હરિણી .)

શોંઢ શોંસી વૃથા બાલે ના કાં ? મોંઢી મોંટ માંડ, જો:
 મધુરૂં મોંઢડું ટોડી ટોડી, હરી સુખ પીડ દો:
 સુસુખિ ! વિસુખી ના યા, ના યા: કૃપા કર: તજ ના:
 પ્રિય ! જરોંકે જો ! પડે યાચે પ્રોંતે પરી પ્રાણુ આ. ૪

(પુષ્પિતામા .)

સુહર્તા કુટિલ જૂ ય કારી છે આ
 ફૂર અસિ ! નાગણુ : વિષ કારોં તે હા-
 મધો હગરતો મંત્ર સિદ્ધ રી આ
 અધર-અમી તવ એક : ખ્યારોં ! તે પા. ૫

(શાર્દૂલવિક્રિંજિત .)

હતે કુંદ દોંપે; અને અધરસુ બધુક ખીલ્યાં ચગે;
 નાસાએ તિલપુષ્પ; ને નયનમાં નીલોત્પલો આ ચગે;
 ને ગંઢે ય મધુક :- આમ મૂર્છીને રે ! પુષ્પસેના પ્રિયે !
 પુષ્પેયુ તવ સુખ-અંગણુ જોંતે આ વિન્ધ પુષ્પે ખરી ૬

(પૃથ્વી.)

સુકેશી તવ વેણુલી; નવલ ચિત્રલેખા ઝૂં છે;
 શશી સુખ; મદાલસા હ્રગ; મનોરમા ચાલ છે;
 રતિ તવ દલાવતી; સુધન જંધ રંભા જ આ:-
 અહો! ત્રિદિવસુદરી - મર્યો હોંપે તું પૃથ્વીગતા. ૭

(શાર્દૂલચિકીડિન.)

વાતા કૃષ્ણુલ્લં બંશી, - વાંકી ય ઝાંચા ઘે, મૌલિ તાને રૂંકી,
 હોંચ્યાં ત્યાં મણિકુંડલો, રમણી સૌ રાગે રસી ત્યાં રૂંકી:
 એવે દીલ જતાં સુસુખ મધુરા રાધા - મુખે-નું પ્રતિ
 ઉમિં કૃષ્ણ-કટાક્ષની ઉલટો, - તે રલો મુધા સૌખ્યની. ૮

इति श्रीजयदेवविरचिते गीतगोविंदे मानिनौबर्णने - ' चतुरचतुर्भुजो ' नाम
 दशमः सर्गः ।

સરળ

ગીતગોવિંદ.

સર્ગ અગીયારમો.

વંરતુ:-આ પ્રમાણે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જિયતમાને મનાવીને
સ્વ-કુંજે ચાલ્યા જાય છે: અને તેમની પૂઠે જ તેમની ફતી રાધિકાજીને
પથ લઈ જતા તેડવા આવે છે. રાધિકાજી પણ ત્યાં જવાને
રાણુગાર સહ સૈયાર થઈ બેઠાં છે, તે સખી આવતાં તેની સાથ જ
વંજુ-કુંજમાં પ્રભુજી રાધિકાને મળવાને આતુર થઈ ધડીઓ ગણતા
બેઠા છે, ત્યાં જાય છે: પ્રભુ જિયતમાને મળે છે. રાધા-કૃષ્ણનો આમ
સમાગમ થતાં અતુર સખીઓ તેમને એકાંત અર્પવે કંઈ કંઈ બદાને
ત્યાંથી ખસી જાય છે, દૂર અદૃશ્ય થાય છે.

(માલિની.)

મનર્થી મીઠકીં માની મિષ્ટ વેણુ મધુર
સ્મર-સુભગ સૌધાબ્યા કૌરીલા કૃષ્ણ કુંજે;
અહીં ભૂષીં તન રાધા સજ્જ જાવે વિમાસે-
તવ સહીં સર્મો સાંજે આવીને કે'ય તેને. ૧
પ્રબંધ પહેલો.

(રાગ હૈરવી, તાલ જેમટા, માત્રા ૬.૧)

વેલો ! ત્હારા ત્હારા પધાર્યા ત્યાં છે એ શ્યામ !

પ્રેમ-પુષ્પે વધાવ, જા ! જા ! ખ્યારા પ્રીતમ !

શીદ જેસી હ્યાં રહે છ, લેટ ભાવે બીડી તન. મુવ.

૧. " દોહ કહેવે જોવીડાને જાહેને દો રાજ ! મધુવનમાં હું રહી રાધા
જેખત." એ રાજમા "વલિ રાજમા" છે.

મંજુ વંજુ કુંજે સેવૌ સુમન-સેજ ત્યાં હવે
તને મીઠડી ! મનાવ્યે, —“મધુર મિષ્ટ શું ?” —ધવે;

૫૬-૫૬જે અષ્ટિપાત અરખે લગની એક ઉર. પ્રા૦૧

અંજુ મંજુ, રંજુ ઉર જો ! સમજાવે આ મધુપ;
ઠહુકો ઠહુકો જો ! ઠાકોલા મદાવે આ અનૂપ;—

સ્મર-ખંદીસ્મર-દુવાઈ એ દે તરૂણી-જન સુહંત. પ્રા૦૨

અનિલે અંશળ કર-પદ્મવે લતાઓ જો ! વને-
પ્રેરે પ્રિયતમ પ્રતિ જાવા કરલોડ ! આ તને;

વિલમ મેલી ઓ નિતાંબિની ! તું ચાલ, બેઠેલી ચાલ. પ્રા૦૩

સ્મર-તરંગ શી ઉર-ઉમિએ ઉછળાંત કુચકુંભ,
રસછોળ શી મણિમાળ ઉછાળાંત, રતિ-પૂર્ણ,—

શુભ. દે છે શુકન, —પ્રેમ, —પરિરંજને પ્રીતમ. પ્રા૦૪

મદન-શર શું સુભગ વીત્ર નખે કર આ સુહંત
લટકે સ્તંભો સખિ ! હુને, ચાલ હરિને સુપંથ;

અલખેલી ! મોહનવેલી ! અલિ મદલરી ! મળ માવ. પ્રા૦૫

“રતિરણુ-સર્જી તું-વપુય : છે રસશરી સખિ ! પૂર્ણ.”—
જાણે સૌ સખી, —વળાણે વિન્ધ સર્વ તે બધુંય :

રસના—હુંદુભિ દમકાવી, સામે પગલે પળ શૂર ! પ્રા૦૬

સુધન જધન સ્તનના ભારે ગતે ધીરો ધીરો મંદ,
મદો અંજરના અમકે ઠમકે હંસ તણા મદ,—

ગજગામિની ! ધીરે પગલે પળી જો જા પ્રીતમ. પ્રા૦૭

હરિ પણ પૂરા રણુચૂર, ઘડી ગણતા મહનાતુર -
રણુકે કંઠણુના લે વધાવી તું જઈ અનૂપ :-

મહલ-યુધ મયવી, આવ મહી, રંજ રસે તૂર્ણ. પ્રા૦૮
રમણીથી ય આ રમણીય, ને કુલમાળથી મંજુલ,
શ્રીજયદેવની ય વાણી સૌથી પ્રથમ હરતી ઉર-

રસિક-કંઠે રસ-સાજે રમો, સૌથી પ્રથમ શ્રેષ્ઠ. પ્રા૦૯
(સાર્દલવિકીર્તિ.)

“આવી એક મોટે નિહાળી ચિર તે વેણે મોહી રંજશે;
આલીંગી દઢ લીડશે; કુંભીજુમી રીઝી રસે રેલશે.”-
એ હોમાં છુટી, ધ્યાનસુ લહી તને, રોમે રસી, કંપી, તે
હર્ષી, રવેદ ઝરી, ધસી ય, મુરછે, કુંજે ઝૂરી ત્યાં તમે. ૨
(સાર્દલવિકીર્તિ.)

શિવે શ્યામ સરોજ સાળે, શ્રવણે આરોપી તાપિન્દ્ર આ,
નેનાં અંજી ય ઠંજીલે, મૃગમહે રેખી ય કુચે લતા,-
જો ! નીલાંબર શુભપેટી તમ આ ચોમેર કુંજે અલિ!-
આલિંગે અલિસારિણી સુતનુને સર્વાંગ ભેટી-ભોંટી. ૩
(વસંતતિલકા.)

ગૌરાંગી વીજ શુ સરી અલિસારિકાની
ચોમેર ભૂષણુ-ઝલે ઝગતું અનેરી
રાજે તમાલ-ધન આ તમ ઘોર,- જાણે
શાણી ! કસોટી તવ એ કસી પ્રેમ-હેમે. ૪
(વસંતતિલકા.)

ત્યાંથી ગઈ ઉમળકી પિયુ-કુંજ સીધી;
જે, દાર ભૂષણુ-ઝલે દીધ જ્યાં વધાવી,
ત્યાં દીઠ રે ! પિયુ હૈરે : ધરમાઈ શાણી
ખેંચી ઉભી : તવ વદી સખી જહાલ-વાણી. ૫

અખંધ બીજો.

(રાગ : બીમપલાશ, તાલ ખેમટો, માત્રા ૬૧.)

કુંજ-સદને હ્યાં બહાલમા વિરાજે તવ : આવ !
 જઈ પાસે, પ્રિય-સંગ લે રમો રસજસ રસ-દહાવ ! મુવ.
 વૃક્ષવેલો કૃષ્ણી-પુલી હ્યાં શાં કુંજે રાજે ?
 હૃદયવેશ કરી કુંજદારે ધનતા ગાજે !

ઉપસંત આસ્તન જઘન અલિ! સંકડો સરી આવ. કું૦૧
 ધન પદ્મવે વનવેલી તિમિર ધન કાં સાજે ?
 લપટ અંધારે છાયું કેલિગૃહ જો ! આજે !-

હંતજ્યોત્સ્ના ઝગારી રૂચિર હણુ એ તિમિર, આવ. કું૦૨
 મલયાનિલ મીડી ! મંદ મધુર શીતળા વાયે !
 વેલો લહરોએ દહેરો ઝુમો વૃક્ષ જો ! હીંચાવે !-

રસ-ઉર્મિએ હસંત મુખડે રસ સરસ લસાવ. કું૦૩
 ટહુકો ટહુકો ઠોકિલા મધુર કુંજ જો ! ગળાવે :
 રસનાં રસીયાંને સાને રતિ-સદનજો ! ગતાવે :-

રતિ-ઉર્મિએ ઉછળંત લલિત ગીત જા ! રેલાવ. કું૦૪
 કુસુમ-કળિએ ઘટેલ કેલિગૃહ શું રાજે !
 કુસુમ-ઠામળ ખીલંતી કળી તું આ રાજે !-

લીલા-ગૃહ આ મુહાવ મુમનદેહે : અલિ, આવ. કું૦૫
 મદમત્ત મધુપ-વૃંદ હ્યાં શાં શું છ મહાલે !-
 રસમસ્ત મધુ ચુસંત પુષ્પ-પુષ્પે મહાલે !-

રસ-સિંધુ સ્વચ્છંદે ઝીલ અંતરે ઉડાણુ કું૦૬

નાવ નિરખ્યા નીજ મેને,

કૃષ્ણ-સદનમાં, મધુવનમાં,

નાવ નિરખ્યા નીજ મેને

અશોક-પલ્લવે આ સેજલડી સાથ રાજે ;

શુભ સેજલડી એ સુલાગી ! શે ના સાજે ?

ભાવે કુચ-બૌચ નચતાં મણિમાળ, તે સુહાવ. કું ૦૭

પુનિત પદ્માવતીના પ્રભુચ-ચ્યાસી પ્રિયતમ,

પ્રિયા-સુખે હેતુ એક, રસવિલાસી જ્યદેવ-

સત્કવિનો બાનો આ મૃદુ ઉર રહો, રસી ઉલ્લાસ કું ૦૮

(શાર્દૂલવિકીરિત)

રે ! બેહાલ જની ય દહેસુ તવ હા ! તાવ્યા ઝૂંરતા રમરે,

હંખે ઉર અનિશ તુ-અધરની પીવા અમી શ્યામ તે,

જે તું અંક સુહાવ, તર્પ અમી પૈ સંકેચ આ શે ઉરે?-

એ છે દાસ કટાક્ષ-કીત અમૃતા • તું-ચર્ણ-સેવા ચહે ૬

(અનુકુલ)

ભયે હર્ષે ઝૂલી, પિયુ હ્રિચંતી દૃષ્ટિ-હિઝાળે,

ધ્વનિ નેપૂરનો પૂરી, પ્રવેશી મણુ કુંજે તે ૭

પ્રજાંધ ત્રીજો.

(રાગ ખેમટો, તાલ દાદરો, માત્રા ૪^૧)

નાવ નિરખ્યા નીજ નેને,

કુજ-સદનમાં, મધુવનમાં,

નાવ નિરખ્યા નીજ નેને ધ્રુવ.

પ્રિયાસુખેન્દુ અળકતા હેંઠયા ઉર-ઉદધિ ખલળી,

અનંત જ ઉર્મિએ નવલા રહ્યા વિકાર મૂલી,

લગી અળપઅળપ આતિ તનમનતા નાવ ૦ ૧

૧. "શ્યામ હૃદે દિટોગા, કુજનજનમે, મધુનજનમે, શ્યામ પુને દિટોગા" એ રાગમાં ગાઇ શકાય છે

હિમકર-કિરણે ઉજ્જવલ સજલ ઘન જેમ મોઢે,
મંબુ પુલમાળે ત્યમ મંડિત મૌલિએ મન મોઢે:

મુખ્ય મૌલિએ કરંતા, ઉરને હરતા. નાવ૦ ૨
તમે ઘનધોર ગગને જેમ પૂર્ણેન્દુ ઉજાસે,
ત્યમ અંદનતિલક ઘનશ્યામ-નિલવટપટ સુહાગે;

લબ્ધ ભાલે એ તિલકે સુહી મન મથતા. નાવ૦ ૩
એ બાલુ એ ધરી રૂપ જોય રવિ નમી મુખ જાણે-
ત્યમ મકરાકૃતિ કુંડળ લગકતાં પિયુ-કાને!

મણિ-કુંડળ-હિઠાળે ઉર હીચવતા. નાવ૦ ૪
જળહળ પ્રિયુના બુદ્ધિજળ જળે યમુનાને મહાલે,
ત્યમ સુક્રતામણિની માળ જૂલો ઉર લબ્ધ ભાવે:

સગ-રંજને રસાવી ઉર તલસવતા. નાવ૦ ૫
પીત પરાગ-પટલ-પટથો નીલોત્પલ જેમ રાજે,
ત્યમ અંબરથી કેસરીયા તનુ ઘનશ્યામ રાજે;

લતાવેષ્ટિતે ય રૂડી એમ સાન કરતા. નાવ૦ ૬
ખીલ્યાં પદ્મે રમી ખેલંત અંજન ઉર ભાવે,
ત્યમ નર્તાર્ય રસભીનાં નયન હરિ મોહ મચાવે;

તારામૈત્રકે રસાવી રતિ ઉન્મદતા. નાવ૦ ૭
મીઠાં મૃદુ સ્મિતડાંની એ લલિત ઝલકે છવાયા
રુપુરે કંઈ મંદ અધર, રેલાય અમીની પૂર્ણ-ધારા;

મદે મંસ્ત એ તરસાવે અધરે રસતા. નાવ૦ ૮
મણિમય સાજના કિરણે બલ્લતે શ્યામ સોઢે;
રસ્યુ રગરગ રતિ-રાગે પુલકશર અંગ મોઢે;

રસપુલકે એ ઉર અર્તિ કંટકતા. નાવ૦ ૯

શ્રીજયદેવ-વર્ણિત આ વિભવર્થો ય જોવડા વિભવે
રૂઢ સુહૃત રસેશ્વર-રૂપ રસો રસ આ રસાળે :

પુણ્ય કૃપાતાં ઉભસો એક પ્રભુ-પદમા. નાવ૦૧૦

(શિખરિણી)

નિહાળતાં નેહ પિયુષ રૂઢી કુળે અર્ધોર થે,
અપાંજો ઓળંગી શ્રવણપુટ વાધે ય વીંધી જૈ-
રસીલી રાધાનાં મહન મદ-ધેલાં નયન ત્યાં
ઝળી રવેદામ્બુ શાં પ્રીતિ-પુનિત હવાંશુ-ઝરણાં. ૮

(શિખરિણી)

મિથે ઠણે જાણ, તોરછો નજરે જ્યાં મલપતી
ખસી સાહેલી, કે મધુરો પિયુ-મૂર્તિ રમર-મોણી-
નિહાળતી, રાજ સરો શયન-પ્રાતે પિયુ કનેઃ
ગઈ લજ્જે થે તે લજ્જે ય દૂરઃ રાધા રસી રમે. ૯

(શાદ્દલવિકીર્તિ)

“ઠાલી ! તું વરમાળ અર્પેશ ગળે મ્હારે જ ’-ધારી હરે
ત્યાં સમૂહ ઉરે હલાહલ પાંધુ ક્ષીરોદધિને તોરે.”
વાતે ઠાલસુ વાળી વાહી વિધ એ સર્કાવી સાડી કળે
રાધાના કુચ-કેરકે દગ રસી જોવા શ્રી દો કૃષ્ણ તો. ૧૦
इति श्रीजयदेवविरचिते गीतगोविन्दे राधिकामिलने “ सानन्ददामोदरो ”
नामैकादश सर्ग ।

સરળ

ગીતગોવિંદ.

સર્ગ બારમો.

વસ્તુ - મખીઓ સીવાળ્યા બાદ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ગાતાને પેરે
પેરે મમઝાવી તેમની સાથે ક્રીડા કરે છે. ગમની રમઝમમાં સ્વામાના
શણગાર શીટી પડે છે, ને વેણી મગી પડે છે તે મમારી મરું કરવા
તેમજ તે તે શણગારને પુનઃ માજવા ન્હાવેલી ગમમગ્ત ગાંધા કૃષ્ણ
ભગવાનને વિનવે છે. શ્રીકૃષ્ણ પણ પ્રિયતમાની તે તે મર્વ મનોકામના
પૂરી પાડે છે, - વેણી ગ્રથે છે, ને શણગાર મળવે છે.

(હાથિની)

ગઈ જ સખીઓ, રાત્રિ વાધી, - ત્રીંડા રમર સાલવે,
પ્રગટાં તનમાં તાલાવેલી, રતિ ઉલટી ઉરે:
અર્ધીર ફગ એ હેરે સેજે સહ નવ પદસવે
રસી રમવતી જોઈ બહાલી વહે હરિ તેહને. ૧

પ્રબંધ પહેલો.

(ગગ બીમપત્તાય, તાવ જેમગે, માત્રા ૬૧)

શાણી ! ત્હારે આધીન અનુચર છે આ આજઃ
વિનવું, વિનવું ! અવ માન ! મહેરે હેરવ રસ-સાજ. પ્રવ.

૧. "મહેરે આજઃ પિએ આગ્યા અનિધિ દો આજ" - જે રામમા ગાઈ
ગાયા છે.

મણિ-અણુવટ આ પાપ મેઘ્ય સેવે તવ જેમ,

ચરણ-શરણુ આ તવ શ્યામ સહુ વાતે ચે તેમઃ

આવ, મેજ સુહવ સેવી લલુ દ્વાવ લલા જાતઃ શાં

તવ કામિની ! કર-પલ્લવે કરવા જતું સરસાઈ
નૂતન કુંપળ-શયન આતું ચગદચરણે તવ ચ્હાઈ :

પદ-પલ્લવે કર વૈરો-પરાણવ તું સખિ ! આજ. શા. ૦

મણિ-અણુવટ આ પાય સેવ્ય સેવે તવ જેમ,
ચરણ-ચરણ આ તવ શ્યામ સહુ વાતે યે તેમ :

આવ, સેજ સુકવ સેવી લહુ લ્હાવ ભલો લાન. શા. ૦

કેમળ કેળ સમા પાવલોયા લાવ લલિત લાવ :
સુકુમારો ! આવી ફરથી ; તવ ચર્ચુ અમિત લાવ :

શ્રમ પંથનો ઓળાંસો હરે : પાય એ પ્રિય લાવ. શા. ૦

અમીઘર શા મુખેથી વચન અમી શુ ઉચર મિષ્ટ
શુભ રીતે, કે ટાળું આ પદ-અંતર લલો રીત :

રતન-ફળથી કરાવે વિરહ શુ એ વિરહ કયાંય ? શા. ૦

પ્રિયરંભને રસમસ્ત રસ-ઉર્મિએ ઉછળત
સ્તનાંબુજ અતિદુર્લભ સખિ ! તવ આ પુલકંત ; -

શીત સ્પર્શે સુખાળા અતિ એ ઉંરે મમ સ્થાપ. શા. ૦

દાર્દ્ર્ય જો ! દહે આ દેહ વિરહ-અગ્નિ આગે ;
સુખ શાંતિ ય સંહારે : તું ય બેટી લાગે :

પાદ અધર-અમી લે ઉગારી અલખેલો ! શ્યામ. શા. ૦

રસના-રવ ને કિલશિલ ધૂનિ કંઠનો લલકારી,
કોકિલ-કલકલના કલખલે ય કર્ણ-કષ્ટ કારી, -

કર્ણ-કષ્ટ એ કટાવો સુખવ સત્વર સખિ ! આજ. શા. ૦

હું-મુ વ્યર્થ સજી રોષ આ સંતાપો શરમાઈ
પડી ચોક્કાવાં તવ નેન અલિ ! જાય છે લોચ્યાઈ:

રતિખેદ ત્યાગી, રસીયાં એ રસવ રસે આજ. શાબ્દ

રસભીંજી હરિ-વિનાંતિ જયદેવે કથોં બાવે

રસિક-ઉદે રતિ-તરંગ-રંગ દો રસાવોં હાવે;

! રસવોં રંગે, એ રંગ હરિ-સંગે મુકો આજ. શાબ્દ

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

નિમેષે ય દયે જગો ય રસતાં, ભુજે ભીંડી લેટતાં

કટે પુલક, હા ! પોતાં મુખ-મુધા સીતકાર સાલે ય જ્યાં,

ને કીડા-રસ આખતાં રત-રણે જ્યાં હપ-હેલી દૂભે;-

તેવી રંગભરી મચી યુગલની શૃંગાર-લીલા ય તે ર

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

ખાંધી ખંધ ભુજે, ભીંસી કુચ-ઘટે, નામી ય કેરો કસી,

રે ઘાયા અધરે રહે, જધનથી જૂડયા ય, વીંધ્યા નખી,

ને મૂછયો અધરાસવે રસોં રણે રાધાલેખે: તે છતાં

રીઝયા રંજયોં કંથ: કામગતિ છે રે ! વામ કેવી ય હ્યાં ? ૩

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

ત્યાં મારાંક-રતિ-રણે રસોં ચસી રાધાલેખે સંભમે

કીધું સાહસ ગ્રોહ: દક્ષ પિયુષે પાડી રસી છતવે:

ત્યાં તો યર્થરો જંઘ, ખાંદાડી પડી ઢીલી, ઢળ્યાં નેન, ને

છાતી ફેંદોં: પોરૂવે કયમ કરી સિદ્ધિ સોની સંભવે!!! ૪

શ્યામ ! સુહવો સુહાગે ।

ગોરવ ગજવી, રતિ રસવી,

શ્યામ ! સુહવો સુહાગે.

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

નેનાં નાચ લળી, વિધુર મધુરૂં સ્ત્રીકાર કેં કંઠવે,
 નયોતિ દંતની ગૌર ઓળટ ઝગવે, સ્મિતે રસાંતું રમે,
 ઉચ્છવાસે ઉર ઉછળે, લખલખે હર્યે હોલાં અંગ ને,-
 ભુજે તે લોહી તન્વીની મુખસુધા પીએ ચસી, ધન્ય તે. ૫
 (શાર્દૂલવિકીરિત.) .

તુટી માળ, છુટી છટી લટ લળી, ડોળાઈ ઘેને ફગે,
 લાલી તાંબૂલની ફૂટી અધરથી, છાતી ધવાઈ નખે,
 ને સેરે ય સરી જ, પાલવ સર્યોઃ એ વિંધ લાગી ફગે
 બહારે રે ! પિયુ-ઉર વીંધો ય દોધુ કંદર્પ-ખાણે ય તે. ૬
 (સમ્બરા.)

શિર્યે વેણી વજ્રુટી, લટ સરોં ય ફગે, સ્વેદ રેલે કપોલે,
 ઓળટે છે ડંખ બેઠા, સ્તનઘટ-ફૂંચિથી હારી હારે તુટયા છે,
 ને સેરે કયાં ગઈ છે સરોં પહોં : તદપિ અંગ રે' રંગ રેલીઃ
 તે ઢાંકી અંગ હાથે નિરખતોં સુતનું-સગ્ધરા લાજઘેલી. ૭
 (આર્દા.)

એમ રતાન્તે રીઝયા રતિ-પરવશ રસખસ રસીયાજીને
 રસ ઝીલી સંતર્પી, રતિઢોલી રાધા કે' વિનયે. ૮

અખંધ બીજે

(રાગ : ખેમટો, તાલ તદરો, માત્રા ૪૨.)

શ્યામ ! સુહવો સુહાગે !

ગૌરવ ગજવી, રતિ રસવી,

શ્યામ ! સુહવો સુહાગે. ધ્રુવ.

૧. “શ્યામ જૂલે દિડોળા, કુલનળનમે-મધુનળમે, શ્યામ જૂલે દિડોળા.”—
 એ રાગમાં ગાઉ શકાય છે.

સરળ ગીતગોવિંદ. પ્રશસ્તિ.

(ચાર્દસવિંશતિ.)

જે હ્યાં કૌશલ સંગોતે, અમોં ય જે બાંકિનનીં વિષ્ણુ ધબ્બે,
રિદ્ધિ જે રસરાજની ય ફેંકલી, કાબ્યે અમતૃતિ. જે,-
તે ભેવા ઉર લાગોં રેય લગની, તો નંદના નંદની
લહેમાં લીન કવિનોં વાણીં અપભ્રંશી ગીતગોવિંદની. ૧

(સમ્બસ.)

માધવી, શે વ્યર્થ શોચે ?-અમધુર મધુ છે ! શકંદે, શકંરા તું !
દ્રાક્ષે, તું ખાટી હાં છે ! અમૃત, મૃત જ તું ! નીર શુક્ષીર જ તું !
રે, તું રે, આમ્રાં કાંતે, અધર ધર તલો !-સ્પર્ધોં કે ના શકે હ્યાં
રેલે શૃંગારસારે ભર્યું ભરછક આ ગીતગોવિંદ જ્યાં, ત્યાં. ૨

(ઉપમાનિ.)

રીપંત રાધાકુખ, ભોજયુત, મહાકવિ શ્રી જયદેવતું ય
આ ગીતગોવિંદરમો રસંત પરાશરાદિ-પ્રિયબંધુ-કંઠ. ૩

इति श्रीजयदेवविरचिते गीतगोविंदे प्रशस्तिः ।

समाप्तं चेद गीतगोविंदकाव्यम् ॥

સરળ ગીતગોવિંદ.

(ટીકા.)

પ્રસ્તાવના.

૧ અત્રે સયોગી તેમજ વિયોગી ઉભયને નિર્મળ કનાર વર્ણનાના આગળનું “મેરે આલ જ્યાયુ.”—એ પદ્યથી સ્પષ્ટ સ્ત્રવન કર્યું છે આભથી અધાર્યા આ અધમરમા સ્યામવર્ણી તમાવની પદાનો ધટ્ટ અધકાઝ ઉમેરણુ કરે છે, ને તેમા વનની નિર્મળતા—આદિ વિધામની અનુકૂળતા અર્પે છે નદરાજ પાસે શ્રીકૃષ્ણ અને રાધિકા ઉભય આ મમયે ઉભા છે વિધાસની આ અનુકૂળતાના આકર્ષણે શ્રીકૃષ્ણની રાધિકા—ગત પ્રીતિ ઉનટાય છે, ને તેમના અગે તે કારણે માત્વિક રોમાય પ્રકટ થાય છે, અને તેવા તે વિધામની દ્વાયુ લેનાને અતરમાથી ઉભરાતી ઉર્મિઓના નનમનાટે તે કધિક કયે છે પરતુ આ સાત્વિક રોમાયનું કારણુ નદરના વાતસલ્યજર હૃદયમા કધિક ખીજુ જ આવે છે તેઓને તો તેમા પુત્ર પ્રત્યેની તેમની અનદ્દ પ્રીતિને અગે શ્રીકૃષ્ણની રાત્રિ—લિરતાનું દર્શન થાય છે, અને તેથી તે સમીપરય ને શ્રીકૃષ્ણની પોતાની તેમજ પોતાના કુટુમ્બમા પોતાના બ્દાસ—સોયા સ્વભાવથી દુળા—મળી ગયેલી વિધાસપાત્ર રાધિકાને કૃષ્ણને સાચીને ઘેર પહોચાડવે આગા કરે છે. આની નદની આગા થતા જ તે પ્રેમી યુગલ પથે પજે છે પથે આપતી કુન્તેમાં તે સાત્વિક રોમાયનું ખીજ સમય ને સ્થાનની અનુકૂળતાના રસ—બળે અકુરિત ચર્ધ યુગલની લીનારૂપ વૃક્ષના લાવે ફાલે—ફુલે છે. જાવસ્વભાવના મૌઞ્યની અને બીરત્વની ચક્રા શ્રીનદરાજને આવે તે સ્વાભાવિક છે. વળી, કૃતારસસ્ના ધ્રુવને અપરવે રસેશ્વર ને રસેશ્વર શ્રીકૃષ્ણનું મગળાન અરણુ સર્વથા અત્રે ઉચિતજ છે. અત્રે લક્ષિત—સુગાર છે, ને તે દારણ

હવિની પ્રભુલીલામા જે તન્મયતા હતી, તેનું અત્રે સ્પષ્ટ સૂચન થાય છે,—અને તેજ તેમની પ્રભુના શુભ-ગાન કરવાની યોગ્યતાને સંપૂર્ણ પ્રમાણે છે. ત્રિપ્રલયશૃંગારની ભૂમિપર સંભોગશૃંગારની એકાદ લલ્પ ધમાગત ચણુનાની ધવિની ધ્વજા અત્રે સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. આલમ આમશ નનમૂચ્ચનપ્રદેશ તમાસે-તમાન નામે સ્યામપર્ણી વૃક્ષથી રાત્રિભીરૂ=રાત્રિએ બહીમણુ વિગ્નન=નિર્ગન. દુમે-વૃક્ષોમા,—તેની ઘટામા માર્ગની=માર્ગ મળી આરતી લીલા=શૃંગાર-લીલા મુગનની=શ્રીગદા કૃષ્ણની ગાજળી=અકવર્તી સર્વશ્રેષ્ઠ.

૨ અત્રે ધવિતા અને વિનાસ ઉભય પગ્લે હવિની અભિરચિનું સ્પષ્ટ પ્રદર્શન થાય છે અને તે સાથે જ શ્રીકૃષ્ણલીલાનું શુભ-ગાન કરવે તેમની જે ઉત્કૃષ્ટ અભિનાયા અને યોગ્યતા હતી—તે પણ પ્રતીત થાય છે. વળી સરસ્વતીની નાનાવિધ ગમ-સંપત્તિથી તેમના હૃદયનું વિરાગવુ,—એ તેમની નિઘા-રમિખ્તા દર્શાવે છે, અને તે માથે તેમની વિદ્યારસિન્તામાં વર્ધન રનાર ને તેમા હૃદીપન અર્પનાર હરહમેશ પ્રભુના શુભગાન કરતી વખતે વૃક્ષપરા ને સગીતપરા થઈ પતિની તેમજ પ્રભુની સેવા કરતીગ તે પતિપાપણુ ને પ્રભુપરાયણુ જ્યદેવ-પ્રિયા પદ્માવતીના સાનિધ્યથી તેવે સમયે મિત્રીનું દિન દેખાવુ—એ પણ પરાક્ષરિતે ધવિની પ્રેમ-રસિખ્તાને પ્રકાશી પેારે છે સમૃદ્ધિ-વિમૂતિ. મુ ૧=આનંદપૂર્વક સરત-ક્રીડા-કેશિક્રીડા પ્રમથ=કાવ્ય

૩ આ કાવ્યના આંતરો અધિાર મિત્ર અત્રે કહે છે ભક્તિશૃંગાર જેના હૃદયમા ઉભરાતો હોય તેજ આ કાવ્યના અધિમારી છે—એમ કવિ અત્રે જણાવે છે શુભ ભક્તિ-ધ્યન, અને માત્ર શૃંગાર-કથન તો અન્યત્ર સ્તોત્રોમા તેમજ મમ-સુત્રોમા પણ છેજ—પણુ જે સર્વકાલ ઉભયનું ગ્રસમય સંગીવન છે, તે તો અત્રેજ આ કાવ્યમા છે—ખીજે, મશે ય નથી—એમ જણાવી ગીતગોવિંદની અનુશ્રેયતા દર્શી છે રતિઆ=પ્રેમવાર્તા અવલે=સાભગવાને. કવન=કાવ્ય કામન=આ કાવ્યનો એક શુભ છે તે સખ્દની તેમજ કાવ્યમધની કામજતા-અક્રિયજતા દર્શી છે કાન્ત=આ પણ કાવ્યનો એક શુભ છે તે તેની રમણીયતા અને

ગ્રન્થમયતા પ્રમથે છે મધુર=કાવ્યનો આ વિશેષ ગુણ છે, તે સબ્દ તેમજ અર્થનું માધુર્ય=મીઠાશ જણાવે ॥

૪ ગીતગોવિન્દની શ્રેષ્ઠતા દર્શાવે આ કોઈ અન્ય કવિનું શેષક પ્રશસ્તિ-કવનજણાવ છે પડિતાઈ=ગોવિન્દતા, -ટાલના શીવ=તત્કાળ, કૃદ=કવિતા=અટપટા જોડણા સદર્ભ=પ્રમથ માધુરી=માધુર્ય. ઉમાપતિધર, શરણુ, ધોયી, ગોરધન-આદિ ધ્વિજો શ્રીનંદમણમેન મહારાજના ગગનકિ કવિના સમગ્રસ્ત્રીને દતા, એટલુ તો એ શ્લોક પ થી પ્રતીત થાય છેજ

પ્રમથ પહેલો

આ પ્રમથમા મપ્રદાપના મિદ્ધાતને અનુસરી વિષ્ણુ દશાવતાર-રૂપે પ્રભુતી પૂર્ણ નિતારની લીનાનો જશ આપે છે, -દશાવતાર-સ્તવન કર્યું છે ૧ પ્રતપ-પરોધિ-જગ=પ્રતપનાશીન મહાસાગરના જળ સુહેન=હેજે (મત્સ્યાવતાર) ૨ અપરૂપ=કૂર્મરૂપ (કૂર્મા-અવતાર) ૩ શંખર-સ્વરૂપ=વરાહ-રૂપ (વરાહ-અવતાર) ૪ ભમર કમળને છેદી શકતો નંદીજ, છતાંપ અત્રે પ્રભુના હર રૂપ કમળે અસુરના શરીર રૂપ કમળને છેદી-એદી નાખ્યો -એમ કહી અદ્ભૂતતા દર્શી છે (નૃસિંહ-અવતાર) ૫ બહુ=વામનજ બનિ=બલિરાજને પદ-નખ-નીરથી=પાદોદ્ભૂત વિષ્ણુપદી મગાના જળે અત્ર બલિરાજના પાતાળ નિવાસને ને વિષ્ણુપદી મગાની હિતપતિને અનુદક્ષી આ કથન કર્યું છે. (વામન-અવતાર) ૬ ભાર્ગવરૂપ=ભૃગુકુળમા જન્મેના પરશુરામ રૂપ અત્રે જગદગ્નિના વધે ચિન્નાધ જર્ષ પૃથ્વીને નક્ષત્રી કરનાર તેમના પુત્ર પરશુરામની કથાનુ અને તેમણે કુસ્થેજમા પિતાનું શ્રાદ્ધ કરવાને શત્રુના લોહીથી ભરેના કુડો નિપજા વાની કથાનુ અનુસંધાન છે અત્યારે પણ એ કુડોના પ્રદેશ 'રામ-હત' ને નામે વિખ્યાત છે (પરશુરામ-અવતાર) ૭ બનિ=બનિતન રાવનરૂપ-રઘુકુળમા જન્મેના રામ-સ્વરૂપ (રામ-અવતાર) ૮ હળવર-રૂપ=બળહાર-સ્વરૂપ એક વખત દહાનનમા નારણી પીને ગોપીકાઓ સાથે વિહાર કરતા બળહારજીએ જનકીડાને અર્થે કાલિન્દીને બોનાવી પણ કોમકગાડા-ધેનાના એ પ્રતપ છે, એમ

સમજી કાલિદો ત્યાં નાં આવી. પણ તેથી તો રીસે ભરાઈ બળભદ્રે તેને પોતાના હળના અગ્રભાગથી બળાત્કારે ખેંચી;—ખેંચાઈ તે તેમને સરણે આવી:—એ પૂરાણકથા તો સર્વજ્ઞાત છે. (બળભદ્ર-અવતાર.) ૯. સદય-હૃદય=દયાભર હૃદયે. અત્રે બુદ્ધાવતારની લીલાને અનુવક્ષી છે. (બુદ્ધાવતાર.) ૧૦. કુટિલ=વાંકું. (કરિક-અવતાર.) ૧૧. દશવિધ-રૂપ=દશ અવતારધારી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન.

૫. અત્રે પણ પ્રભુના તેજ દશ અવતારનું દુઃકમાં નિરૂપણ છે. પ્રબંધ બોલે.

કવિ-સંપ્રદાયને અનુમરી વિદ્યારૂપ આપતિને દર કરવા કવિ અત્રે નમસ્કારાત્મક કૃષ્ણ-સ્તવન કરે છે. દ્રુવપદ કૃષ્ણ પ્રત્યેની કવિની અતિ પ્રીતિને દર્શી છે ૨. મન-માનસ-સરમા=મન રૂપી માનસ-સંગેવરમાં. ૩. વિષધર=નાગ. સરોજ=કમળ. ૫. લોચન=નયન. અમલ=નિર્મળ ૬. રામ અને કૃષ્ણ તે એકજ,—એવી કવિની પ્રતીતિનું આ કથન છે. દશપ્રીવ=દશ મસ્તકવાળા. ૭. જળધર=મેઘ મદર=મદાર પર્વત. શ્રીમુખ અંદ્ર-ચોક્રાર=લક્ષ્મીજીના મુખચક્ર પ્રત્યે ચક્રાર રૂપ; લક્ષ્મીજીના મુખચક્રનું અહોનિશ પાન કરવે જોને ત્હે લાગી છે તેવા ૮. સરણાગત=સરણે આવેલા.

૬. સભોગ-ગુજારતુ આ પદ અંતમાં મૂકીને કવિ આશીર્વાદ અર્પી મર્ગની સમાપ્તિ કરે છે, અને સાથે માથે સભોગ ગુજારથીજ આ વિકાસ-પ્રધાન કાવ્ય સમાપ્ત થનાર છે,—એમ પણ અત્રે સૂચવે છે.

સર્ગ પહેલો.

અરેથી કાવ્યનો આરભ થાય છે. વસંતઋતુની વિકાસને અનુકુળ અને કામોદીપક સામગ્રી રાધાના હૃદયમાં કૃષ્ણ-રતિ રેલવી પ્રભુના પ્રત્યે તેમને વિરહ-વ્યાકુળ કરે છે - અને તે વિરહના બળે કઈક દીવા-બ્હીના ને સિયિવ થયેલાં હોવા છતાંય રાધિદાજી કૃષ્ણને કુન્ને-કુંળે જોળવા નિરૂણી પડે છે. એટલામાં તેમની એક સખી તેમને મળે છે. પાત્રો પણ બરાબર અત્રે ગોઠવાઈ જાય છે. વામંતી=મોગરાની વેળ.

ભામા=સુદર સ્ત્રી. બીપણુ=ભયકર. આગી=માગી (ધારવા પ્રમાણે આ શબ્દનો અર્થ 'આગ' નામ ઉપરથી ક્રિયાપદ "આગતુ"—એમ નવતરજ કરેલ છે) ચટપટી=નનમનાટ. તદા=તેવે મમ્મે. સહચરી=સખી

અર્થ પદ્યો.

અત્રે વસતન્નતુનું વર્ણન છે, અને તે સાથે કુજવિહારી શ્રીકૃષ્ણના મૌભાવ્યનું પણ સૂચન છે એ માર્ગે રાધિકા-સખી રાધિકાને વિવાસ-પથે પ્રેરે છે,—ભોગવિવામની લ્હાણુ લઈ જવનને સાર્થક કરી સેવા સખીને પ્રભોધે છે. આરત=મનોગદ્ય. ૧. રતિ રેલે=ક્રીડાગતના રસપ્રનાહના પૂર પ્રેરે છે. ગતિ-રમણી=કામદેવની સ્ત્રી રતિના જેવી સુદર ગોપ-વધનાઓ નટવગ્નટરાજ શ્રીકૃષ્ણ વિગ્દ-વિધુર=પિરહથી વ્યાકુળ અમુ=પ્રાણુ અટવાવે=ગુર્ગાવે છે ૨ મયયાનિય=મયય પર્વત પગના ચઢન-રૂપશે સુગંધિત સ્થેવા પવન. સેરી=સુનાસ મહીને 'મૃદુ'—પદ કામોદીપક તત્તનુ પ્રેરક છે. કુજ-કુટિર=કુળેમા આવેલ પર્ણુ-કુટી. ૩ મદન-મીણી=કામદેવની નીચાનો જાણે મીણા ચઢ્યો હોય તેવી,—કામપરવશ સ્મર-શ્રૂતે=કામદેવના હિડોળે. ૪ પદુ=તીન પરિમય=સુગંધિ સાહી=મહાશુરીને કિશુડ=પમાસ-પુષ્પ દારે=વિહારે છે, ચીરી નાખે છે. ઉર લારી=આ ખીના હૃદયમા ઉતારી સમજીને શિવિષ્ણુ=૧ જમરા, ૨ ગાણુ પાટવ=પાટવ-પુષ્પ રમર-ભાથા=કામદેવના બાણુ ધાનરાતુ બાણુ. વિવાસે=ચેષ્ટા કરે છે કરણુ તરણુ=૧ નનના કરણુ-પુષ્પ ૨ દયાન્વિત તરણુ જન -અરે, આ વસતની કામોદીપકતા વૃધ્ધ જનોને પણ ઉન્માદે છે, તે પણ તેના બળે નિર્વજ બની તેને હીડોળે હીંચે છે -એમ તરણુની વૃથો પ્રત્યેની કઈક દયા-ભાવનાતુ અંત સૂચન છે કેતન્કેરડો ૮ પુલક=રોમાચ મુકુપ=દળિઓ! રમાલે=આખાપર અતિમુક્તક=ભોગરાની વેન

૨ અરે વસતના વાપરા પણ નિરહી જનને સતાવી સતાપે છે,—એનું અત્રે વર્ણન છે મહી=મહિષકા-વતા પુષ્પ-રેહુ=પુષ્પ-રજ પટવાસ= સુગંધિ-દ્રવ્ય -કાનને=વનમા વિતનુના=અનંગી કામદેવના કેતકી-ગદ-

ખંધુ=કેતકીની ગંધ ગ્રહણ કરીને પવન વાતો દોતાર્થી તેનો ખંધુ:

૩. મલપના અનિવૃત્તિ પણ તેવાજ દુઃખદને સંતાપકર છે, -તેનું અત્રે વર્ણન છે. ભક્તે...સદા=મલપ પર્વતપર ચંદન વૃક્ષ ધણું છે, અને ચંદનવૃક્ષ સર્પનું નિવાસ-સ્થાન છે, -એ ભાવનાને વિદ્યાવાળી સર્પના ઝેરથી ઝેર-મય થઈ ગરમ થઈ ગયેલા પવનો પોતાની જાતને શીતળ કરવાને મલપ પર્વતનો ત્યાગ કરી હીમાચળ પર્વત ભણી જાય છે, -એમ પૂર્વાર્ધમાં કહ્યું. રસાળ-મોર=આમ્ર-મોર. મુક્તસ્વરે=સકાચદીન ખુલા અવાજે.

૪. આ વસંત ઋતુમાં સર્વજન પ્રેમનું શુંજન થાય છે, ને તેનું શુંજન વિરહીને સુખ આપવાને બદલે સતાપે છે. સંતપ્ત પ્રયિકા પ્રિયજનથી દૂર દૂર હોઈ બિચારા કરે પણ શું ? -નેઆ મનમાં ને મનમાં પરણી, લગ્ન-લ્હાવ લાઇ તેવી રસસમાધિમાં મગ્ન થઈ પોતાના દિન મહા મહા કષ્ટે કેમે ય કાઢે છે, -એમ દર્શાવી ચતુર સખિ રાધિકાને કૃષ્ણ-સંગ સાધી સુખી થવાનું સૂચવે છે. લુપ્ધ=લોભી; દાક ચખેલા. અભિ=ભ્રમરા. અંકુરે=અંકુર-ગુચ્છ પર. પંચમ શરે=સરિકા ત્રીણાસ્વરે. સરખવો:-

વાયુ: સમુદ્રતો નામેરોત્તર કટમૂર્ધતુ ।

વિચરત્ પચમસ્થાનપ્રાપ્ત્યા પચમ રચ્યતે ત - મત કોપલ ટીકે છે, પણ તે ટીકે તો વિરહી જનનાં ઉર વીધી નાંખે છે, -એવો અત્રે ભાવ છે. રસે ઉલ્લસી=કીડારમ આખી કંઈક ઉલ્લાસમાં આવી જઈ.

૫. આમ કામોદીપક આ વસંત ઋતુની દુઃખદના અને સુખદતાનું કેઈક વર્ણન કરી થોડેછોટે અન્ય ગોપલવનાઓ સાથે રમતા શ્રીકૃષ્ણ બતાવી ચતુર સખી રાધાની વિલામ-રૂપમાં જમાડે છે, તેને ત્યાં જવા તલસાવવા પ્રયત્ન છે અને સાથે સાથે પ્રભુની અલૌકિક લીલાની અચંપીનો પ્રણ આરંભ કરે છે. મુરારિ=શ્રીકૃષ્ણ.

પ્રખંધ બીજો

અત્રે કૃષ્ણની એક વૃત્ત-લીલાનું વર્ણન છે. રતિરેણિ=રતિ=કીડા. નીલાંગે=ચંદનસ્થામના સ્થામ અંગ પર. મલયાગર=મુગધિ દ્રવ્ય.

દિઃકેડે. ૨. પીનસ્તની=સ્થૂલ સ્તનયોગી સ્ત્રી. ૩. એડી હમે=અમીટ સીતે.
૪. નિતંબવતી=મોટા મોટા ચાપા વાળી સ્ત્રી. ૫. કલકિત=રોમાંચિત.
૬. કુકુલ=વસ્ત્ર. ૭. વામા=આડી સ્ત્રી

૬. વસંત કામદેવની સંખી કહેવાય છે : તેનું રાજ્યપારોહણ થતાં કામદેવ મહોત્સવ કરે છે, અને એ મહોત્સવમાં વિવારણી શ્રીકૃષ્ણ પણ શૃંગારરસના અધિષ્ઠાતા હોઈ ભાગ લેઈ જો 'આનંદ'માં વધારો કરે છે. સખિ ! તું પણ શ્રીકૃષ્ણની ઉર-ભાતિની પૂતળા છું, તો તારે પણ આ સમયે અગગા રહેવું એ અટિત નથી; એ ભાવનાનું અત્રે સ્પષ્ટ સૂચન છે. તોથી=સંતોષી. રે.....કીડે=જાણે અનંગી કામદેવ અંગ ધારણ કરીને આ વસંત ઋતુમાં જાતે જ ખેલતા હોય, તેમ શ્રીકૃષ્ણ પણ અત્રે આ સમયે ખેલી રહ્યા છે. મધુરતે=વસંતઋતુમાં. હરિ=શ્રીકૃષ્ણ. 'હરિ કીડે'—એ શબ્દોથીજુલ પ્રણ 'ચાર્દસવિનિહિત' છે, એમ સૂચ્યું છે.

૭. ભગવાનને બ્રહ્મી શ્રુતિ-ગોપી છે, ને શ્રુતિ-એપીને બ્રહ્મા ભગવાન છે. 'એવા ગર્ભિત અર્થથી અત્રે ભગવદ્ભક્તની અદ્વા-ભક્તિને કવિ પોપી આશાવાદ-રીતિએ સર્ગની સમાપ્તિ કરે છે. શ્રુ-વતિઃ=ભગમર શી નાણુક વેશડી. ભાવોર્મિ=પ્રેમની હોળો. રૂગત=રૂગદ્ગના. બાહુમૂલ્યથી=બાહુના મૂલ્યપ્રદેશમાંથી. ભાવતી=હૃદયમાં ઉતરી જતી. ચિતવણ=ધ્યાને ધરતા. રસેશ્વર=રસસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ. રતિ=કૃષ્ણ-રતિ. અત્રે કામશાસ્ત્રમાં જેને કામેક્ષિત, કામચેષ્ટા કહે છે, તેમાંના એક ચેષ્ટા-પ્રકારનું અત્રે કથન છે. મરખાવો:-

નામીમૂલકુચોદરપ્રકટનબાજેન યથોષિતામ્

સાકાદ્ મુદુરીક્ષણ સ્વમિતતા નીરીનિવન્ધસ્ય ચ ।

કેશપ્રશનસયમી ચ કમિતુમિત્રાદિસદર્શને:

સૌભાગ્યાદિગુણપ્રવાસ્તિકવનૈસ્તત્સાતુરાગેક્ષિતમ્ ॥૨૨૬૧૨૨૨૨.

અત્રે દામોદર શ્રીકૃષ્ણના આનંદ-મહોત્સવનું વર્ણન છે, તેથી 'ગંતું' નામ પણ, 'સામોદવામોદર' રાખ્યું છે.

સર્ગ ધીજે.

૧. અન્ય ગોપવ્રજનાની સાથે શ્રીકૃષ્ણને રમતા નિરખીને રાધા અસુધાથી બળે છે; પણ તે ઉત્તમ પાત્ર હોઈ તેમની સ્વભાવસિદ્ધ ધૃતિ અસુધાને ક્યાંક દબાવી દે છે, ને જે કુંજમાં પ્રથમ શરદીય રામક્રીડા તે રમ્યાં દર્તા સાંજ કરતાં કરતાં આવી પહોંચતાં ને તેનું દર્શન થનાં જ તે સમયના તે તે પ્રસંગો અભારે તેમની રમ્ભતિષ્ટ પર તરી આવે છે, ને તેથી તે દીલાં-ઘીલાં થઈ જાય છે; પ્રભુ પ્રત્યેની તેમની સ્થાયિ રતિનો દીપક જળદળ ન્યોતે જગદા ઉડે છે. પ્રસંગ-રમરણ પુનઃ તેમને પ્રભુના પ્રેમપથે પાળે છે, ને તેના પરિણામે સમીપરથ પ્રિય સખીને તે દીલ જોલીને પોતાની તત્કાલીન અવસ્થા વર્ણુ છે. સમ-ઉર=સરખા દીલના. કુંપદ=સ્વાભિમાન. ધ્યાં-કિલખા=અસુધાથી બળાં જતાં. લપી=હુપાઈને. સમી=સરખી.

પ્રબંધ પહેલો.

પૂર્વે કથેલ પ્રમંગની રામલીલાનું અન્ને વર્ણન છે. ૧. અધરસ્રવી=અધર પરથી ઝરતી. સુધા=અમૃત. વાતાતા=અગવતા દતા. શેખર=મણિ-મુકુટ. ચંદ્રક=એક પ્રકારનું નખલાના આકારનું લાલ-બૂપણ. ૨. મોર-મુકુટ=માથે જેમણે મયૂરપિચ્છનો મુકુટ ધારણ કર્યો છે તેણે. ચારૂ=સુંદર. ૩. તેજે=તેજથી. તિમિર=અંધકાર. ૪. જળધર=વાદળાં. શ્રેય=કલ્યાણ. ૫. અંધીર=સુંબળ અથવા અંધીરા બનતા. ૬. પુલકિત=રોમાંચિત લાભિની=સુંદર સ્ત્રી. પ્રોલ્લ=રૂપલ. રેમ=દામ. ૭. લળી લળી=નમી નમી. રામની=શમાવી. નેહ-સહુણે નેને=પ્રેમની જગકને લઈને મધુરી ગિટ લાગતી દષ્ટિએ.

૨. અન્ને અસુધાં સાંત પડી ગયે અને ઉપરના પ્રસંગ-રમરણથી કૃષ્ણ-રતિ ઉલટયે રાધિકાની કૃષ્ણ પરત્વેની ઉત્સુકતા ઉજળા મારી ઉડે છે, તેનું અન્ને વર્ણન છે. ના રોપે=રીસ કરતી નથી. તોપે=પ્રભુમાં પૂણું સંતોષ લાવ હોવાને લાંબી. ધવે=પ્રિયતમના પ્રત્યે.

‘અખંધ ખીલો.

ઉપર દર્શાવેલ ઉત્સુકતા-ખીજ અત્રેના પ્રથમ-સમાગમના સ્મરણ-રસે કાલે-ફળે છે, અને તેને પરિણામે મૃદુ-મિલન-અર્થે સંધાના હૃદયને તે તલપાપડ કરી તેની પાસે તેવી ચાચના કરાવે છે. તેમના સ્વદીય પ્રથમ સમાગમને અવલંબી તેમની પ્રેમગીતાની સ્મૃતિના પથે દર્શાવેલી છે. અત્રે અર્થથી છે. ૨. આકર્ષ્યું=ખેચ્યું. ઉર-ચામે=પ્રાણામાદે. અત્રે નાયકની કામકળાની કુરાગતા દર્શાવેલી છે. ૪. અલસે=ધેનમાં. ૫. કામકળા=કામચાલનાં સૂત્રોમાં દર્શાવેલ કામકળા. કામચાલમાં દર્શાવેલ કામસૂત્રોને પણ ક્યાંક ફેંકી દીધાનું જણાવી કવિ અત્રે મૃદુનો રાગાતિશય સૂચવે છે. અત્યાર મુધીમાં ૩, ૪ અને ૫ ચરણમાં નીરક્ષીર જાતીય આશિંગન, સ્નેહ અને લાસાટિક જાતીય સુંબન, કૃતનિત જાતીય સીતકાર, આદિ સાત પ્રકારનાં વાત્સાલ્ય-મતે બાહ્યરત વર્ણ્યાં છે. એથી રાગમાં અભિવ્યક્તિ થાય છે.

૬. આ ચરણમાં આમરિક તેમજ આખ્ય જાતીય વિષરિત-સ્તનું વર્ણન છે. ૭. રસગીણાં=પ્રેમની ખુમારીમાં કંઈક સંકેત આપેલાં.

૩. અત્રે જૂતકાળનું ચિત્રપટ દૂર મઈ તેને રચાને વર્તમાનકાળનું ચિત્રપટ ખાટું થાય છે. સ્વનગરે જોયેલ પ્રિયનમના આંતર ભાવનું આનંદભર હૃદયે સંધિકા અત્રે નિરૂપણ કરે છે. વ્હીસે=ચોખીસા પડી ગયેલ. છણકી=તરફાડા-બરબોડા કરતી.

૪. આમ એક બાજુ પ્રભુ પ્રત્યેની સંધિકાની અનન્ય રતિ ઉત્કટેલી આપણુ જોઈ, અને ધડીબર તેનેજ પરિણામે તેમને આનંદ અને દુર્લભમાં પણ તનમનતાં જોયાં : પણ ખીજ બાજુ તેનેજ લાંબી તેજ કારણે ને તેજ અર્થે જન્મી વધી જતી તેમની વિરહ-આકુળતા પણ જોવાની રહી, તે વિરહની અસલ પીડાનું અત્રે નિરૂપણ છે. શીંગી=૧૬ડી; ૨મુશીય. રહારે=વીધે છે. અલિની=અમરી. કલકલે=વીંધાટથી. રસાળે=આમ્રવૃક્ષ પર. મુકુલ=મ્હોર. અલોકે=આશોપાત્ર પર. સિખરિણી=અણીયાળી.

૫. પ્રેમીના હૃદયમાં પ્રેમ, વિદ્યાસીના હૃદયમાં વિદ્યાસ, બાવિક-ભક્તોના હૃદયમાં ભક્તિ, અને દુષ્ટ ને દોષીના હૃદયમાં ત્રાસ પ્રગટાવનાર

શ્રીકૃષ્ણુ લગવાન તમારું રક્ષણ કરો.”-એમ દર્શી શ્રીકૃષ્ણુની અત્રે અદ્ભુતતા અને અલૌકિકતા વર્ણી છે : અને તે સાથે આશીર્વાદથી સર્ગની સમાપ્તિ પણ સાધી છે. મુખપદ્ય=મુખ-કમળ. મધુપ=મમર. હર્ષોદધિ=આનંદ-સાગર. અમીનિધિ=અંદ્ર. કન્યાદના=રાક્ષસોના.

એ રીતે અત્રે શ્રીકૃષ્ણુ-અમાગમને રાધાના કલેશનો દાળક કથ્યો છે, તેથી આ સર્ગનું નામ ‘બેલ્લકેશવ’ રાખ્યું છે.

સર્ગ ત્રીજો.

૧. બહુતાધીન લગવાન પ્રેમલક્ષિતને વશ થઈ રાધાના પ્રેમ-પાશમાં બધાય છે, ને તે તેજ ભાવે રાધાને મળવા આતુર બની, ગરવી ગોપિકાઓનો ધડીમાં ત્યાગ કરી “રાધા ! રાધા !”-હૃદયથી રટતા તેમને શોધવા નિષ્ઠા પડે છે. ગોપિકાઓનો ત્યાગ રાધા પ્રત્યેની તેમની અપૂર્વ પ્રીતિને અવલંબે છે. બદ્ધ=બધાયેલા. મુરારિ=શ્રીકૃષ્ણુ.

૨. અત્રે ઔત્સુક્ય, દીનતા, ચિંતા અને વિપાદનું સમીક્ષન છે. વિધુર-ઉરે=મેદાશ બનેલા હૃદયે. સોસંતા=પથાતાપ કરતા.

પ્રબંધ પહેલો.

કુંજમાં ગયા બાદ શ્રીકૃષ્ણુની વીરહના વેગે વધતી જતી ઉન્મત્તતાનું અને તેને અગે ધતા પ્રજ્ઞાપનું અત્રે વર્ણન છે. અત્રે આવેગ નામે સંચારી ભાવ છે, વિપાદની ળાયા છે. ૧. દારા=આલી પ્રિયા. હૃત-આદર=જેનો આદર સત્કાર નથી થયો તેવી. રીસી=રીમાયેલી. વજ્રચુવતીમાં=ચુવાન ગોપીકાઓમાં. રસે=રસભર વારી=અટકાવી. બય=‘હું’ એને બોલતવા. જઈશ તો મ્હને અપરાધીને તે ‘અપમાનશે’-એવા ભયથી. દોષે=‘તેને લાગી કુંજ અન્યના સંગે રમુ છું.’-એમ ધાર્યે સમજતી પોતાની બૂલથી. ૨. દીર્ઘ=લાંબા. પ્રચૂર=અતિશય. ૩. હૃદય-ગડી=હૃદયમાં ગડાઇ ગયેલી. અન્નુ-ધારા=આંસુડાની ધારાએ. શ્રીકૃષ્ણુના હૃદય-પટ પર રાધા-મૂર્તિ તરી આવે છે, તેને રખાડતાં તે ઉન્માદને વશ થાય છે, -તેનું અત્રે વર્ણન છે. ૪. સહસા=એકએક. પરિરંભન=આલિંગન.

હૃદયધારા=હૃદયને અમર કરનાર અમૃતધારા. હૃદયપટ પર તરી આવેલાં રાધિકાજીને આવગવ કરતાં દક્ષી-નિહાળી શ્રીકૃષ્ણ અધીર બને છે ને ઉ-માદેવરા હૃદયે તેમના પરિરંભન અર્થે વક્ષમાં મારે છે, - તે દર્શાવી તેમની અને ઉત્સુકતા વર્ણી છે. ૫. છગ્ગાકાંઈ=ચિત્કારી જાહેર. શી વિધ=શા પ્રકારે. રાધિકાજી ત્યાં આવગવ કરે છે, છતાં તેમને પારરંભન આપનાં નથી, -તેનું કારણ કૃપતા શ્રીકૃષ્ણના ઉ-માદની અત્રે ઉત્કૃષ્ટતા દર્શી છે. ૬. વક=વાંકા. ભવાં=ભ્રમર. રાતુ=ક્રોધથી રાતું પીણું. ૭. પદ્ય=ખરેખર ક્રમજી જ. ભમંત=ભમતા. અત્રે ઉ-માદની અત્યુત્કૃષ્ટતા દર્શી છે. પ્રથમ પ્રિયાનું રાગે રાતું મુખ જુએ છે. ૫મુ અનુરક્ત જનમાં અનુરક્તતા આવી સંકેત નહિ, -એવા કંઈક વિચારે તેમની ઉ-માદ-અવસ્થા તે હૃદય-પટ પરની મૂર્તિને સત્વર દૂર કરે છે, ને તેને બદલે ત્યાં અમરે છવાયા એકાદ પદ્મની ઝાંખી અર્પે છે. ૭. મન્મથ-મારે=કામદેવના મારથી. ગયા ચરણુ 'સખિ' પદ તેજ ઉ-માદ અવસ્થામાં પદ્ય-ભ્રમને દૂર કરી પુનઃ રાધાની મૂર્તિ કૃષ્ણના હૃદય પટ પર ખડી કરે છે. આ મૂર્તિને નિહાળતા શ્રીકૃષ્ણ અત્રે પોતાની દીનતા પ્રકાશે છે, અને અંતમાં આ દીનતાને આવિર્ભાવ તેમની ઉત્સુકતામાં પરિબુમે છે. ૮. કિન્દુભિશ્વ=કવિ જ્યદેવનું જન્મસ્થાન. પ્રભુપર=પ્રભુપરાયણ દુર્વદ્ભ=અસલ "રસ-સાગર શા કિન્દુભિશ્વમાં" -એ પદમાં જ્યદેવ કવિના કાવ્યમાંથી બહુતા રસ-પ્રવાહનો નિર્દેશ છે.

૩. પ્રજાંધના અંતમાં જે "મન્મથ-મારે રીખાઉ." -એ પદ મુક્યું છે, તેનું અત્રે વિવેચન છે. શ્રીકૃષ્ણની ઉ-માદતાનું અત્રે નિરૂપણ છે. કામદેવ અને મહાદેવજીના વેરને અનુલક્ષી આ ઉક્તિ છે. મહાદેવના કંઠે હળાહળ વિષની સ્થાપતા છે, ઉર પર વાસુદે નામ છે, અને અંગે ભંસમ છે; તેમ અત્રે વિરહને લઈ શાંતિને અર્થે શ્રીકૃષ્ણ પાણુ કંઠે નીકરંગી કુવલય વીટાળ્યાં છે, ઉર પર કમલની માળાઓ ધારણ કરી છે, અને અંગે ચંદન ચર્ચુ છે. આથી કામદેવ શ્રીકૃષ્ણજીને મહાદેવ સમજી તેમને મારવા મથે છે, -એવું કૃપતા શ્રીકૃષ્ણની આ ઉ-માદવરા ઉક્તિ છે. 'મેહે' -પદ 'હું તો અત્યારે પ્રિયા-રહિત છું, ને મહાદેવજી

તો હમેશા પ્રિયાની આથેજ ગહે છે, મારે ખમદેવ, ત્હારી અત્રે બૂધ થાય છે'—એના ભાવનુ અત્રે સચન કરે છે

૪ અત્રે પણ શ્રીકૃષ્ણની ઉન્મત્ત અવસ્થાનુજ વર્ણન છે આપે=ધનુષ્ય પર અર્પ=ચઢાવ ક્રીડના=ખેનતા લીનામાને લીનામાજ દરિણીના=દગિણાક્ષી પ્રિયાના મનોજ=મનમાથી જનમેન, કામદેવ

૫ અત્રે પણ તેજ ઉન્મત્ત અવસ્થાનુ નિરપણ છે શ્રીકૃષ્ણજ કહે છે કે,—અગ રહિત અનગ તે વળી કેરી રીતે માણુ ફેકી શકે ? અરે, તેવા તે માણુથી ધાવન ધરનાજ ખમદેવ તો નથીજ, તે તો કોઈક અન્ય,—ત્હારી પ્રિયાજ છે 'એમની આખી ધમારત આ કલ્પનાના પાપા પર છે જુ—ધનુ—ભમ્મર રૂપ ધનુષ્ય જ્યા—મર્ધુપાની=મર્ધુરૂપ પણજ મહિસાસુરનો વધ રવા નગદેવી શક્તિએ તો દેવોના પ્રયત્ન આયુવોની મદદથી અસુગનો સહાર કરી જગને છત્તુ હતુ પણ આ તો ખમદેવના સ્વરૂપ ને સુકુમાર આયુધની પણ મદદે જગને છતવા શક્તિમતી છે,—એમ દર્શાવવા અત્રે રાધામા શન્તિનો આરોપ કર્યો છે, ને એમ ધારીનેજ ખમદેવે તેને પોતાના આયુધ આપ્યા, એમ કહ્યું છે

૬ ગધાનાજ ધ્યાનમા મગ્ન બનેના શ્રીકૃષ્ણ એરીતે પ્રિયાનાજ વદનને ધ્યાનસુ લઇ પ્રિયામા રસે છે પુન પણ રાધાની સર્વાંગ સ્વર તે મતિ તેમની આગળ તરી આવે છે પણ તે હવે સુખ આપવાને બલે દુખ દેછે,—તે નિહાળી તે તે સુખ—દુખના રણુ—અમગણુ કલ્પવા જતા ઉન્મત્ત—હૃદય શ્રીકૃષ્ણના આ દીન વચન છે તલ્પી=ઉછગી સુવૃત્ત=૧ બરાબર ગોળ ૨ સુધીન.

૭ પ્રિયાના અગ—સમાગમના અત્રે આ રીતના સકલ્પ—અમાગમના સુખમા જરા પણ ફેર દેખીતો તો નથીજ વળી તે તે ભોગ—વિલાસની લ્હાણુ લેવા ઉપરાત મન પણ સમાધિ સાધી પ્રિયામાજ રસી ચસી પડ્યુ રહે છે—ધડીનોય વિરહ નથી તો પછી આ વિરહ—વ્યાધિ કેમ શાને વધે છે,—એ પ્રકારે કૃષ્ણની ઉમ્મિતમા તેમની મુગ્ધતા દર્શી છે પચેન્દ્રિયના અત્રે દયાવિતા પચ તૃપ્તિ—સાધન સ્થાને છે સરેરામ=રોમાયભગ. સુખામ્યુજ—સુવાસ=સુખ—કમળની મુગધિ ઉમગડી=જ્ઞાવસોઇ, ઉમગડા

ભરી. સૂક્તિ=મીઠાં મૃદુ વચન. સુધા ખાણ=અમૃતનાં નિધાન. માધુરી=અમૃત.

૮. રાધા-કૃષ્ણની પ્રીતિની 'પરાકાષ્ટાનું' અત્રે વર્ણન છે. સંગ્રહાય પ્રમાણે આ સર્ગની સમાપ્તિ પણ અત્રે આશીર્વાદથી થાય છે. રમાન્વયવતી સ્ત્રીઓ. રાસેશ્વર=રાસના અધિષ્ઠાતા શ્રીકૃષ્ણ. રાગાંધ=પ્રેમાંધ. રાસેશ્વરી=રાસની અધિષ્ઠાત્રી શ્રીરાધિકા. સુધા=અમી. મિમે=ખેલાને. અનેક=મુગ્ધ, મધુર ને મંજુલ.

આ સર્ગમાં મુગ્ધલુમાં પડી મધુસૂદન શ્રીકૃષ્ણને મુગ્ધ થઇ ગયેલા વર્ણ્યા છે, તેથી આ સર્ગનું નામ "મુગ્ધમધુસૂદન"—રાખ્યું છે.

સર્ગ ચોથો.

૧. રાધા ને કૃષ્ણનો સંયોગ કરાવવાને ઉત્સુક બનેલી નિસૃષ્ટાર્થ દ્વતી અત્રે હવે વનમાળી પાસે જઈને રાધાની વિરહ-વેદનાનું તેમના આગળ વર્ણન કરે છે.

અમંધ પહેલો.

રાધાની વિરહ-વેદનાનું અત્રે કર્ણપૂર્ણ વર્ણન છે. મનમથ=કામદેવ. બીતર=અંતરમાં. તમલીન=તમારામાંજ તસ્લીન. સનાય બિચારી=અલુ મરખા પતિ માથાનાં મુકુટ હેઠળ છતાં ય વિરહે દુઃખિત થઈ લાચાર બનેલી. ૧. વર્જે=ત્યાગે છે, નામ પણ લેતી નથી. તર્જે=ધિક્રાફે છે. સર્પ-સદન=સાપનાં જ્યાં ગૃહ છે તેવાં. વિષમય વિષમ બિહારે=અંદન પર સાપ રહે છે, અને તેના ઝેરથી અતિશય દુસ્તલ થતાં વિકારભર. ૨. વિરહ-જ્વાળાની શાંતિને અર્થે કરેલા શીતળ ઉપચારનું અત્રે વર્ણન છે. 'તમ રક્ષણ : કાળે'—એ પદ આ અવસ્થામાં પણ તે તમને ધડી પણ ત્યાગતી નથી, એમ પરોક્ષરીતે રાધાપ્રીતિની પૂર્ણતા કૃષ્ણના હૃદયમાં સ્થાપવે દ્વતીની ઉક્તિ છે. કવચ=જખતર. વિપુલ=વિશાળ. સમજા=સ્વભાવિક રીતે શીતળ કમળ-પત્રને વધારે શીતળ કરવાને જીજ્ઞાસુ. આથી તેમની અસહ્ય વેદનાનું નિરૂપણ થાય છે. ધટાવે=ધટ રીતે આરોપણ

કરે છે. ૩. શાંતિના ઉપચારને અર્થે તે પુષ્પશય્યા રોવે છે, પણ તે તેને શર-શય્યા મળી આવે છે. વિહર=ઉઘ્ર. મુમન-શયન=પુષ્પ-શય્યા. ૪. દુષ્પિત રાધા રૂદન કરે છે, -તેનું અંદો વર્ણન છે. સદી=ચંદ્ર. અમી=મુખા. અસ્ત=ઝગતા. વિદારિત=ફાડી નાખેન. ૫. શાંતિ-ઉપચાર વ્યર્થ જતાં શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિનાં ચ દર્શન કરી શાંતિ મેળવવાને અર્થે તે પ્રથમનીય થાય છે, -તેનું અત્રે વર્ણન છે વગી સખીઓ તેના હૃદયને બેઠ જાણી જાય તેટલા માટે તે 'આ તો કામદેવની મૂર્તિ' છે. -એમ ખપાવવે આપની મૂર્તિ ચીતરી હાથમાં શરૂપે આત્રમજરી અર્થે છે, અને આસન તરીકે મીન મૂકે છે-અને તે ચિત્રિત મૂર્તિને નમે છે. મૃગમદ્યી=શ્રીકૃષ્ણ અગે સ્થામ છે, માટે તેમનું રૂપ-લાવણ્ય મ પાદવાને અર્થે દસ્તુરિકાથી. ૬. ગાધાની દીનતાનું અત્રે નિરૂપણ છે. મ્હેર=કૃપા. હિમકર=ચંદ્ર. દેહંડી=કામળ કામા. પગપગ=વાગવાર. ૭. અત્રે રાધાની ઉ-માદ-અવગ્યા વર્ણી છે. કલપની=કૃપાન કરે છે. સવતી=અકવાટ કરે છે.

૨. આહતથી ચોમેર ઘેરાઈ જતી ને ભયથી મોમાઈ જતી હુગમ્મીના જેવી શિયાવિયા થઈ ગયેલી રાધાનું અત્રે કૃષ્ણમય વર્ણન છે. વાસો=ગૃહ. ગન=વેગન. ભયાન=ભય કર. વાગુગ=મદાગળ. દિય-દાહ=અગે લાગેત અનગી આમ વ્રમ=આકુળ કંદર્પે ય=કામદેવ પણ કૃતાન્ત=યમગાજ હમતો શાર્ફલવિદીડિને=વાનની મેટા કરી પીડા કરતો, -ત્રામ આપતો.

અખંધ બીજો.

અત્રે પણ રાધાવિરહનું કુખદ વર્ણન છે. ૧. ઉરજ=જાની પર. ૨. નિરખતી મૂળય=જોનાં વેતંજ ત્રાહી, મૂજ ઉડે છે. ૩. મદનાનય-ધમણુ ધમાય=કામાગ્નિની જાણે ધમણુ ધમાતી ન હોય તેમ ૪. રાધીકાના રૂદનનું અને ચત-મૂન દષ્ટિનું અત્રે વર્ણન છે. આંખમાયી અ મુર્ડા ટપકે છે, અને આમરી-આમરી લ્હય-વિદીન દષ્ટિ આમનેમ રે કે છે. જગન્નર. ૫. એજ કુખદ વે-નામાં તે ગિયારી માણે. હાથ દષ્ટ નીનુ મુખ રાખી ચિંતામાં બેસી રહે છે, -તેનું અત્રે નિરૂપણ છે.

૭. અન્ય જન્મમાં પણ હરિનો જ સમાગમ પ્રાપ્ત કરવાની રાધાની ઝંખનાનું ‘હરિ! હરિ!’-જપ. -એ પદ્યી સૂચન થાય છે. ત્રણ ત્રેહે=વિન્નૈગના ધાથી. ૮. હરિચરણાર્પિત=લગવાનના ચરણક્રમમાં નિવેદિત

૩. રાધાના વ્યાધિ-ભાવનું અહીંથી નિરૂપણ છે. કંદર્પ જ્વરથી=કામ-જ્વરથી. તન્વાંગી=કામજાંગી. વ્હીલાય છે=ચિલાય છે. એકલ=એકલી; એકાંતે. વ્હાય છે=વીતાવે છે.

૪. અત્રે પણ તેમ ભાવનું વર્ણન સવિશેષ છે, અને તેમાંથી મરણ રૂપી અનિષ્ટ યશે.-એવો સ્વ દર્શાવી રાધાને સત્તર સમાંગમ-સુખ આપી સુખી કરવાની કૃષ્ણ પ્રત્યે દ્વંતીની વિનંતિ છે. શિયફ-રતન=વૈદ્ય-શ્રેષ્ઠ. સ્મરાર્ત=કામદેવની પીડાથી પીડિત સુમત્ર-સુધા=ભાવપૂર્ણ હૃદયે સમાગમ-સુખના દાન રૂપ અમૃત. ઉપેન્દ્ર=શ્રીકૃષ્ણ. વજ્રાત્મકચરવૈજના જેવા કઠોર હૃદય વાળા.

૫. અત્રે રાધિકાની દુઃખિત દશાનું વર્ણન છે. અભિશપ્થ, ચિન્તા, સંવૃત્તિ, -આદિ અવસ્થાનું અત્રે નિરૂપણ છે. ર્વાં પાંગરે=પુષ્કિત થાય છે. અતનુજ્વરા=મહા કામજ્વરથી પીડાતી. સુરસે=લહારાથી મળનાર તે ૧. રતિ-રસે, ૨. રસાયને. રસવૈદ્ય=પ્રેમરસ રૂપી રસાયન વિદ્યામાં કુશળ વૈદ્ય

૬. અત્રે સાક્ષાત્ સમાગમમાં યં રાધિકાને ‘મીટ મીટતાં ય ખેદનારી, દર્શી તેમની વિરદ્ધ-વેદનાની અતિશયતા દર્શાવી છે. મીટ મીટતાં=આખનો ખલકારો પણ થતાં. રસાલ-શાખા=આમૃતવૃક્ષની શાખા. પુષ્પિતાગ્રા=જેના અગ્ર ભાગે મોર આવેલા છે તેવી.

૭. કંસનો કુવલયાપીડનામે હસ્તી શ્રીકૃષ્ણને જ્યોતાની દંતચળનો પ્રહાર કરે છે, -પણ તેમ કરવા જતાં તે લક્ષ્ય ચૂકે છે, ને તેની દંતચળ ભોંયમાં ખેસી ચોંટી જાય છે. કૃષ્ણને તો માત્ર તેનાં કુંભરચળનીજ ભીરા જરા જાતીયર લાગી જાય છે. કુંભરચળના સ્પર્શમાં તો શ્રીકૃષ્ણને રાધાના મુગ્ધ-મુગ્ધતા આલિંગનનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે ને તે સુખની દેહમાં કુખી તે આંખ મીચે છે. આમ સંકલ્પ-સ્વપ્નના સુખમાં લીન

બની આ ઉભું છે-તે રાધાજ છે, એવી જાંતિએ ધામમુત-મતે ત્યાં
રસમેર મુષ્ટિ-પ્રદાન કરે છે. કૃષ્ણના આ સદગ પ્રદારથી પણ
કુવલયાપીઠ મરણ પામી ભૂમિપર દણી પડે છે, ને સંકલ્પ-લબ્ધ
પ્રિયા-સમાગમની દહેમાં લીન બની મૂર્છા-દશા ભોગવતા શ્રીકૃષ્ણને
મૈરણ-શરણ થયેલા સમજતો “હત્યો, હત્યો ! ગજ !”-અકનાર કંમ
પણ પરાશ્રુત થાય છે. વ્હારે=મદદે.

એમ આ મર્ગમાં મધુમૂદન પ્રત્યેના રાધાના પ્રેમનું નિરૂપણ
છે, તેથી મર્ગનું નામ પણ “સ્તિમ્ભમધુમૂદન” રાખ્યું છે.

સર્ગ પાંચમો.

૧. દવે. અંત્રે માધવે મોહલેજ સખી રાધિકા પાસે આવી ઉભે
છે, અને તેના આગળ શ્રીકૃષ્ણની વિરહ-આકુળ અવસ્થાનું વર્ણન
કરે છે. શ્રવી=સાંભળી. વિધૂર=દુઃખિન.

પ્રથમ પહેલો.

વમંતની હામોટીપક સામગ્રી અને વિરહની અમળના દુર્સાંચી અંત્રે
તાપ, અધૂરિ, ઉન્માદ-આદિ મર-દશા વર્ણી છે. ૧. દાદવા=આગવા.
અનંગ=હામદેવ. ઉરે=હૃદયમાં. ૨. કોરી=અપકર. રમાવ રતિ=રમેશ્વરને
રતિ રેલી રમાવી દે. ૩. અસિરવ=અમર-મુર્તન. મીડે છે=હાતે દાંધ દે
છે. યણી=આંખી. વિદ્ય=આકુળ-આકુળ. ૩. રગની=રાત્રી-સહી=ચારીને.
બીલે છે=મુઝાપ છે; વિમાસણમાં પડે છે. આંટે છે=અંદરે છે. આમ
પ્રથમ દુઃકમાંજ પતાવી શ્રીકૃષ્ણના વિરહનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરતું અસાધ્ય
છે, ને તેમ કરવી જતાં, હૃદય બરાબ આવનાં, તે થાય તેમ
નથીજ-એમ દર્શાવ્યું છે.

૨. અધૂરા પ્રથમની અંત્રે પૂર્નિ છે. જે સાધનાના બંને પૂર્વે
ન્યાં સાધ્યની મિદિ સાંપડી હતી, તેજ સાધ્યની પુનઃ મિદિને અર્થે
સાધ્ય-યોગી તેજ માધન અને તેજ રચનતા પુનઃ આશ્રય લે છે, તેમ
તેજ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ પણ ન્યાં જે રચને રાધાની રોહ-સિદ્ધિ સાધી

હતી, તેજ કામદેવના મહાતીર્થ જે-વી કુંજમાં પુનઃ પશું જાય છે, ને ત્યાંજ તેમની ધખમાં પલાંડી ચંદાવી તેમના નામની જપમાળ જાપે છે. અત્રે ઔસુકયની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શી છે. શીળી=કુંડાળી; સુખકર. સ્વાદુ=મીઠું. સુધા=અમૃત.

પ્રથમ બોલો.

અત્રે મોક્ષેષ મપી રાધાને સામ-પ્રયોગથી સાધવા, મનાવવા પ્રયત્ન છે. સુરલિ=સુગંધિલયાં. સમીર=પવન. મદંતા.....માંતસડીરે=મદમત્ત ઓગોના પશુ મદનું મદન કરતા. ૨. જાવે=જવામાં. વિલમ=વિલબ. સંકેત=ગુપ્ત સંદેશ. અનિલ=પવન. ૩. પર્ણુ=પાંદુ. ૪. રિપુ શુ રગે=રતિ-રંગે 'ક્રુમતાં ચરણમાંનાં ક્રમતાં કાંઝર' અત્રે કોષ છે. એમ દર્શાવી દપતીને ઉધાડાં પાડે, તેથી શત્રુ જેવાં. તિમિર-પુજે=વદ્ય અધકારમાં. ઘટાર્ધ=જવાઈ ઘટ થયેલી. ૫. તરલ=ચચળ. જવાહ્ર=ખગલી. પાત=પીળા. વિલમ=વિલાસ કર. રતિ-વિપરીત=પુરુષ-ચેષ્ટાથી જ્યાં સ્ત્રી, ખેત્રે છે, તે પ્રકારની ઢિલકીડા. ૬. રમના=કડી-મેખસા. ખમર-નિધિ-દાર-રતલ=અનંગ-ગૃહના જાણે દાર-રતલ. નિલન=કારણ. સેજ=રાયન. ૭. અનેરી=અવધ. વેણુ=વચન.

૩. અત્રે શ્રીકૃષ્ણજીની વિરહોત્કલિત દશાનુ હૃદયવેદક વર્ણન છે. બ્હીકાય=મુકાય છે. લવે=લવારી કરે છે મન=ખેલાન. મળ્યા=તવાઈ. દૃશ મર્ષ ગયેલા.

૪. સખીના સામ-પ્રયોગની કંઈક સિધ્ધિ થાય છે; પણ રોપ ઉતરી જવા છતાંય રાધાજી તેા સતમતજ બેસી રહે છે; તેથી અલિસાર-સમયની અમલી તકનું" અત્રે સૂચન કરી તેમને પણ ન ગુમાવવા અને શ્રીકૃષ્ણને જઈ મળવા ચતુર દ્વિતિ પ્રયોધે છે. વંકસ=આડાસ. તપને=ભગવાન સૂર્યનારાયણ પશુ. "તપને"-પદભગવાન સૂર્યનારાયણની અતિ તીવ્રતા જતાવે છે. ઘટ...ઘટયો=જેમ ત્હારા પ્રિયતમના મનોરથ વધી વાધી ગયા છે, તેમ આ અધકાર પણ સર્વત્ર પ્રસરી ઘટ થયો છે-તે જો. પ્રયોધી=સમજવી. અલિસારની=પ્રિયતમને જઈ મળવાની.

આભ=આકાશ તિમિરે=અધમગ્ના પટ ઉપર ૭ વાસન્સજ્જન=પ્રિયને
આવતા સતકારવાને શણુગાર મજી સજ્જ થઈ બેરેલ સ્ત્રી-નાયિકા
વિનાપે=રૂં છે અતરે આરોપી=અતરમા ગ્યાપી

૨ દિગ્ધામા કુબતો માણુમ જે એષ્ટા દર્શો, તેનીજ એષ્ટા ધ્યાનમ્
પ્રાપ્ત થતા પ્રિયમમાગમના મુખને અંગે ગમ-સમુદ્રમા મગ્ન થયેન
રાધિકાની અંગે દર્શા છે વિપુન=પુષ્કળ પુનઃ=રોમાય જડ-ઉર=મદ-
ચિત્ત રાધા આગી=માણી ઝાળી. અનંગે=મમત્વે.

૩ અંગે ગધાની વિગ્ધ-દશાનુ વર્ણુન દુઃકમા જ પતાવવાને અંગે
તે સાથે તેની બનકરતાનુ દર્શન કરાવવાને દ્વંતીનુ આ અતિમ કથન
છે મચારે ય=હાનતા પણ મમીગ=પવન. પર્ણુ=પાંદુ વિદગ=પક્ષિ
હલી=ધારી સાન્ને=બિછાવે છે આશા-શતે=દહનરે આશાએ બ્હાવરી=
આકુળ-આકુળ નિરા=રાત્રી સુનંતુ-કામનાગી કૌરમી=ભયકર રાત્રી
બન-ર નથી, પણ સધાની વિગ્ધ-પીડની વિષમતા, ને તેની ભયકરતા
તેને બનકર બનાવે છે

૪ અમુક વટવૃક્ષના ઝાડ નીચે આટલું રાધિકાજીને સ કેન
મુજમ મગવાના હતા પણ ત્યાં તે કૃત-મ કેત વટવૃક્ષની તળે કોઈ
આખો-પાખો બને-બોલો પ્રવાસી વિશ્રામ-અર્થે આવી પહોંચ્યો,
અને તેને ત્યાં વિશ્રામ લેવાની તૈયારી હતો ત્યાં ત્રીજીજીને મગવાની
આશામા પ્રથમથી જ આવી ગયેવ રાધિકાએ જોયો હવે જો પ્રવાસી
ત્યાં રહે, તો સાધની મિદ્ધિ પ્રાપ્ત ન થાય અને તેટલાજ માટે તે
પ્રવાસીને ત્યાંથી કાઢ/પણુ પ્રમદે દર કરવા, અન્ય રથને મોકલીદેવો, —એ
રાધિકાની પ્રથમ ચિંતા વળી દૃષ્ટુ પણ પોતે ત્યાં આવી પહોંચી છે.
તે જા નિર્ધારિત મમત્વે ત્યાં આવી ન હતા, તેથી તેમને પણ કોઈ
મુદ્દે ત્યાં મનગ પધાગવાનું કહેણ મોકલવું, —એ બીજી ચિંતા
એ તે ઉપગત અમરને પથે ન પડવું —એ પણ એક નીજ
ચિંતા પણ ચળુ ગામિન, 'દૃષ્ટુ બોમી અદી ગમે
દેવન કહી પ્રવાસીને ત્યાંથી ઠારી તેને વિશ્રામને અર્થે
નહોતું છે પ્રવાસી પણ નહાળને ત્યાં જેલ અમલ નહોતું.

માર્થો તે ત્યા આવ્યો છે,—એમ કહેવા જતા રાધાના તે કહેવા શબ્દે કહે છે ચતુર દૃષ્ટુ આ સાકેતિક શબ્દોનો અર્થ સમજી જાય છે, અને પિતાના આગળ તે છેડ મ્પદ ન યાય, તેટલા માટે પ્રવાસીની તે ઉચિતને એકદમ મીઠી મધુરી સ્વાગત—ઉચ્ચિતની સ્વમહેનમા કુખાવી દે છે,—તેનું અગ્રે વર્ણન છે વાસે=આશ્રય કરે છે, વિશ્રામ કરે છે. વટ=નડનું ઝાડ દૃષ્ટુ ભોગી=(દૃષ્ટુ ભોગી, ભોગી દૃષ્ટુ)=૧. કાળો નાગ ૨ નિવાસી શ્રીદૃષ્ટુ સવેળ=વેળાસર, સદન=ગૃહ સમક્ષ=આગળ. મર્મોદિત=મર્મ—વચન સ્વાગત—ઉચ્ચિતસુ=આવકારની વાણીના પ્રવાહમાં. ઈષ્ટ=ઈચ્છિયુ, મનોરથ

રીતિ મુજબ અને સર્ગની સમાપ્તિ પણ કવિએ આશીર્વાદથી જ સાધી છે અને રાધિજાણની અનન્ય પ્રીતિનું નિરૂપણ કરી શ્રીદૃષ્ટુભગવાનની ધન્યતા પ્રગટી હોવાથી આ સર્ગનું નામ “ધન્યવૈકુણ્ઠ” રાખ્યું છે.

સર્ગ સાતમો.

૧ અને માનિનીના માનનું મર્દન કરનાર ચક્રોદયનું વર્ણન છે મગનપિહારી સાગરપુત્ર ચક્ર અને પૃથ્વરૂપતીની સ્ત્રી તારાના વ્યભિચારી પ્રેમની કથાને અનુવક્ષી ચક્રને નિષેઃઆમ કનક ચોટવાનો આશ્રય થયો ૩ મૃગાક=ચક્ર દાવિહી-પાન કરવે=અમુનાજીના જળનું પાન કરી પોતાને કલકથી મુક્ત કરવાને,—પવિત્ર થવાને ઉગ્રસ્થો=પ્રકાશ્યો, ઉચ્ચો પ્રાત્મીમુખે=પૂર્વ દીશા ૩૫ સુદરીના ભવ્ય ભાવ—પ્રદેશ, કુટિલ=જરા, વાકી આડલી=આડ ‘આડલી’ શબ્દ તેની મનોહરતાનું અને ત્રીણનટનું ભાન કરાવે છે

૨ અને વિપ્ર-પંથના નાથિકા રાધિજાણી વિધુર-અવસ્થાનું વર્ણન છે. ઉગ્યા=દેખાયા ઉરના ચક્ર=હૃદયના ચક્ર,—શ્રીદૃષ્ટુ ભોગી=૧

પ્રબંધ પહેલો

અગ્રે ઉપર્યુક્ત વિવરણનું વર્ણન છે પ્રિયવત્સ મધુર મીઠું વચન જેમ શ્રીદૃષ્ટુના હૃદયમાં પ્રીતિ ઉપજાવે છે, તેમ ભક્તના ભક્તિપૂર્ણ

૫. રાધિકાનું મન તો પ્રિયતમને મળવા તલપાપડ બની ગયું છે, પણ અંગની શિથિલતા જ તેમાં કંઈક અટકાવ કરે છે, —એમ સમજી ચતુર દત્તી રાધાને તેની પણ દંશામાં પળી પ્રભુને જઈ મળવા મધુર મિષ્ટ વચને અત્રે પ્રોત્સાહન કરે છે. તમે=અધારામાં. અતનુ=કામદેવ. કહે=મહા મુશીબતે. “સાજે ને સમંજ શરીરે તો સૌ કોઈ જઈ આલિંગન—સુખની લાલસામાં અભિમરીને સ્વાર્થે પિયુને મળે; પણ તેથી શું?—આવી વિવશ વ્યવસ્થામાંજ બેતું પ્રભુને જઈને મળે, તોજ તેમાં ખરી પ્રીતિ,—ત્યારે ખરો પ્રેમ દર્શાય.”—એવો અંતે સખીના કહેવાનો આશય છે; અને તે સાથે રાધાને પણ તેમ કરી તેવા પ્રેમના ઉમળકાનું દર્શન કરાવવા ઉત્સુક બનાવી શ્રીકૃષ્ણને સત્વર જઈ મળવા પ્રેરે છે. તમે=અધારમાં. સારતી=હારતી. અતનુ=કામદેવ. રહ=એકાંતમાં. કૃતાર્થ=કૃતકૃત્ય.

૬. કોકને અર્થે નિકળેલા કોક પુરવને કોકક અન્ય જ પુરવને મળવા નિકળેલી કોક અન્ય જ. લક્ષના એકાંતમાં ને રાત્રિના નિબિડ અધકારમાં મળી જાય અને “અધારાની ખાધી બે.”—એ ન્યાયે “આ તે એજ.” ને “એ તે આજ.”—એમ સુપ્ત સ્થાને સુપ્ત સમાગમ સાધવાની ઉત્કટ ઈચ્છાએ સુપ-ચૂપ અધકારના ઘટ અધારામાં ને તેવા તે ભ્રમમાં મળી જઈ અન્યોઅન્ય એકમેકના હૃદયને તૃપ્ત કરે, અને ત્યારબાદ જરા વાતે પળતાં ઓળખે, —જૂલ થયેલ છંતી ચાપડ—તો તે દંપતી, કેવી સન્નિહાર રસસ્દાથી સખિ લે, કેવાં તે દંપતીનાં સ્નેહાળવાં લોચનના લહે! ત્યારે પણ તેવી રસસ્દાથીના લ્હાવ કાં ન લેવા? પણ અત્રેથી નિકળ, —માર્ગે ઓચિંતી પ્રભુને જઈ મળ, ને તેવી જ કંઈક રસસ્દાણ લે, —એમ રાધાને તેની ચતુર સખી અત્રે સમજાવે છે, ને એમ તેની કૃષ્ણ પ્રતિ જવાની ઉત્સુકતામાં ઉમેરણ કરે છે. ભમે=મૂંઝામાં. ત્રીસ—ચક્રચૂર=લગ્નથી દ્વિગદ. તમે=અધકારમાં. જ્યશ્રી=વિજયની અધિષ્ઠાત્રી દેવી, —વિજયલક્ષ્મી. મંદાર—સુમને=મંદારનાં પુષ્પથી. ધીકત=સિદ્ધર ચોળ્યે અંગમાં ગરમી વધ્યે વીર-રસની વેલમહેલથી સતેજ. કુવલયાંપીચકંસના હસ્તીનું નામ.

અત્રે પુંડરીકાક્ષ શ્રીકૃષ્ણજીની રાધિકાને મળવાની આંકાક્ષાનું વર્ણન થયું હોવાથી આ સર્ગનું નામ “સાકાંશપુન્ડરીકાક્ષ” રાખ્યું છે.

સર્ગ છઠ્ઠો.

૧. પૂર્વ સર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણજીએ મોકલેલી દૂતીએ પોતાથી બન્યું ક્યું, રાધિકાના હૃદયમાં પ્રભુને મળવાની ઉર્મિ પ્રકટાવી, ને તેને પ્રભુને મળવાની તાકાવેથી કાગાડી : પણ રાધાની પ્રભુ પાસે જવાની એ ઉર્મિની આડે તેમની વિરહ-ક્ષીણતા, ને વિરહકૃશતા આવી. આ તેમની વિરહ-કૃશતાને લીધે તે ત્યાં જઈ ન શક્યાં, ને તેથી નિરાશ થઈ તેમજ લાચાર બની મોકલેલ દૂતી શ્રીકૃષ્ણની પાસે પાછી આવી; ને તેમને રાધિકાની વિરહ-કૃશતાનું, ને વિરહ-નિર્જળતાનું વર્ણન કરવા લાગી.

પ્રખંધ પહેલો.

અત્રે તે ઉપર્યુક્ત વિરહકૃશતાનું વર્ણન છે. એજે=અફળ. યુવા=યુવાની. ૧. લહે=નિહાળે છે. ૨. રાધિકા જન્મત કૃપણમય જીએ છે, અને રોહ-સમાધિને પથે રસમગ્ન બની અંતરમાં ઉગ્રસતા શ્રીકૃષ્ણમાં લીન થઈ, તેમાં ક્ષય પામી હરિરૂપ બની જાય છે, -તેનું અત્રે કથન છે. અંગે...દરે=હે દરિ ! ભૂખણ ધરવે જે ત્હારી લીલા છે, તેને જ ધારણ કરી અગ સજીને, તમે જેમ મોર-મુકટ અને વનમાળા ધારણ કરી છે, તેવીજ વનમાળા ને મોરમુકટ તેવીજ રીતે ધારણ કરીને. ૩. વિરહ-પીડ અસહ્ય થઈ પડી છે, મરણ-શરણ ચવાની તૈયારીમાં છે, છતાંય શ્રીકૃષ્ણની રતિનું સ્મરણ કરી તેવા ધ્યાનસુ નિમગ્ન થઈ-“પ્રભુ મળશે જ.”-એવી આશાના એક સખળ તેતુ ઉપર તે પોતાનું જીવન નીભે છે, -તેનું અત્રે કથન છે. મૃણાલ=કમળ-દડ વેડે ધટ્યાં=વિરહાવસ્થાને ઉચિત. ૪. અત્રે રાધિકાની ઉત્સુકતાનું વર્ણન છે. વિપુળ=એક પંખો. પણ સાકમે આગ. ૫. અભિસારિકા=પ્રિયતમને મળવાની ઇચ્છાએ સંકેત-સ્થાને જતી સ્ત્રી-નાયિકા. ૬. અત્રે ઉન્માદ-અવસ્થા વર્ણી છે

હૃદયમાં બાંધી મણી પ્રગટાવે છે. બહાર=હેતરી ૧ વચને ગૂંધા=જેના
 બોલે બધ નથી તેવા ૨ ગ અભગજ જુગતુ=અખડિત ગ-રાગના દ્વાર
 લેવાને યોગ્ય સચે=રાશિન ચાચહે ઉડી અથ છે ૨ ધન=ધાડ. સ્થામાં
 સહી મહી=ગાનિયા ઉગ્ગરરા વેધ વેગને પણ તે ઝગણુ=તેમના જ ઝગણુ.
 રમર-શર=કામવેના કાગમાખાણુ કાળ=હૃદયમાં દ્રવે=અશુભ-ઝગણુ
 રેનાવી રડે છે ૩ દેહડી=કામળ શરીર વિગદાનન=વિગદ-૩૫ અગ્નિ.
 ચાચે=માગે છે ૪ વિરદાનન-આખ્યા=વિગદ૩૫ અગ્નિથી બાખ્યા
 અગે=તરીરે કટક=દાયના રાણુગારૂપ કડા-અગડી દેહ-દ્રવણુ બની
 દાવે=દેહના બણે કમ રૂપ ચર્ષ શરીરે દવ લગાડી માળા નાખે છે,-
 સેકી નાખે છે દંધ લહે=ભગ્નીશૂત લેખે છે ૫ વિમ=કામલ
 કાળજ=દેહ ઉર=જાતી શર-શીવ...ખેને=દાર પણ હવે તો
 બાણુનાજ છેન-બેદન રૂપ ધર્મને અદ્વણુ કરીને મ્હને વીધી નાખે છે
 ૬ વેનમ-ધન=આ નાડી ને તેથી લખકર દીશની નેતગની ધગ,-કુજ
 આદર-હીન=માન-મકાગદીન ૭ મધુરજની=વસતતકલુની ગત્રી.
 સુમધુરી=અતિસય મધુર મેહે=વિગદથી ચોમ ગ્રહી=સગ સાધી
 સુભગ=સુભાગી, આગુ ભાખવાગી. રમે=આનદમાં “સાં દવે”-એ
 પદ હતાશહ હૃદયની અતિમ કુખદ અવસ્થાનું સચન કરે છે
 ૮. ભારતી=વાણી

૭ ગયા પ્રમથના અતમાનુ ‘ચોમ ગ્રહી રમની હમે હગિ
 રમે’-એ પદ ગાધિમની અસૂયા પ્રગટે છે પણ અભાવિક ને
 સહજ તે અસૂયા પ્રભુ પ્રત્યેની અનન્ય રતિના બગે કેવી દનાઈ બળ
 છે, તેનું અગ્રે દર્શન છે, તેમનું હૃદય “અન્ય સાથે પ્રભુજી મમતા હમે.”
 એ સ્વીકૃત્વાની ચોખ્ખી ના પાડે છે, અને તે અગ્ર ભાવના ગોખી
 બીજી, ને ત્રીજી લીંગના ક્યનમાં ચગિજુમે છે ‘શીંગા’-પદ શોખની
 ધૂર્તતાને આસેવે છે ‘સુભગા’-પદ અસૂયા દર્શે છે અગ્રે ગાધાના
 પ્રિયતમમય હૃદયની પૂરી પિગણુ છે સુભગા=૧ સાગ ભાખવાગી સ્ત્રી
 ૨ કોષ્ટે કલકિત બલિયાગિણી કુલટા શીંગા=ચાણી-મીડી. લખા=ભગઈ
 રલા. વાતે ય કસ્યા=વાતોડીઆ સ્વભાવને અગ્રે શુ પયમાં મિન મળી

જતાં તેની સાથે વાતો કરવા મંડી ગયા. સંકેત-નિકુંજ-સંકેત-સ્થાનમાં.

૪. પૂર્વ શ્લોકના “અચક્રી પડયા” શિયિલ હા ! કામજ્વરે કારમા.”-
એ પદમાં રહેલ કંપના અસારે મોડી રાતે ઉગતા ચંદ્રના દર્શને
વધારે સતેજ થાય છે. ચંદ્ર ઉઘ્યો તો ખરો, -તેજસ્વી સ્વરૂપે નહિ,
પણ નિસ્તેજ સ્વરૂપે. ચંદ્રનું આલું દર્શન થતાંજ રાધિકાના હૃદયમાં
તેમના ઉર-ચંદ્ર શ્રીકૃષ્ણ “શિયિલ હા ! કામજ્વરે કારમા.”-પણ
વિરહ-દુર્બળ અને તેથી આ ચંદ્રના જેવાજ કંઈક કૃષ્ણને નિસ્તેજ થયેલા
દર્શન છે; અને શ્રીકૃષ્ણની તે વિરહ-દુર્બળતા, કૃષ્ણતા ને નિસ્તેજતાની
ભાવના તેમના હૃદયને ખળભળાવે છે. આ ભાવનાની તત્ક્ષીનતા આગળ
વધે છે, અને તેના પ્રભાવે તેજ ચંદ્ર પણ “અસિ રાધે, તું અહીં શા
માટે બેસી રહી છે. તારા પ્રિયતમ કૃષ્ણ પણ ચંદ્રારીજ માફક કૃષ્ણ ને નિસ્તેજ
બની ગયા છે, -અને તેમની તને ગળુના પણ નથી. કૃષ્ણપ્રેમ તે તારો
આવો જ કે ?”-આમ જાણે કંઈકે આપતા હોય તેમ તેની ભાવના રાધાના
હૃદયમાં ઉદ્ભવે છે. આ ભાવનાનો જન્મ થતાંજ કટીંગલ કામડેવ પણ તત્પર
થઈ તેને પોતાનું આણુ મારી વીધી નાંખે છે, -તેની શુધ્ધ-શુધ્ધ સર્વ
આવી જાય છે. વિરહ-દુર્બળ=વિરહથી કૃષ્ણ ને નિસ્તેજ. વલ્લભ-
મુખ=પ્રિયતમ-મુખ. છન્નિ=મૂર્તિ સ્ફુરી=સ્મૃતિપટ પર સતેજ ચંદ્ર તરી
આવી. મન્મથ-મિત્ર=ચંદ્ર કામનો ઉદ્દીપક હોઈ તેને મન્મથમિત્ર
કહેવામાં આવે છે.

૫. સખીને એકલી પાછી આવી નિહાળતાં જ પુનઃ પણ
અન્યના સંગે હરિના રંગે-જંગે રમવાની શક્તિ પ્રગ્ભવિત થાય છે.
પ્હીલી=પ્રેમાકુંઠી. દીલી=શિયિલ એકલ=એકલી, શ્રીકૃષ્ણને સાથે લાવ્યા
વગર આવેલી. રૂકી=કુંદ. ખંડિત-પ્રેમ=જેના પ્રેમમાં પૂજો મૂકાયો છે તેની.

અષ્ટમી ગીત.

પૂર્વ શ્લોકમાં દર્શાવેલ ભાવનાનું અત્રે વિસ્તૃત વર્ણન છે. શોક્યના
સૌભાગ્યનાં ભલકલર જે ચિત્ર તેમની નજર આગળ આ આદેશમાં
તરી આવે છે, તે ચિત્રોનું અત્રે વર્ણન છે. સુરીત=યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી.

રંગડી=રંગડી. ૧. આંગતી=આંછ દે છે. માદતી=મદમત બનાવે છે. હુલાવી=લલચાવી. હુચી અધિક=દ્વિગત આમ બહારનાં લટકામટકા, હાવભાવ, અને દ્વિગમ રૂપ-લાવણ્યે મહારાથી વધારે, નદિ કે આંતર રંગમાં. ૨. સાછ=મળ કરી. 'છુટે કેસે...બાણુમુ.'-એ પદ્ધતી પ્રતિનાયિકાએ મહાલેષા વિપરીત-રતનું અન્ને સ્પર્શન છે. ૩. અન્ને પણ પુરુષાધિત કીડાનું વર્ણન છે. હરિ-રંગને=હરિનું આશ્રિતન લેવા-દેવાને. બંધને=બંધ કરવાને. સ્તન-સાંગ=સ્તનરૂપ બરછી. દય=એ બીડે=બીસ આપી આશ્રિતન દઇ દેવાયે છે. ૪. ભાસતી=દર્શાવે છે. હુબ્ધ=લોભી. ધરસે=હસ્યો કરે છે.

૫. અશ્વ=રસની ખુમારીથી રહેજ રંગ. વિજોલે=દયમયતી; અંચળ. મહાસતાં=રતિ-રસસ્થાવ લેનાં-દેતાં. મુરંખિએ=રતિ-જોમના. જુરસાની રક્તતાએ.

૬. મુઝી=કંઈક લય અને કંઈક હર્ષમાં આવી, મુઝવાઈ. મંલુ=મનોહર. રસ-પૂર=રસની રેલમજેલ. ૭. કંપ=કંપારી. પુલક=રોમાંચ. ઘેરી=પ્રેમ ખુમારીમાં ઘેરાતી. જો=નયને. ધંમરાયે=રતિ-રસની નીચામાં. ચકચૂર બની હુમરી ખાવ છે. હુલ્લે અનંગ-અનંગને દિયોગે છે; રતિરસ આપે છે. અન્ને નૃપિતદસાનું સ્પર્શન છે. ૮. આવરી=આપત કરી; દાંડી દઇ. દયિત-હિર=પ્રિયતમનું વક્ષઃ સ્પર્શ. બીડવી=બીડ આપી. દળની=મદન કરે છે. નરવર-મદ=પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણના મદનું. મરન=રસમંરત. અન્ને સ્પર્શના અંતરકરનું વર્ણન છે; તેમજ અન્ને 'દસલીલા' નામક કીડા-બંધનું દર્શન છે. ૯. કાલિમા=જાગરા. કલિની=કલિયુગની. રતિ=દૃષ્ટ્ય-રતિ.

૧૦. વિરહનું દુઃખ મદન ન કરી શકતી રાધાની અન્ને આ કદલુભર ઉડિત છે. દક્ષિણાનિવ=૧. દક્ષિણ દિશા તરફથી વાનો મલ્લ પવન; ૨. દક્ષ પ્રિયકર પવન. અદક્ષિણ=ઉપ્ધન; અપ્રિયકર. મેદ-આઆં=વિરહ-દવથી સંતપ્ત થઈ દવાયાં. ધખી=અન્યત્રિત થઈ. અમિ-સખા=અમિનો મિત્ર. સખા યા=મદને બાળી ભરમ કરી તદાર્થ અમિ-મિત્રત્વ દર્શાવ. વા મહારા વિરહ-દુઃખનો પણ અંત મહારા

મરણ પછી સાધી તું મહારા પ્રત્યે પણ ત્હારું મિત્રત્વ બતાવ,—મહારો પણ તેમ મિત્ર બન. અનંગ=અંગ વગરની. અનંગ=કામદેવ. પંચશર=કામદેવ. શરે=પાણે. શસ્ત્ર=લાલોડાં. બહેની યમની=ચમુના નદી. અરે=દયા. કાંલીય=કાલીય નાગનું. કરી=ભયંકર હું—વપુ=મહારું શરીર. પ્રજાળી=આળી. વિરહની કાતરતાએ મરણ—તાપર થઇ ગયેલાં રાધિકાજીના જીવિત દેખતું અત્રે વર્ણન છે.

પ્રમંથ ત્રીજો.

અત્રે પૂર્વે દર્શાવેલા રાધા-નિર્વેદનું અસૂવામાં પરિવર્તન થાય છે. પૂર્વ શ્લોકમાંનું 'ચમુના'—પદ ચમુના-લીલાનું એકદમ તેમને સ્મરણ કરાતી તેમની સ્મૃતિને સત્વર મતેજ કરે છે, તે તે સ્મૃતિપદ પર ગોપીકા સાથે રમતા શ્રીકૃષ્ણની મનોહર મૂર્તિને તે ખડી કરી દે છે. આ દ્રશ્યને નિહાળતાં જ ગોક્યના તે સુભાગ્યને જોઇ તેમજ હરિએ દીધેલા છેહને સ્મરી અંતરમાં બળી જતી, પણ બહાગી શોક્યના સૌભાગ્યનાં વખાણ કરતી રાધા તેવાં વચને સખીના આગળ અત્રે અંતરના ઉલ્લાસ કરે છે. પહેલાં જેમ ગોપીકાનું ભોગ-સૌભાગ્ય વર્ણવું હતું, તેમ અત્રે તેમનું કૃષ્ણના હાથે મડન-સૌભાગ્ય વર્ણવું છે. “ખરે, શ્રીકૃષ્ણજી તો મહને જ અંતરથી ચાહે છે, બીજાને તો તેમ ચાહતા નથીજ. જાણે તેમ ચાહતા દેખાયા છે, તો તે ફક્ત બહારથી તેમને દેખાડવાને માટે જ. પ્રભુના તેવા અનન્ય આંતર-પ્રેમની પિંજાણુ-દહાણુ વગર તેમને લોભાવવાને કે હસાવવાને જે બાહ્યપથી, કે રંગતથી, કે હાવભાવથી પ્રયત્ની, શ્રીકૃષ્ણને ફંદમાં ફસાવી પરિણામે તેમના બાહ્ય=પ્રેમની રસત્હોણુ લે છે, અને શ્રીકૃષ્ણ પણ તેવી તે સ્ત્રીઓને ઘડીલર તેવી રંગતે રસાવી રમાડી રીઝવે છે,—તેથી શું ? તે તે કંઈ પ્રેમ-કહેવાય ? તેવી તે સ્ત્રીઓની પણ શી ગણના ?”—જેમ અસૂવા-મર્જિત ઉદ્ગાર સંધે સંધે રાધિકાના અવસ્થા સ્તુતિ-વચનમાં છે. અવસ્થા=મનોહર. આરામે=આગમાં. મંજુલ=મુદર; રમણીય. જાણી=મારા પર પૂર્ણ વિજય ગેળતીને; સર્વેતરગતમાં રમાડનાર. “ગોપીકાજો ધારે છે કે અમે કૃષ્ણને

ફસાયા અમારા ત્યાં પણ શ્રીકૃષ્ણજી તો હતા તેના તેજ, -તેમના
 ફદમા ન ફસાનાર, તેમને રમણી તેમની સાથે રમી તેમના તે
 રગત-રગથી તેમને લલ્લપ્ત બનાવી પોતે જરા પણ ન ખરકાનાર. -
 આતુ જથી* પૃથ્વી સૂચિત થાય છે રીઝવા=મના ૧ સુમન=પુષ્પ
 પ્રાણુ-પ્રેયસી=પ્રાણુ-પ્રિયા ઝડી-ઝાપડા ૧ તનમની-તનમનાટ કરતી
 અનગે=મહેઝાથી પુનઃ=રોમાય. મૃગમદેવ મૃગ શુ તિનઃ=પૂર્ણ
 અદ્રની કાતિરાજા મુખ ઉપર કાળા કસ્તુરિમનુ* તિનક તે વળી શોભે
 અરે એનુ તિનઃ તે તો મદારા નિસાસારૂપ જાણે કાજળ હોય તેમ
 તેનાથી સ્થામળા ત્યા તિનક ધાવે છે વળી 'નન્યદ્ર' -એ પણ તેમની
 ક્ષણિક પ્રીતિનુ સૂચન કરે છે કેમકે તે સ્થામાનો પતિ છે, ક્ષણિતો
 નાથ છે અને તેમની પ્રીતિ એકગામી કે ચિરગ્રામી નથી અત્રે તિનક મુડન
 વર્ણુ છે ૨ અત્રે કેશ-મુડન વર્ણુ છે રમર-કુગ-કામદેવ રૂપ મૃગ
 પ્રતિનાયિકાના કેશનુ દર્શન ચતાજ શ્રીકૃષ્ણની પ્રમનાસના ઉછાળો
 મારે છે, તે દર્શાવેલા અને મૃગનુ રૂપક નાપર્યુ છે વિહાર=રમણુ-ભૂમિ
 મુધ-તરણુ= જેની અદ્ભુત કુરબ નાં પુષ્પો જાણે મુધ બની રમી
 રહ્યા હોય તેવા એટલે કુરબક પુષ્પોથી મનોહર ૨ બાલરોભાથી
 જે વેશ્યાની જેમ તરણુ જોનાને જ મોહ પમાડે છે તેવા (વેણીને)
 વળી જેમ મૃગ અરણ્યમા વિહાર કરે છે, તેમ તેવાજ પશુભાવે જ્યા
 કામદેવ વિહાર કરે છે, -કુકર્મા જ્યા કામનાસનાને અગે જ કામી પ્રેરાય
 છે તેવા વારી જન્મ=ઉમંગલા ભર આનંદથી સુમન-પુષ્પ દમકે ધને
 દામિની=(દમકે=અમકે દામિની=નિજળી) -જેમ વાદળામાં નિજળી ક્ષણિક
 અમરારો આપી અલ્પ થાય છે તેમ તેમના તે કેશપાર્શ્વ-ગત પુષ્પો
 પણ વિગન અને ધડીલગ ખીલી કરમાઈ જનાર છે, -તેમનો પ્રેમ
 કામનાસનાને અગે જ નિમત્તો હોઈ ક્ષણિક અને ચયગ છે -એનુ અત્રે
 સૂચન છે ૩ અત્રે સ્તનપ્રદેશ-મુડન વર્ણુ છે કસ્તુરિમ કાન્ત=સ્તુરિના
 જેનુ ઉજળુ - તે=ઓપેન ગળે=સુર લ પ. ઉ-અબરે=જાની
 પ્રદેશ રૂપ મગનપર ઉમર અબરે=આકાશ અબરે-પદ અભિવાની
 સન્ધતા દશાવે છે ભાવતે=મનોહર મુકતા-ગોની ભ-ગણે=ભ=નમન

ગણુ=૪૬)=નક્ષત્ર-મંડળથી . નખેન્દુ=અર્ધ-નર્તુલાડાર વ્યવસ્થા જેવા
 નખક્ષત્રથી ૪ અત્રે મેખના-મંડળ વર્ણુ છે ધૂપ યે=મુગધિ દ્રવ્યથી
 મહેક્તા શ્રીકૃષ્ણજીને વસ કરવા કષ્ટક મુગધિ-દ્રવ્યથી ધૂપવેના
 નિતબ “ખિચારા શ્રીકૃષ્ણ આના આ મત્ર-તત્ર-જત્રના બળે આમ
 દ્વદામાં ક્ષત્રીએ તેથી શુ ?-અને તેથી આતર-પ્રેમ વિનાની રગત પણ
 થા કામની ? ”-એવો ભાવ છે કામશાસ્ત્રમાં પણ વર્ણીયરણુ અર્થે આના
 મુગધિ-દ્રવ્ય વપરાય છે, એમ વર્ણુ છે સરખાવે —ચરણુવતીમલ્લયો
 દ્રવસુદમલસજ્જકૃટસિદ્ધાઈ સર્વાંગીણો ધૂપ સવજનાના વશીકાણમ્ ॥ -
 રંતિરહસ્થ મંડનેય=શણગાર રૂપે માન=માના શ્રીકૃષ્ણ સજ્જવે=હેરાવે
 છે મણિ-મેખલા=મણિ-ખચિત મેખના રગમા=ઉમગમા ૫ અત્રે
 અનક્રમથી ચરણુ-મંડળ વર્ણુ છે શ્રીના=લક્ષ્મીના શ્રીપતિ=લક્ષ્મીજીના
 પતિ ‘લક્ષ્મી જેની સેવા ને, તેને શ્રીપતિ પણ પૂજે જ’-એ ભાવ .
 દર્શાવે ‘શ્રીપતિ’ પદ યોગ્ય છે અનક્રમે=લાક્ષારસે બાહ્યજને=
 બહારના શણગારથી વળી જે આભાવિક રીતે રમ્તા છે ને શોભાયમાન
 છે, તેને ફરી સુહનનાથી શુ ? સોનાને કરીથી ઢોળ ચઢાવનાથી શુ ?
 ‘ધાવક-મંડળ-કમનીયતાના ન્યાયે આ આપાધિ’ સ્નેહ દર્શાવે છે,
 અને તેના સ્નેહના પથે તો માત્ર રસનો આભાસ જ થાય છે જેના
 મુખ પર લાલી ન હોય તેને પાછિડ લગાવાની જરૂર પડે પણ જેના
 મુખ પર ‘તેરી સ્નાભાવિક રક્તતા છે, તેને તેની શી જરૂર ? -કેમકે તેના
 બાહ્યરજન તો હતા અનુભવહીન અને હિપર હિપરના ઢોળ-દમામે
 અગાઈ મુગ્ધ ચનાર મુગ્ધજનને ફસાવે છે-તત્ત્વદર્શીને નહીં જેને
 કુદરતી સૌદમ્ય છે, તેને આ બધાની શી જરૂર ?-એ પ્રમાણે અત્રે
 અચ્ચાનુ સચન થાય છે. ૬ અને ૮૭-મંડળ વર્ણુ છે મૃણાનદ=
 કમળ-દડ ૬૫=એ દ્વિમ-શીતલ=દ્વિમના જેના શીતલ ‘દ્વિમ શીતલ’-પદ
 તેમના સસ ને પરિપૂર્ણ પ્રેમના અભાનુ સચન કરે છે. સત્ય અને
 પરિપૂર્ણ પ્રેમ બન્ના હોય ત્યા હસ્ત શીત નથી હોતા, પણ પ્રેમની
 તે ગરમીની ખુમારીથી દુક્ષણ રહે છે અધિ-વટર=અમરની દાર
 કમની=કકલુ ૭. ૪૬ એ દલધરના બ્રાતએ લુચ્યા બવલદ્રના લાઈ

દુષ્ટ જન દુઃખાનો મગ ક્યા ન કરે ? 'હલધર'-૫ 'હુ જે અનુકુળ છું તેનો ત્યાગ કરી, ને બીજામાં આસક્ત બની બીજાની રગતમાં હલધરના ભાષ હોષ રમે, -તેમાં શું નવાઈ ? એમ શ્રીકૃષ્ણજીની પામરતાનું અત્રે સૂચન થાય છે. આવા માણુમની ચતુર જને પ્રતીક્ષા ન જ કરવી જોઈએ, - એ અત્રે ભાન છે, અતે તે ભાનના ઉત્તરાર્ધની ઉમ્મિતને જન્મ આપે છે. દુહાગણી=નિગદ્યાં કું ખી આને=આશામાં ને આશામાં અસુ=પ્રાણુ અટ-ની=નીજી જવાને પ્રયત્ન કરતા પ્રાણુને મહા દષ્ટે રોડી જવા-રહેતાની ભાવનાની વચ્ચે હોયોગી. વનનયુ=વનખા માર ગમે=જીવન-રમે ૮ પદપદ્મ=ચરણ-મગમાં ગતિ=કૃષ્ણ-રતિ. દ્વિમન=નિની દાનિમાં .

૭ આમ અસુધાથી બંગા બગા અસુધાના ઉધરા કાઢતા રાધા પુન વિચારશીલ થાય છે, અને તેમ થતા કૃષ્ણ પ્રતિની તેમની અનન્ય અપ્રતિમ પ્રીતિને બગે તેમાં તે પોતાનો દોષ જુએ છે. અમીનિધિ=ચદ્ર દેવે=વાગ્મિ મમ બાળી નાખે છે, સમીર=પવન. આગે=અગ્નિની જેમ દાહે છે દુળી=દુળી-મગી ગરેલી, અગત નનપી=નનમીને અગ=ગમદેવ

અખ્યય ચોથો

કૃષ્ણ જેને સહૃદય ગમાડે છે તેના મર્વકાલિન સૌજાગ્યમુખનું અને જેને ખાલી વ્યર્થ ઉપર ઉપરના ભાવે રમાડે છે તેના સર્વકાલિન સતાપનું અત્રે વર્ણન છે. અત્રે રાધાના પ્રેમની અનન્યતા અને અપ્રતિમતાનું સ્પષ્ટ સૂચન છે. ઉર-ઉમળકે=અતગના ઉમળમથી બદુ-વનનન=જેને વણી પ્રિયા છે તેવા શ્રીકૃષ્ણ મુગમાવત હે=મારી રીતે રસાવે છે મધાવત હે=આપે છે. ૨ મુરદેવ કૃપાવન=કૃપાના આગાર. તમમય=નિરાશાના અધકાર ભર. રવાવત હે=રસાવે છે "કહેન, જેને એકવાર પણ શ્રીકૃષ્ણજી મહદય અને સલાવ બેટે-સાહે, તેને તો પત્રી કાષ્ઠપણુ વખત ફરીથી તે મગે કે ન મગે પણ, તે પ્રથમ મીલન-પ્રલાવનાજ અઘૌઘિક બગે જરાયે ખૂરવાનું કે રડવાનું રહેતું નથી. જોની, હુ પણ તેજ તેમની પ્રીતિને

પરવશ થઈ તેમના શુદ્ધ-ગાનમાં લીન બની તેમનીજ પાસે મરણને પણ
આનંદથી વધાવી લઈ જવા તંદુરુધુ, -જવાની તૈયારી કરે છું:
બહેન, તેથી કંઈ મહેને દુઃખ છે? પ્રભુપર હૃદયને, પ્રભુ-એટલાં હૃદયને
દુઃખ તે વળી હોયજ શાનું? રે, દુઃખ-મંતાપ તો તેમને કે જેમને તેવું
મીઠાન મેળું નથી, ને જેમને તો કામલુગારા કહાનજી જરાય દૂર થતાં
કામવાસનાની અપૂર્તિને લઈ તપવું પડે છે ને ખૂરંધું પડે છે”-અસલાની
પ્રવળતામાં અને નિરાશાના અંધકારમાં આશાનું આવા પ્રકારનું એક
અવલક કિરણ અન્ય ભાવે ગદ્યાની આ અને આ પછીની ઉક્તિમાં
દૃષ્ટ થાય છે. ૨. સમલ-જગજર. જલદ-વાદળાં. ૩. હેમની=સોનાની.
કાન્ત=હિરણ્ય. હારે=નવા જ. પટે=વસ્ત્રે; પીતાંબરથી. ૪. અનિલ-
અનગે=પવન, રૂપ ક્ષમદેવથી. નસિની=કમળ. સાજવી=બિછાવી. સેજ=રાવન.
૫. પદ્મ=કમળ. નવક્ષાં=તારાં; અર્વલનવલ. રિમત-સુમન=રિમત રૂપ
પુષ્પો. રે=કિરણે. શીત=શીતળ. કુમુદની=પ્રિય=ચદ્ર. ૬. પરિજન-
હાસ્ય=સખી મંડળના ઉપહાસ, -કહા મરકરી. ન પ્રવળત હે=સગળાવી
મૂકતાં નથી. ૭. રૂકોતે=સારી શુભ વાણીએ. અખૂટ=ખુટી જતી નથી
તેવી; અવિચિત્ત-પ્રવાહ. સુધાનિધિ=અમૃતના આગાર. ૮. મુનેહ=શુભ
પ્રેમ. હિરે ધરી=હૃદયમાં ધારણ કરી. અમુ આંદત હે=મરણની છેલ્લી
ધડી અનુલવે છે.

૯. વિરહના વેગે મરણ-સરણ થવા તત્પર થયેલી રાધાની
છેલ્લી ધડીએ પણ પ્રભુની મુગ્ધ મીઠી સુરતની આંખી પણ લઈ લેવાને
થતી આ ઉક્તિ છે. જગતપ્રાણ=જગતના પ્રાણ રૂપ. સમીર=પવન.
અનંગનંદી=કામદેવના મિત્ર જરા=ચોડીવાર; પળવાર. હાર=હરન્યાર.

૧૦. રાધાના આવા ઉન્નત કર્ણ પ્રવાપ સાંભળી તેની સખી
“શ્રીકૃષ્ણજી મહેને વચન આપ્યા છતાં પણ ન આગ્યા, અને
તેનું કારણ? કારણ પ્રીતું શું હોય? એટલે દરબજે પણ ખરે;
એ મહારા દ્વીત્વની જ ખામી, મહારા દ્વીત્વનો જ દોષ.”-
એમ પોતાનો દોષ કાઢી સોસનામાં પડી શોક કરે છે. સખીની
આવી સ્થિતિને જોઈ રાધા તેને જે કહે છે, -તેનું અગે વર્ણન

છે. અમુચાનું Cન્ધુઆમો અને પગિર્નન થાય છે. શ્રીકૃષ્ણને
અન્યાસકન ધારી ઉદભવેલ અસ્યાધી બગી જે ઘડી પર મરણને ઘરણ
થવાને તથપાપક થંધા હતા, —નેજ ગધા પુન પજુ કૃષ્ણે જે અનુગમન
દર્શન ગોપીનાઓના મગમા વર્મત-વિલામ ક્રેતા ત્યારે ગધીમ ત્યા
જઈ પહોંચ્યા હતા ત્યારે ક્રેગચ્છુ [હતુ, —તે પુન સ્મૃતિપદ પડે તરી
આવે છે, અને પુન તે પ્રનુ-પગાયણ થાય છે, તેમનો કૃષ્ણ પ્રેમ જગમી
ઉ? છે, અને એ પ્રેમ તેમની અમુચાને ઘમી છ તેમની પામે કહેવડાવે છે
૬- 'વેળી ગોપી ઓ પ્રનુની પાજગ પડી તેમને આતરે અગ ક્રમાવે,
તેમા બનાધીન બગવાનનો ચું દોર 'અને' તેમા તુ પજુ થા કરે ' '
નેદીડા=પતિ. ગોને=ગોક કરે છે બહુ-પ્રિય=જેને ધમ્મી વસ્ત્રા છે
તેવા આપ્રોઈ=આકર્ષણી વિધાના બગથી બેચાઈ દલિતન=પ્રિયનમનો
ઉ=હદય બેદી=નેદીને.

૧૦ અને કૃષ્ણમણીનું મોદની-બગ અને ઉચ્ચાટની-બગ
વપ્સું છે, અને તેથી બની 'મીચો મીગીંગમમુધા'—એમ કહી મર્ગની
સમાપ્તિ પજુ સપ્રદાય મુજબ આચીર્વાદથી સાધી છે આકર્ષી=ગિનને
દરી લઈ. બહુધી=ગોપીમ. મદામોદની=અર્પત મોદ ઉપનવવાની
'શ્મિતરાણી' ર્પાંધ=મદાધ દમત=ગ્રામ વર્તારના દાનર=ગામો.
'દગી=ચૂગ કરી, નાસ કરી. ઉચ્ચાટની=નાસ'કગવાની ર્મિતરાણી '
રમ=પ્રધા=કૃષ્ણ-ગતિનુ રમામૃત, જીવનામૃત જને=જાનમા.

અને શ્રીકૃષ્ણજીના મર્ગન-કુળે ન પધાર્યાની વાત છે, તેથી આ
મર્ગનુ નામ 'અગાનગામ' ગામ્યુ છે

અસૂયા=ધર્મ્યા આગી=આળી. રીસે=ક્રોધાવેશમા. બ્હીયા=ચોભિયા પડી
ગયેવા. પ્રણુત=પગમા પડેવા. ખડિતા=પ્રિયતમના પ્રેમથી વચિત થયે
અપમાનિત થયેલી નાયિકા

પ્રથમ પહેલો

ત્વરામા ને હેમા લુછના રહી ગયેવા શ્રીકૃષ્ણજીના વક્ષસ્થળ
પરના અનન્તકને નિહાળી ક્રોધથી રાતા-પીળા થઇ ગયેવા રાધિકાજીની
આ ઉન્નિ છે શક્યાદ=છેતરપડીના વચન રાચો=રીઝો છો. ઠગારત
હો=ઠગો છો. માધવ=(માનધવ)=લક્ષ્મીના પતિ 'માધવ'-પદમાં
"લક્ષ્મીના પતિ તે વળી બીજીના 'ચાવ પણ ખરા કે ?' વળી તે
અન્યને રંગે રમાડે છે. વ્યભિચારી છે, -ને વ્યભિચારીને તે વળી
વાજ-મર્યાદાનુ પણ લાભ હોય કે ?" -એમ તીક્ષ્ણ શીટ્કાર સમાયદો છે
વળી 'લક્ષ્મી તો ચચળ છે, તેથી ચચળમા ચિત્તની પ્રસન્નતા જોનારને
મહારા જેવી સ્થિર, અનન્ય પ્રેમવાળી સ્ત્રી તે ક્યે ?' -એવો પણ ઉપાવલ
તેમા મમાયદો છે 'પ્રીતમ'-શબ્દમા 'પ્રિયતમ થઇને જ તમે મને
હમી.' -એમ ઉપાવલ મમાયદો છે ૧ ગતિ-એમ=રતિનો ઉન્માદ,
જુસ્સો આતર રાગ=અતગ્નો અનુગામ ૨ પ્રતિનાયિકાને ટ્રેસ તેજ-
ચુબનનુ અત્રે વર્ણન છે નયનનુ ચુબન કરતા ત્યાની કાજળ તેમના
આંદ્રે લાગી છે, ને તે લુછની રહી ગઇ છે, -તેને અનુસક્ષીને આ ઉક્તિ
છે. અધર-મણિ=મણિ જેવા આ તમારા અધરોષ્ટ અગ-અનુરૂપ=અગના
જેવાજ. સ્યામ=કાળા ક્ષાનજી. 'સ્યામ' પદ તેમના અતરની ધારવામા
આવતી કાલીમાનુ સૂચક છે સ્યામ=કાળા લસાવત હો=પ્રકાશો છો
અજને રજત=કાજળથી લદ્દબદેવ અમૃત-પાન=અધરામૃત-પાન.
૩. અત્રે પ્રતિનાયિકાને હાથે થયેલ શ્રીકૃષ્ણજીના કંઠ પરના નખવણનુ
વર્ણન છે. મરકત-શિના=મરકત-મણિ સા પત્યરની મોટી શિવા હોય
તેવી ગ્રીના=મરદન નખવણુ=નખ-ક્ષત સુધન=ઉંડા રેખી જણાવત
હો="શુ એ મિથે રતિના જયલેખ ત્યા લખી કામદેવે યુક્તમા બહાદુરી
મારી છે ને જીત્યા છે ? -એમ જણાવો છે ? રસિક રમણીના વિજયવેષ
સા આ નખ-ક્ષત આપના કંઠ પર સુહારી શુ આપ આપની યુદ્ધ-

કુશળતા ને વિગ્રહ દર્શાવે છે ?”-એ ભાવ છે ૪ પ્રતિનાયિકાના પગના શ્રીફળાનું વક્ષસ્થળ પર ચોટેના લાક્ષાગ્નિનું અને વર્ણન છે અને વાતમાયન-મતે ક્રોધ-મધનું વર્ણન છે ૫-૫ કમ્પ=ચરણ-કમળ અક્ષત-રમે=લાક્ષાગ્ને ૨ જીત=તદ્દમ ચર્ષ લાનાશ મારતું રમગ્નમ=મમતેવ રૂપી વક્ષ રકુટ=પષ્ટ રીતે અકુર-મુરુ=અકુરોનાં ફાગ ૫ સુખન કરતા પ્રતિનાયિકા યથેના દત-ક્ષતનું અને વર્ણન છે અધર=અવરોષ્ટ, દશને=દતથી જરાય ન લિન=“તમાગ આષ્ટ પ્રતિનાયિકાના દતથી ધવાયા છે અને તેજ લગ્ન મ્હાર અતઃ પણ તે દતક્ષત જોઈ અસારે ચિરાઈ ગયું છે,-ધવાયું છે પ્રભો, આ દુઃખમા પણ આપ મી આ સમાનતા આપણા હૃદય એક જ છે, એમ પૂરવાર કરે છે”-એ ભાવ ૬ ‘તમારો મ્હાગ પર પ્રેમ છે જ નહિ, દુતો પણ નહિ”-એમ ગધિમનું કટાણેય અને ચિરાયેન હૃદય શ્રીફળ પર આરોપ મૂકે છે,-તેનું અને વર્ણન છે “જેનું અગ કાગુ-તેનું અતર પણ કાગુ જ હોય ને ?”-એ ભાવ કાશિમા=કાશ “વળી જેનું નામ ફળ (કાગુ),-તેમા કાશ હોય તેમા શી નવાઈ” એ ભાવ તમધેલીન્તમારામા વેળી-આડી બનેલી તરણીને=ધ્રુવનીને છેવા=ગીવા ફદાન છેહે=ગાર્ધથી છળાવત હો=હેતરો છે, જો છે, ૭ ઉપર કથેન આરોપથી ન અગ્રી ખીગ્નયેસ રાધા શ્રીફળાનું પોત ઉગાડે છે,-તેનું અને વર્ણન છે કાગ=કૃતાન્ત અર્થ=હેનું શૈશવ=બાલ્યાવસ્થા પોત=ગતલાત પૂતના=કસે મોકલેન ફળને ધવડારી મારી નાખવા આવેલી રાક્ષસી ૮ બાની=વાણી વચિત=પ્રિયતમે જેને કમી છે તેવી સ્ત્રી વિશુધાલય=વિશુધોનું રહેઠાણ વિશુવ=૧ પડિન, ૨ દેવ અઢી=સુદર, અધિકતર સારી સુમધુર=વધારે મીઠી અમૃતથી પણ કવિશ્રી જયદેવના પ્રમથનો અને બિતરેક દર્શાવે છે.

૨. અને પણ પ્રતિનાયિકાના પાનન્તકથી લરજેલા દરિ-હૃદયની રક્તતાનું વર્ણન છે. ૫૬-લાક્ષા=ચરણના અન્તકથી ૨ જેનું=રમેનું નિદાણી=જોઈ પ્રણય-ભગી=રનેદનો ભગ કરનાર ‘મર લાછ લાછ”-એ ૫૬થી “પ્રભો ! આ તમારો વિચિત્ર ને ચિકારભર વેા નિદાણી મ્હને સન્નિધિ આવે છે,-છતાય તમે લાગતા નથી. જાવ, અદ્વીતી

સીધાવો.”—એવા લાવનું સૂચન કર્યું છે. અત્રે નાયિકા અધીર ખડિતા છે.

૩. રસી=રસ લઈ. નીલમણિ—મધુપ=મુકુટમાં આવેલ નીલમણિરૂપ જ્વર. રસવે=રસાવે છે. મૌલિ=મસ્તક. સ્વર્ગંગ=સ્વરૂ-ગંગા ; મંદાકિની. સ્વચ્છંદ=અચેત્ત રીતે. સુખા—મધુ=અમૃતરૂપી મધ. પદપદ્મ=ચરણ—કમળ. નિર્ધારી=ધ્યાન પથે નજર આગળ ખડું કરી. અત્રે ખલિરાજને જળવાને વિરાટ સ્વરૂપ ધરનાર વામન સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ લગવાનના બીજા ડગલાને અનુલક્ષી આ કથન છે.

આમ ચોરી છુપાવવા જતાં ય તે આસન સ્થ, ઉત્તર સરળો પણ પ્રભુ ન આપી શક્યા,—તેથી આ સર્ગનું નામ ‘વિલક્ષ્ણસ્મીપતિ’ રાખ્યું છે.

સર્ગ નવમો.

૧. અતુર કૃષ્ણ ઉપેક્ષાના પથે રાધાની વિરહ-વેદના વધવા લાગી પાછળથી ભેદ-આદિ ઉપાયે રાધાને પોતાની કુજમાં સમજાવી લઈ આવવાને એક દૃતીને મોકલે છે,—તેનું અત્રે કથન છે. તનમન=તાલાવેલી—ભર. ધવતી=ધ્યાને ધરતી. કથદ્વાંતરિત=કંઈક કલકલતે લાઇ પતિથી વિખુટી પડેલ વિરહથી દવાની નાયિકા. દુહાગી=દુઃખી. શણુતી=હવે ક્રોધ ઉતરી ગયે દૃતી—વચન શણી લેતી. ‘શણુતી’=પદ રાધા સાથે જાય છે, ને તે તેમના ક્રોધના ઉતરી જવાનું અને તેમના પશ્ચાત્તાપ ક્યારેનું સૂચક છે.

અખંધ પહેલો.

અત્રે ઉપર્યુક્ત દૃતી-ઉક્તિનું વર્ણન છે. માનતી=માનમાં મરડાઈ જતી સ્ત્રી. માન ની=માની જા. રૂસણું=રીસામણુ—મનામણુ. અસ્તિનંદને=વધાવી લેજો. ૧. અત્રે દૃતી સમયની અનુકુળતા દર્શાવી રાધાની ઉત્સુકતાને વધારે છે. સુહતી=ચોખી ઉડી છે. મદભર=ઉ-માદના ઉદીપક. અભિસરશે=શ્રીકૃષ્ણજી પણ વિહાર—અર્થે હવે કુંજ—જમણુ આપોઆપ આદરશે. ૨. તરૂં=ઝાડ. રાડવું=મુંઝાઈ સીઝાઈ ધડી રહી દુઃખી યવું. ૩. ખરવાં=મોઠાં. ઝુડે=જારે. ચક્રવર્તી=૧. આજાકાર, ૨. સર્વત્ર પોતાની વિજય-પતાકા ફરડાવનાર. સરખાવો—

તન્વિ તવ કુચાવેર્તો નિયત ચન્નર્વર્તનો ।

આસમુદ્રહીતીશોડપિ મવયન કાષ્ઠદ ॥

અર્થ=તેનાથી જેની મતાનો પગભર ન થઈ રહે તેવા ઉપાંગા=ગૌર, પવિત્ર સુવન=ધ્વજ ૮ છુ વિન્ન કરતી=કરમારી નાખે છે અત્રે ગદિમના સ્તનની પ્રવેશન-લગ્નિની પ્રશસા ની છે, કૃણ માન ઉપભોગને અર્થે છે, આ લ્હાગ સ્તનદ્વગ પણ બોગી શ્રી, પશુના ભોગના મુખનો આસ્વાદન લ્હાય તો તે અદ્વગ છે, એમ અત્રે 'સ્તન-દ્વગ'-રાખ્ધી સૂચ્યુ છે ૪ રૂવે=ગડે છે વિદ્નવા=આકુળ-આકુળ માને મેળ શા=એ આવી મ્હને મનાવે તો ૪ કુ જાડ, એવા ને ૪ ગખવાથી કાયદે શુ ? પગિદ્ગજગછોડ, ત્યાગ માધવ'એ ૫ "વદ્મીના પતિ, એ તે વળી ૫ હાય આવે અને આવે તો તે પોતાની ચચાના ને ચપતના મૂકે પણ ખગ કે ? હાય આન્યા પગીથી પણ તેમને મભાગી માયવી રાખવા એમા જ ચતુગતા, ડહાપણુ તુ આમ રીસામણા-મનામણા રે છે-તો પગી સભાગજે, એ ડેકે હાયથી જટકી ન જાય એમ રાધાને મારધાન ગ્હેવાનુ એ સ્વચ છે ૬. સાજી=પિઝારી રતિ-રેમ નિરખી=નિહાળી ૭ પગિતાપે=વિગ્દ-મતાપે. તાવે માગી નાખે છે. ઉગ=હ ૫ ૮ ભાવમુ=મભાવ પ્રિયલન=મેડો પ્રિય વચને ઉણપ=આજાપણુ. ૯ વિધુરી=આકુળ ગતિ=કૃષ્ણ-રતિ આપ=આપો-આપ પોતાની મેરે જ, વિણ પ્રયત્ને

૨. "શ્રી, પશુ તો ધુગ ચતુર છે એટલે જાધીના ય મનગણે, પણ પ્રાગમાર્થિક પ્રેમ તો લ્હાગ પગજ છે-એ જાધી જુઝીને મમલ્યા છતા પણ અણમમલુ શુ જની તુ આમ હાડ જાય, તે કેઈ તને ધો ?" એમ દર્સાવી કૃષ્ણ પધારે ત્યારે તેમને વચન-સરથી ન વીધવા ને આવતા કધને વધાવી લેવા ગદિકાને તેની મુખી સૂચના કરે છે ને તે સાથે એમ પણ સચરે છે કે, એ તોમ નહીં માય, ને ને આગ્રસ ક્રીસ તો વિગ્દ-પીડ વધશે ને તું કુખી ચર્ચિ. ત્હારે ક્યું ત્હારે જ ભોગવતુ પડશે. આડી=કવેજ અર્થે ચ્વલુ કરી હડ મ્હાર દડીલી

વાંકી. રાગી=પ્રેમાળ. રક્ષતા=રક્ષકાણ. કટુતા=કટુવાણ. વાંમતા=આડાધ; હડ. હિમે=પરક્રમાં. દીશે=દેખાય છે. ક્રીડા-ક્રયા=વિલાસ-વાર્તા. શીતકર=જેનાં કિરણ શિતળ છે તેવા ચંદ્ર. ઉપ્પાંશુ=જેના કિરણ ઉપ્પા છે તેવા સૂર્ય.

૩. શ્રીકૃષ્ણે ઈંદ્ર-મહોત્સવને અટકાવ્યો ને તેને રચાને ગોવર્ધન પર્વતની પૂજા કરવાની પ્રેરણા કરી, તેથી કુપિત થયેલા ઈંદ્રરાજે મુસલંધાર વરસાદ વરસાવી ગોકુળમાં ત્રાસ વર્તાવ્યો; પણ તે ત્રાસ શીટાડવાને શ્રીકૃષ્ણજીએ તો આપ્યા ગોવર્ધન પર્વતને મૂળમાંથી અદ્ધર ટચલી અંગુલિ પર ઉપાડી લઈ ગોકુળવાસીઓનું રક્ષણ કરી, અને ઈંદ્રના મદનું તે સાથે મદન પણ કરી;—એ પુરાણ-કથાને અનુલક્ષી આ વર્ણન છે. ‘તે હસ્ત રક્ષો સદા.’—એ પદ્યથી શ્લોકને અતે સંપ્રદાયની રીતિએ સર્ગની આશીર્વાદાત્મક સમ્પ્રાપ્તિ પણ કવિએ સાધી છે. મેઘ=વરસાદ. વ્યાકુળ=રીખાતું. લહી=જેઈ. ગોવર્ધન=ગોવર્ધન પર્વત પણ. ધરમજ્જ=અદ્ધરતાલ. તોળી=સમતોલ કરી. ણી=ઉતારી. વગ્ની-ગર્વ=ઈંદ્રના મદને. વિજય-પ્રચસ્તિ=વિજયના પ્રસંશા-લેખ.

અત્રે ભગવાનને પ્રેમાતુર અને વિલાસોત્સુક વર્ણેલા હોવાથી આ સર્ગનું નામ ‘અમન્દમુકુન્દ’-રાખ્યું છે.

સર્ગ દશમો.

૧. ગૌરવ સુભાવણું પડશે,—એના ભગથી માનિની રાધા અત્રે આવશે નહિ, અને બિચારી વિરહ-વેદનાથી વ્યર્થ દવાઈ ઝૂરી મરશે,—એમ ધારી શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ માનિની પ્રિયાને મનાવવા ત્યાં આવે છે,—તેનું અત્રે કથન છે. અત્રે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની દક્ષતા તેમજ દીનતાનું સૂચન છે. સુણી=સાંઝળી. સખી-શીખ=સખીની શીખામણ. બીલી-લીલી=વિરહથી આકુળ-વ્યાકુળ, તેમજ તેના તાપથી તપી અંગે શિમિર,—દીન. રોપ=ક્રોધ. દાખી=દયાથી અળગો કરી. ઉણુ=ઉન્હા. બીલું=મેઘાકળું. વિમાસી=વિમાસણમાં પડી જઈ. “ભગવાન આવશે કે નહિ? આવશે તો ક્યારે આવશે? અને નહિજ આવે તો મ્હારાથી આ લાંધેલ માનની ત્યાગ

કેમ ચરે ? ગૌરવ કેમ શુભાવાશે ?—અને આ વિગદ તો સલો પણ જતો નથી ! શું કરવું ?”—એવી વિમાસણમાં પડી ક્ષીણુ=વિગદાગ્નિથી સોમાષ અગે ફરત બનેલ. સુગદગદ=અતિશય ગદગદ કંઠે. પ્રિય-ચિત્તહારી=પ્રિયાના ચિત્તનું હરણ કરે તેના, મધુર મીઠાં વચને.

પ્રથમ પહેલો.

અત્રે પ્રિયાને મનાવે શ્રીકૃષ્ણની દક્ષના ને દીનતા ભરી ઉપયુક્ત ઉક્તિનું વર્ણન છે. સુશીન=સુદૃઢ શીવવાળી. સ્વામન્નુ=પ્રિયતમ પ્રાણેશના પ્રતિ. મ્હેર=કૃપા ધવે=પ્રિયતમ પર. જવળે=મળગે છે. વપુ=શરીર પ્રવળ=અતિશય. પગજલે=પ્રવળે છે : ભડકે બળે છે. દવ=પાન=વિરહસ્વનુ પાન. “અગ અનગી આગમાં બળે છે,—અને તે આગની ગતિ તું જ કરી દોકે તેમ છે. પ્રિયે ! નાનાવિધ ચુબન દષ્ટ તું એ વિગદવાગ્નિને ચૂમતા ચૂમી લઈ શાત કરી દે.”—એ ભાવ છે અત્રે મામ્—કૃપાય વાપર્યો છે. ૧ ટકુટ=કોપવતી જેમ લલકારીભર બોલ. કુટ=અપનમ=માનિનીની મ્હેર મેળવાગે કે નહિ ? તિરકાગ તો નહિ કરે,—એવી રીતનો જે શ્રીકૃષ્ણમાં ભવ પેમી ગયો છે,—તે ભવરૂપ અધકાર. અણુતોલ=મેહદ ધ્વમે=નાચ કરે. દત=શ્ચિ=ચદા=એકાદ બે મીઠા મધુગ ટકુટ કરતાં મુખ જરા વિગમ પામે, ને તે મમયે દર્શાવેલી દત=ચદ્રની કાંતિ=ચદ્રિકા. ‘પ્રિયે, ત્હાગ અમોવા તોડ, મીઠા બે બોલ ટકુટ, અને હૃદયવર્તી મ્હારા બયને દૂર કર.’—એ ભાવ. મલુ=મનોહર. દગ=ચક્રાગ=મ્હાગં નયનરૂપી ચક્રાર પક્ષી. સિમન=મુધાએત્ત્હારા દાસ્યની મુધાને માટે. તલમાવે=આતુર બનાવે છે. ‘પ્રિયે, પ્રથમ તો મ્હાગં નયન જેમ ચંદ્રના દર્શન=અર્થે ચક્રાર અધીગ બને છે, તેમ તારૂ મુખ જોવાને અધીગં બન્યાં છે. માટે જરા મ્હારા મામુ જો : અને આ ચક્રાગ ચંદ્રમાંથી જગતી મુધાનુ પાન કરવે તલમે છે તેમ ત્હાગ મુખની દામ્ય=મુધાનું પાન કરવાને તલમનાં મ્હાગ આ નયનને ત્હારી દમની મુખમુદા દર્શાવી તૃપ્ત કર.’—એ ભાવ છે ૨. નીલોપન=નીલ કમળ સુતનુ=ફાંગી. રકન પદ્મ=ગતુ કમળ. ‘નીલ’ કમળ જેવાં ત્હાગં આ શાગં કામણુગાં નયન અત્રે રોપને લખને લાલ કમળની

જેમ રાતાચોળ જન્યા છે-અને એ મહારા હૃદયનું છેદન-ભેદન
 રી વીધી નાખે છે-એ અર્થ છે લહી=ધારી રજો=રક્ત કરતી
 હોય કૃષ્ણ=સ્વામ રંગી (નાવનને) રજો=રક્ત કર કૃષ્ણ=મહેને,-
 શ્રીકૃષ્ણને શોણિતે=નોહીથી ગોણુ=નોહી “હે પ્રિયે ! ત્હારા નીન
 કમળ સા કૃષ્ણ લોચન રોષને લીધે રાતાચોળ થયા છે નીલ
 કમળ તો કામદેવનું છેદન-ભેદન-શીન એક બાણ છે, અને એ બાવે
 જો એજ પ્રકારે તેને તું મહારા હૃદયને વીધી-બીદી રકતથી રંગદોળી
 રાતા કરતી હોય તો એ ત્હારા કૃષ્ણ લોચનને તું ભલે રક્ત કર,
 અને હું પણ કૃષ્ણજ છું, મહેને પણ હવા જેમ ત્યાં તું ક્રોધયુક્ત
 થઈ કરે છે, તેમ તેને બદલે પ્રસન્ન થઈ એ પ્રકારના કૃપા-કટાક્ષરૂપ
 માણુના મારથી રમત રેલાની રક્ત કર, અને તે રક્ત મહારા પગ
 પણ પાગરી રમતની શોભા વધાર તું હવે પ્રસન્ન થા મહારા તરફ
 પ્રસન્ન-વદને જો.”-એ બાન છે શ્રીકૃષ્ણજની આ દાક્ષિણ્યપૂર્ણ ઉક્તિ છે
 ૩ રી હોય=ચુરસે થઈ હોય નારાજ બની હોય ચહે=મરજીમા
 આવે તો ખડ=દશન-ક્ષતે ચીરી નાખ ચડિ=ફેરી સ્ત્રી
 વળ=આની વામે=દૂર થાય મટે ‘પ્રિયે ! હું ત્હારે આધીન છું,-
 ત્હારી નજરમા આવે તેમ મહેને શીક્ષા કરી આ ત્હારા ક્રોધનો’ ત્યાજ
 કરે કમળ થાય તો નખ-ક્ષતે આ મહારૂ મર્યાદ વીધી નાખ ત્હારા
 ભૂજ-પિંગ્મમા પૂરી મહેને કેદ કર અગર દત્તક્ષત-પૂનક ચુબન
 લઈ-દઈ મહારા અધરને વિદાર ચ્હાય તેમ દડ દે”-એ અર્થ છે
 શ્રીકૃષ્ણના વશનદત્વનું અત્રે વર્ણન છે ૪ તનમનધન=સર્વસ્વ તરવે=
 તરવાને ભવે=સસાગમા મ્હેર=કૃપા રીઝ=પ્રસન્નતા ન્યારી=અવન-નનન
 ૫ પદ-પનવ=પગની પાટલીરૂપ કમન-દન મકન=મુરશ્ય અનગી=
 કામદેવની રોમેરોમ=આખે અંગે લગતી દ્વાય=દ્વાય તથાડી દાહે=માગે
 છે વિપન ઔષધિના પવન મત્રે તા પાણીમા બીના કરી મસ્તક ઉપર
 મૂખ્યાથી સર્પાદિ-વિષ દૂર થાય છે-એ તત્ત-કથનને અનુરૂપી અત્રે
 આ ઉક્તિ કાંધી છે ૬ મટે=મર્દન કરે છે પદ્મ-મદ=રક્તતાના અંગે
 લાત કમળને ચઢેન મદ વર્ધે=વધારે છે ૭ જી=રક્ત કરી, અનુગમી

કરી ઉન્માદ=મસ્તી મયવે=મયાવે છે. અગતે=અવસ્તકે ઉપટે= ઉમગા કર મુદતી તને=તને સોભા આપે તેમ ૭ મુદે=સોભાવે તુગ=ઉંચા. કુચ-શૃંગે=સ્તનના શિખર પર. દાગ-ધ્વજ=માળા ૩૫ ધ્વજ નિતમ-ઉડિમ=નિતબ ૩૫ દુદુલિ મેખના=દોરો ધુવગાળી= ધુવરીઓવાળી આણુ=આજ્ઞા મન્મય=કામદેવ “ધમન્તી ધુવરાણી મેખનાએ વણુ-કુળમા પધારી રસ-દાવ લે અને આપ”-એવા આશયનુ અત્રે ગૂઢ સૂચન છે ૮ પુનિન=પવિત્ર મના=અનુમંધાન કરતા મ્મવી=રેવાવી રસ-રેણુ=પ્રીતિરમના રેણુ મુદે=દર્શમા ગ્માવી= ગ્સમસ કરી. ખડને લીધે થયેના સ્નેહ-સગનુ પ્રીતિ-રસના રેણુથી ભગવાનના વચન અનુમંધાન કરે છે, તેથી તેને ‘ગ્મરેણુ રમતા’-અત્રે દહેવામા આપ્યા છે

૨. ગાધિકાજીના અમોવા હજુપ તુટતા નથી અને તેને પગિણામે તેમના હૃદયમા હજુ કંઈક ખુલ્લા કરે છે, -એમ ધારતા શ્રીકૃષ્ણની આ ઉક્તિ છે રાગ-પદ્ધતિ=પ્રેમના કીચડમા મુઝે=મુઝાય છે આશ્ણી=મત્વર ને રહેજ મ્હેજમા તપી જાય તેની વિતનુ=ગમવે પગિહર=સાગ કર. જૂડી=કુખદ જાતિ=મમ્ભ જામા=કોધવાળી શ્રી જુજે બીડ=દૃઢ આધિગને આપ

૩ ‘હજુપ હુ અપગાધી હુ, -એમજ તને લામનુ દોપ તો ઓ ચડિ’ મ્હાય તેવી મ્હને શીક્ષા કર, -પણુ પ્રિયે, ત્હારી રીમ દૂર કરી હવે પ્રસન્ન થા મ્હારાથી આ કામદેવના કારમા શર-પ્રદાગ હવે નથી ખમાતા’-એમ પ્રેમના અતિશયને અગ્રે શ્રીકૃષ્ણજીની વિરદગતરતાનુ અત્રે વર્ણન છે. અત્રે મલ્લ-કુસ્તી શી ચેટા દર્શાવી છે દૈ ચર્ચુ-મેડી=ચર્ચુની બેડી દષ જકડી=સજડ કરી ચડિ=રેલ સ્ત્રી કાગમા=મયગ શર=માણુ

૪ હજુપ પણ ન તુટતા અમોવાને તેજાવવાને શ્રીકૃષ્ણની અત્રે પ્રાર્થના છે રીસી=રીસાઈને તથા=કઈ પણ મરણુ સિવાય મીટનાગર. સુમુખિ=સુદર મુખવાળી વિમુખી ના મા=આકુ ના જો તર્ગ ના

તિરસ્કારી ન કાઢ. યાયે=આર્યે છે. પ્રીતે પૂરી=પૂર્ણ પ્રેમથી. પ્રાણુ=પિયુ. “વિમુખી ના યા, ના યા.”—એ પદ કૃષ્ણની પ્રાર્થના-ગર્ભિત દીનતા દર્શાવે છે.

૫. “હું ક્યાં રીસાર્ધ છું?—અપરાધી હૃદયે એવી વ્યર્થ આશંકા કરી મ્હને શા માટે સતાવે છે? મ્હારે રીસાવાનું કારણ પણ શું?”—એમ જાણે કહેતી, પણ તે છતાં ય રીસમાં ને રીસમાંજ હલુપ અમોક્ષાને ત્યાગ ન કરતી રાધાને શ્રીકૃષ્ણજી જે કહે છે, તેનું અત્રે વર્ણન છે. મુહતી=શુદ્ધિ હરનાર. કુટિલ=ત્રાંકી; ક્રોધથી ચટેલ જૂ=ભમ્મર. કારી=મય કર. મથી=ખોળી ખોળી દૂર કરી. ઉગરતી=રક્ષણ કરે છે; જીવનદાન દે છે. મંત્ર સિદ્ધ શી=મિદ્ધ ચયેલા મંત્રની માફક. અધર=અમી=અધરામૃત. “પ્રિયે, ત્હારા અધરામૃતના પાન સિવાય મ્હારા જીવમાં હવે જીવ આવે તેમ નથી જ.”—એ ભાવ છે.

૬. આમ પણ તે પ્રસન્ન થતાં નથી: એટલે તેમનું મન મનાવવે શ્રીકૃષ્ણજી પીજી યુક્તિ વાપરે છે, અત્રે તેના નખ-શિખ રૂપની પ્રશંસા કરી તે બજે સાધ્યની સિદ્ધિ મેળવવા પ્રક્રમે છે. કુંદ=એ નામનું ટુલ. બધુક=મગોરિયાં. તરે=તગતગ ચાય છે. નાસા=નાક. નીલોત્પલ=નીલરંગી કંમળ. ચગે=ચકચકાટ મારે છે. ગન્ધમણાં. પુષ્પ-સેના=પુષ્પની સેના. પુષ્પેષુ=પુષ્પ જેનાં બાણ છે તે, કામદેવ. મુખ-અગણુ=મુખ રૂપ રણબૂમિ પર. કામદેવને પત્ય-શર કહેવામાં આવે છે, ને તેનાં બાણ પણ પાંચ પુષ્પો છે, અને તેથી અત્રે રાધાનાં પણ પાંચ અંગનું વર્ણન છે: એમ અત્રે કીધેલ ભાવનાની સસૃષ્ટિની સાર્થકતા છે.

૭. “અરે! તું માનવ-સ્ત્રી નથી, તુ તો કોઈ દેવાંગના છે; દેવાંગનાની દિવ્યતા તે કઈ માનુષિક રોપ ધારે કે? ત્યાગી દે પ્રિયે! તે રોપ, અને વર્ષાવ ત્હારી વે દીવ્યતા.”—એમ એ પથે પણ તેનાં ગૌરવને સ્થાપિત કરી તેના ક્રોધનું ખંડન કરવા ઇચ્છતા શ્રીકૃષ્ણજી આ દિવ્યતા કહે મુકેદી=૧. સારા કેશમુળા; ૨. એ તાવતી અપ્સરા. નવલ=નાણુક ચિત્રલેખા=૧. ચિત્રની લીટી; ૨ એ નામની

અપ્સરા. શ્રુ=ભ્રમર. મદાક્ષા=૧. મદને લીધે મંદ; ૨. એ નામની અપ્સરા. દગ=નયન. મનોરમા=૧. મનહર; ૨. એ નામની અપ્સરા. આલ=ગતિ. ક્ષાવતી=૧. કામ-ક્રાંતીથી ચક્ર્યુર; ૨. એ નામની અપ્સરા. મુધન=માંસલ જંગમ=જંઘ. રંભા=૧. કુળ; ૨. એ નામની અપ્સરા. ત્રિદિવસુંદરીમયી=એ પ્રમાણે સ્વર્ગની, અપ્સરામય, પૃથ્વીમતા= પૃથ્વી પર. “આવી સ્વર્ગીય સુંદર દેહ આમ વ્યર્થ પરિતાપે તપી. અકાળે કરમાવી નાંખવી ઘરિત નથી. સિંચ ત્યાં સત્વર પ્રિયનમના સંગનું રસામૃત ને સુદંવ તેને આપ્યો દુઃખ-કુલે.”- એવા પણ આશયનું અત્રે મૂલ્યન થાય છે.

૮. વાતા=ગગનવતા હતા. મીરા=ગરદન. મૌલિ=મુકુટ. તાને= સંગીતના તાનમાં. હુલી=તેની લહેમાં જ લીન બની ગઈ. સુમુખ=મનોહર. રાધા-મુખેન્દુ=રાધાના મુખ-ચંદ્ર. ઉર્મિ=મોહન. ઉત્તરી=ઉછાટ્યાં. મુધા=અમૃત. “રેલો મુધા સૌખ્યની.”-એ પદ્યો સપ્રદાયને અનુમરી સર્ગને આશીર્વાદથી સમાપ્ત કીધો છે.

ઉક્તા-પ્રકારે રાધિકાને મનાવે શ્રીકૃષ્ણજીએ પોતાના આતુર્પનું તેમજ દાક્ષિણ્યનું અત્રે દિગ્દર્શન કરાખું હોતથી આ સર્ગનું નામ પણ ‘વહ્નિવહ્નિમુંજ’ રાખ્યું છે.

સર્ગ અગીઆરમો.

૧. ‘પ્રિયને મનાવી શ્રીકૃષ્ણજી તો સ્વકુળે પધારી ગયા, અને પાછળથી રાધિકાને પણ ત્યાં લઈ જવાએક ફરી ત્યાં આવી પહોંચી. તે રાજગાર સજી મજ્જાઈ ગઈ બેઠેલાં, પણ જવાની વિમામજીમાં પડેલાં રાધિકાની પાસે આવી બેઠે છે.’-તેનું અત્રે વર્ણન છે. મીઠી=ઢાલી. માની=માનિની. રમર=મુલમ=કામદેવના જેવા સુંદર. સીમા-વા=પધારી ગયા. કાઠીયા=કંઈ કંઈ કોડ લખાં. જૂની=રાજગારી. તન=ચરીર. મજ્જા=તૈયાર. વિમામે=વિચારે છે. કેવ=કહે છે. વામસજ્જા નાપિકાના અભિમારની આ ઉદ્યાનિકા છે. ‘સજ્જા’-પદ રાધિકાની ઉત્સુકતાનું દર્શન કરાવે છે.

ગંગામિની=ગંગા જેવી ગતિ વાળી. પગી=નિષ્ણા. હંસંગામિની અને ગંગામિની કથી રાધાની ચાલ અત્યંત મનોહર છે,—એમ મુચ્ચું છે. ૮. પૂરા=મરાબર. ઘડી=પગ. મદનાતુર=કામે=છાથી તલપાપક. રણુકે=રણુકારે. અનૂપ=અવર્ણ્ય રીતે. રંજ=રક્ત કર. રસે=પ્રેમરસથી. વર્ણુ=ઝટ; સત્વર. ૯. મંબુલ્લ=મનોહર. રમ-સાજે=રમની સર્વ સામગ્રી મહિન. કવિએ પીરસેલ કાવ્ય-રસ અત્રે એવો છે કે તે પુષ્પરસ તેમજ પ્રીતિ-રસ ઉભયને પણ વિસરાવી દે છે.”—એવો અત્રે ભાવ છે.

૨. શ્રીકૃષ્ણની મદન-ચિંતાનું રસમઅ બની નિરીક્ષણ કરતી દત્તી અત્રે તે રમણીય ચિત્રને રાધા સન્મુખ વર્ણી બતાવે છે. એક માટે=પ્રસક્તાર પણ લીધા શિવાય ચિર=દીર્ઘકાળ. વેણુ=વાણીયે. રંજશે=પ્રસન્ન કરશે. તમે=અધકારમાં. ‘મૂર્છે’.—એ પદ્યી કામની અતિમ દયા પર શ્રીકૃષ્ણજી આવી ગયા છે, એમ દર્શી દત્તી રાધાને ત્યાં તેમને સત્વર જઈ મળવાનું સમજાવે છે. વળી ‘તમે’—એ પદ જવાની અનુકુળતાનું પણ મુચ્ચું છે.

૩. ‘અધકારની અનુકુળતા છે, ને અલિસરણુ યોગ્ય કાલ છે, તો હે સખી, તે અધકારની અનુકુળતામાં પણ સવિશેષ અનુકુળતા અર્પવે શણુગાર તેજા સજીતું સત્વર પ્રભુના પથે પગ.’—એવા આશયે સખીની આ ઉક્તિ છે. સ્યામ-સરોજ=નીલોત્પલ. સાજી=ધારણ કરી. અવણુ=કાનમાં. આરોપી=પેદરાવી. તાપિઅ=સ્વામપણી તમાલ-પત્ર. કમ્બલ=સ્વામ કાજળ. મૃગમદ=સ્વામ કસ્તુરિકા. રેખી લતા=રતન-મૂપણુ રૂપ એકાદ વેલડી સ્તનપર દોરી. નીલાંજન=સ્વામ સાડી. લપેટી=આવરી. તમ=અધકાર. અલિસારિણી=પ્રિયતમને મળવા જતી સ્ત્રી. સર્વાંગ=બધે અંગે.

૪. અધકારમાં અલિસરની અલિસારિકાના રૂપ-લાવણ્યના ઉત્કર્ષનું અત્રે વર્ણન છે. ગૌરાંગી=શ્વેત તેજસ્વી અંગવાળી. વીજ=વીજલડી. ‘વીજ’—પદ અલિસારિકાની ચચળતાનું અને ચપગતાનું મુચ્ચું છે. ‘મૂપણુ-ઝવે=અલકારની કંતિથી. તમાલ-ધન=સ્વામરંગી

તમાનપત્રની ધાડી ધટાથી ધટ તમ ધોર=ગાઢ અધકાર પ્રેમ-હેમે=સ્નેહ-સુવર્ણે 'આના ગાઢ ભયર અધકારમા પણ તેથી ન કરી જે અભિમરે તેજ ખરી પ્રેમીથી, -ને તેમાજ તેના પ્રેમનુ ખર તત્વ -એવો દત્તીની ઉક્તિનો આશય છે અને પ્રોત્સાહન નિસીમ છે

૫ ઉરના ઉભરાથી જવાને તત્પર થયેલી પણ સ્ત્રીઓને આનતી આભાવિક પ્રીકાને અગે તે રતિને દમાનવા જતી રાધિનના પ્રતિ સખીની આ ઉક્તિ છે ઉમળકી=ઉમળગાભરી સીધી=હોશ ભેર, આકુ-અનળુ જોયા વગર 'સીધી' -પદ રાધાની ઉત્સુકતા ને તાનાવેલીનુ સૂચન કરે છે

પ્રખધ બોલો

કુજમા પ્રવેશ દગાને અને કૃષ્ણજના સગે રમવે-જુમવે સખીની અને મધુર પ્રેરણા છે ૧ દુપ્રવેશ ગાજે=આ મળુ વણુન-કુજનુ દાર ફળે-કુલે લગી પડેલ વૃક્ષ-વેરીથી એવુ તો ધટ જનાઈ ગયુ હતુ કે તેમા રહી પ્રવેશ કરવો એ સામાન્ય જનને માટે પણ દુર્ધટ હતુ છતાં તેમાજ રહીને ભર ધોવનને લધ અગે-ઉપાગે કાલ્યા-કુલ્યા રાધિકાને ત્યા પ્રવેશવાનુ હતુ, ને તે તેથી સવિશેષ દુર્ધટ હતુ એટલે સખી કહે છે કે, -'બેની, તારા આ ખ્હાર ઉપસી આનતા સ્તન, જધન-આદિને જરા સ કેલી સકડીને અદર પ્રવેશ કર " ૨ તિમિર=અધકાર, 'ગા' -એ પદ, 'જવા દીપકનો અભાવ હોય, ત્યા અધકાર પોતાની આણુ વર્તોરે, પણ તુ તો અહી દીપક જેની આવી પ્હોચી છુ, અને તે છતાંય અદર તો હજી અધકાર પોતાની આણુ વર્તોરે છે ખ્હેન, તેજ અને અધકારની હમાતી એક સાથે સલવતી નથી એ અધકારને સત્વર દૂર કરી તારા તેજની ત્યા આણુ વર્તોરે." -એવી ભાવનાને પ્રકટાવી રાધાને કુજમા સત્વર તેની સખી અને પ્રવેશનાની પ્રેરણા કરે છે. સાજે=આપ્ત કરે છે લપટ=ગાઢ "કીડાગટક એ તો તારા પ્રિયતર સ્થાન, અને ત્યા અધકાર' બેન, તારાથી એ જોયુ પણ કેમ જાય છે ? શીઘ્ર થા, -એ અધકારને દૂર કરવે હસતે મુખે અદર પ્રવેશી તારા દત્ત-ચંદ્રની કાતિ-ચંદ્રિકાથી એ અધકારનો સત્વર નાશ કર." -એ

અણુ 'કોડાગૃહ'—પદ્ધતી અને ત્રીજી પદ્ધતિથી રખાઈ ચાલ છે હણુ=નાશ કર ૩ સાને=સાન કરી. ૪ ઘટેલ=ઘટ રીતે કુદરતે ચણુગારેન. કુસુમ=કોમળ=કુસુમના જેવી અંગે કોમળ ખીતતી. કળી=સગર યુવામા આતી સુમન=દેહે=પુ'પ શા કોમળ અંગે ૬ મધુપ=૪૬=મમરના જૂથ. ગુણ=શુભરવ કરી રસ=સિધુ=રમના સાગર ૭ માણ=મિછારી શુભ=પવિત્ર, અન્ય કોઈ સ્ત્રીના ગમણથી અપવિત્ર ન થયેન શે ના માણે=મ ખેસીને સુદાનતી નથી કુચ-ખિચ=સતનોના અતરાયમા, અતનોના મધ્ય પ્રદેશમા ૮ પ્રણવ=પ્રેમ રમ=વિનાસી=રસમા વિવાસ લેનાર મૃદુ=મેમળ અકિન્નિટ ઉલ્લાસ=અનુનદ, હર્ષ

૬ અને સખી ગધાને કહે છે કે—'શાણ્દ્રિ મખિ ! તુ આમ સમોચાપ છે કેમ ? કોની શરમ ગખે છે ?—તેનુ તને જ્ઞાન છે ? શ્રીકૃષ્ણજી તો તારા પ્રેમના મૂલે ખરીદેલા અણુમળા દાસ છે તેની તે શરમ હોય ? શુદ્ધજનની કે વડીન જનની શરમ હોય—કઈ દાસજનની તે ઘટે?' અરે=ભદેવથી,—મમપીડાથી અનિશ્ચ-હરહમેશ અમી=અમૃત અક સુદાન=પ્રિયનમ શ્રીકૃષ્ણના અમ્મા ત્રિરાજી તેને સુદાન તર્ફ અમી પૈ=તેની પરિસ્થિતિમા ત્હાન અધરામૃતનુ પાન મારી શ્રીકૃષ્ણને તૃપ્ત કર તેમનામા નતન રસ-જીવન પ્રેર કટાક્ષ-કીત=પ્રેમ-કળાક્ષથી ખરીદેલા અમૃતા=અમૃત

૭ અને પ્રિયતમના પ્રત્યે પ્રેમભર ધડીકમા દૃષ્ટિ નાખતા તો ધડીકમા લજ્જાળવા લોચન આખેઆખ મલ્યે કષ્ટક શરમાઈ જવાથી તે દૃષ્ટિને ખસેડી લેતા શખિમ જાય ને હર્ષમા તનમનતા એકલ કુન્જમા પ્રવેશે છે, અને એ પ્રકારે સ્ત્રી-સદગ્ધ લજ્જાળનો વિશ્વસ કરી દે છે,—તેનુ અરે વર્ણુન છિ 'ધ્વનિ=જણુતાર નેપૂર=તુપૂર 'આ તે સત્ય કે સ્વમ' રખેને આ સર્વ આળપખાળ હોય ?'—એ વિચારે જાય 'દાસ હવે હુ પ્રિયતમની પ્રેમ-પાત્ર જનીશ કેવુ તે ગીવન સુખકર યશે ? કેવા કેવા રમલ્હાવ લેવાશે !—એ વિચારે હર્ષ, અને 'હા પ્રભુને મળવાને હૃદય યજુ કેવુ ઊજાળા મારે છે ? યજ યજુ કેવા પ્રગતિ

કેવળ ઉતાવળા બને છે ?—એ તનમનાટ—દર્શને ઉત્સુકતા—એમ એ તણેયનું અરે મમીશ્રણ છે

પ્રખંધ ત્રીજો

કુળમા પ્રવેશતા જા પ્રિયતમાને પ્રિયતમના દર્શન કેના થયા—
તેનું અરે વર્ણન છે નાવ=પ્રિયતમ પતિ ૧ પ્રિનામુખે=દુ=પ્રિયાના
મુખ રૂપી ચદ્ર ઉર-ઉદધિ=હૃદય-સાગર ઉર્મિ=૧ મેળન ૨ ઉમળકા
૨ હિમકર-કિંચુ=ચદ્ર-કિરણ સજલ=જળભરીયા ‘સજલ’-પદ
વાદળાની સરિરોપ સ્થામતાનું સ્વચક છે અને મેલને સ્થામ કેસ સાથે
સગખાવવાનોજ ખાસ હેતુએ એ પ. અરે મુખ્ય છે મણુ-મનોહર.
મૌલિ=મસ્તક ૩ તમે=અધિકારમા ધનવોર=વાદળાથી વ્યાપ્ત
પૂર્વેન્દુ=પૂર્ણિમાના ચદ્ર ઉગ્મસે=પ્રકારો છે નિલંવટ-પટ=લખ્ય ભાન-
પ્રદેશ પર ૪ રનિ=તૂથ ૫ ભુદ્ભુદ=પરપોડા લાવે=હૃદયને આપ્ત છે
અગ-રભને=અગના રભને “મણિમાળા શ્રીકૃષ્ણ-હૃદયને આલિંગે
છે તે તેનું આલિંગન દર્શાવી રાધા-હૃદયને તેનું આલિંગન લેનાને
રસાની-રાધા હૃદયને તવસાવતા શ્રીકૃષ્ણને તેણે ક્રોધા’—એ અર્થ
૬ પીત=પીનું પરાગ-પવ પટથી=પરાગના જવાના આરણ્યથી
તનુ=શરીર લતાવેષ્ટિતે=એ એક આનિગન-પ્રગાર છે સરખાવો—

પ્રિયમતુકૃતવહ્નીવિગ્રમા વેદ્યન્તી કુમમિવ સરતાદી મદસીન્ધાદીર્ગમ્ ।

વદનમુદિતસેલાવન્દમાષ્ટુમ્બનાર્ષ નમયતિ વિનતાદી ઘણતાવેષ્ટિત તત ॥

૭ ખજન=એ નામના પક્ષી રસભીના=પ્રેમની ઝલકવાળા.
તારામૈત્રક=નયને નયનનું મીનન ઉન્મદતા=ઉન્મત ખખાવે ૮ અરે
પ્રણના મુખને પદ સાથે અને નયનને ખજન પક્ષી સાથે સરખાયા
છે ૮. અરે અધરામૃતનું પાન કરવાની ઉત્ક્રાંદર્શી છે ૮ સાજના=
શણુગાના પુનકભર=રોમાય-ભર રસ-પુ-કિ=રસને અગે પાગરેલ
રોમાયે ૧૦ રસેવર=રૂપ=(રસ=આનંદ, રૂગારરસ) ૧ આનંદસ્વરૂપ
લગવાન, ૨ રૂગાર-રસના અધિષ્ઠિતા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ રૂમ=કૃષ્ણ-
રતિ-રસ રસાજે=રસિક જાનમા

૮. શ્રીકૃષ્ણના આ વિદ્યુત રસ-સ્વરૂપનું હૃદય અને નયન સાંત યાય તેમ દર્શન કરી રસીલી રાધાના નયનમાંથી હૃદયનાં આંશુ ઝરે છે, -તેનું અત્રે વર્ણન છે. નેહે=પ્રેમે, અપાંગ=નેત્રના ખુલ્લા, શ્રવણપુટ= જ્ઞાન, વાખે ય=વધવાને. મદન-મદ-ધેણાં=હામના આવેગે તનમનતાં, - ધેણાં બનેણાં, સ્વેદામ્બુ=સ્વેદ-જળ. પ્રીતિ-પુનિત=પવિત્ર પ્રેમને સીધે પવિત્ર. દર્પાશુ-ઝરણાં=આનંદાશ્રુનાં ઝરણાં. "નેહે"-પદ પ્રબુદ્ધ અતુલ પ્રેમના દર્શનથી ઉભરાતી રાધા-હૃદયની રતિ દર્શે છે 'પિયુષ'-પદ રાધા-હૃદયના પ્રેમનું અને આદરનું સૂચક છે. "વાખે ય"—પદ શ્રીકૃષ્ણના મુખનું નિહાળી નિહાળીને પાન કરતાં પણ અનૂપત ધર્મ અધીર થનાં રાધાનાં નયન, છે તેથી પણ વધુ વિઘ્નસ પામવાને, જાણે ઉઠાળો મારી આગળ વધીને જ્ઞાનને પણ વીધી નાંખે છે, ને એમ પોતાનો વિકાસ વધારે છે. -એ ભાવનું સૂચન કરે છે. વળી જ્ઞાન વીધવાની સંભાવનાથી રાધાનાં નેત્ર ભવ્ય ને તીક્ષ્ણ હતાં, -એમ સૂચ્યું છે.

૯. દ્વિતીની રાધા-કૃષ્ણનો સમાગમ કરી આપવાની ઇચ્છા સફળ થઈ; પ્રેમી દષ્ટી રાધાકૃષ્ણ અત્રે એકાંતમાં આવી મળ્યાં, ને હવે તેા આગામી વિવાસ-લ્હાવની, લ્હાણુ લેવા-દેવાની અનુકુળતા કરી આપવાને મંખી-વૃંદ રૂપ મહિક્ષાઓને ત્યાંથી માત્ર ઉડી જવાનું જ રહ્યું. એટલે એ સ્થાનમાંથી મહિક્ષાઓ પણ મમજી આપોઆપ એક વા અન્ય જ્ઞાને ઉડી જાય છે, -તેનું અત્રે વર્ણન છે. મિમે=જ્ઞાને. કર્ણે=જ્ઞાન આગળ. ખજી=ખજવાળી. તિરછી=તિરકમ મલપતી=હમતી. રમર-મીણી=જેને હામદેવનો મીણા ચક્રો છે તેવી. રાજી=મેડી. સરી=ધીમે પગલે પગી. યયન-અતિ=સમ્યાની એક બાલુએ. કને=પાસે. 'ખંજી,' 'તીરછી,' 'મલપતી'-વિગેરે પદો 'સખિ, હું' ને તું એક બેદના જરા." - એ પદનું રમરણુ કરાવતી સખીઓ "એ એ હવે જઈએ છીએ: અર્પાતી અનુકુળતાનો અરૂપમ લ્હાવ લઈ આત્માને તૃપ્ત કરજો." - એ ભાવનું સૂચન કરે છે.

૧૦. અત્રે 'રાધા' અને 'લક્ષ્મી'ના સ્વરૂપની એકતાને સ્થાપિત કરતી લગવાનની ઉક્તિ રાધાકૃષ્ણના મનાનન દાંપત્યનું પ્રતિપાદન કરે છે.

સમુદ્ર-મથનની કથાને અનુસરી અત્રે વર્ણન છે હરે=મહાદેવ.
સમદ=અતઃશોભથી અનિશ્ચય મઠ વાને...વિધ એ=એ રીતે વાતોમા
ને વાતોમા પ્રેમ-યથે રાધાને પાળી, તેમા તલ્લીન કરી ભ્રમમા નાખી.
કવે=સુગ્મિપૂર્વક. કુચકારકે=કુચ-કળિઓ પર 'લક્ષ્મીજી તો મ્હને
વરનાર નથી જ' -એમ લક્ષ્મી પ્રકટ થતા પહેલા જ પોતાના દિવ્ય ચત્રુએ
જાણી લઈ, નિશ્ચય કરી મહાદેવે પોતાની અમરતા ખૂણી ગયા હોય તેમ જીવન
અંકાર લાગાથી તેનો નાશ કરાવે હવાહવતું પાન કર્યું, -એવી પ્રતીતિ
અર્પવાને અત્રે 'સમદ'-પદ યોજ્યું છે " શ્રી દો કૃષ્ણ તે " -એ પદ
આશીર્વાદથી મપ્રદાન પ્રમાણે સર્ગને સમાપ્ત કરે છે

પ્રાણુ-પ્રિયાના સમાગમે પ્રગટેના શ્રીકૃષ્ણના આનંદનું અત્રે
વર્ણન છે તેથી આ સર્ગનું નામ 'સાનદદામોદર' રાખ્યું છે

સર્ગ બારમો.

૧ એક વા અન્ય પદ્ધતિ પ્રેમી યુગનને એકાત અર્પવાને સખીઓના
સીધાવી ગરા બાદ રાધિકાજીની બધી મર્જાદ-માઝા પછી સખીઓ ગઈ તેની
સાથે જ જાણે દૂર સુદૂર નાસી ગઈ, અને રતિ ઉનગી રેલાવા લાગી, -તેનું
અત્રે નિરૂપણ છે સમય અને સ્થળની અનુકૂળતા સાધક અને
સાધ્યની સર્જિતા અને સાધ્યની સ્પૃહાસ્પીયતા -એ સન ગધાની
ઉનડતી રતિને રેલાવે છે અને એ રતિ સભોગ-શૃંગારની ઈમારતના
સુદૃઢ પાયારૂપ બને છે વાધીવ્યવધાના લાગી વ્રીડા સાનવે=સાન શુ
બની લઈને કામે=જાને દમાની પીકે છે, ને કામે=જા લઈને દમાની
પીકવા પ્રયત્ન છે. અધીર=પ્રિયતમના મુખનું નીચ્છ પાન કરવે તેમજ
સગ સુનાની લદાણુ લેવે તનપતી હેજે=રનેહપૂર્વક 'સી રમવતી' -પદ
રાધા-હૃદયની ઉત્સુકતા ને અધીરતાનું દર્શક છે.

પ્રખંધ પહેલો

સ્વાધીનભર્તૃકા નામિકા રાધાના પ્રત્યેની શ્રીકૃષ્ણની ઉપયુક્ત
હક્કિતનું વર્ણન છે અનુચર=દાસ અન=હવે. મહેર=દૃષ્ટ ૧ અત્રે
શ્રીકૃષ્ણના નાગરિક વૃત્તિથી રાધાને શયન પર વિરાજવા કહે છે ૨.

અણુવટ=નુપુર. સેવ્ય=મેવાને ઉચિત. ચરણ-શરણ=ત્હારા ચરણમાં જ આશ્રય જોતો, -તેને જ વળગી રહેતો. ૩. ઝોળાંસી=પગ-ચોપી કરી. ૪. પટ-અંતર=આડીખીલી કરતા આ વસ્ત્રનો આંતરો. 'અણિ, પ્રેમને પથે તે વગી આવા ઢાંક-પીછોડા હોય ? પ્રિયે, આ સ્તન પરતું વસ્ત્ર આલિંગને આડીખીલી કરે છે : ને રસની અધૂરી સ્હાણુ અર્થે છે. હાવ, એને પ્રિય, દૂર કરે.'-એવો અત્રે ભાવ છે. ૫. પ્રિયરંભને=પ્રિયતમનું આલિંગન કરવાને. સ્તનાંબુજ=સ્તન રૂપ કમળ. પુલકંત=શમાચિત થતું. મુખાળા=મુખદાયક. અત્રે દૃઢ આલિંગન અર્થે પ્રભુની આ યાચના છે. ૬. આગે=આમથી. બેલી=ઉગારનાર ; રસક અધર-અમી=અધરામૃત. અત્રે અધરામૃતનું પાન કરવાને અર્થે પ્રભુની યાચના છે. ૭. રસના-રવ=દટિમેખસાના કવચુંદર. કવચ=વૈંધાટ. કટાંચી=કાપી નાંખી. મુખવ=મુખ આપ. 'પ્રિયે, ત્હારા કંઠની કિલકારીના રસીયા આ કર્ણને આ કોકીવના ટોકા તે કેવી રીતે રૂએ ? રેલાવ ત્હારા કંઠનું માધુર્ય અને દૂર કરે પ્રિયે, એ કોકીવના કલગવથી થતું આ કર્ણકુષ્ટ.'-એ ભાવ છે, અને તેવા કથનેરાધાના કંઠની અત્રે શ્રેષ્ઠતાદર્શી છે. 'રસના-રવ'-પદ રાધિકાને 'હંસ-લીલા' નામના વિપરિત રતની સ્હાણુ લેવાનું સૂચન કરે છે. અહીં પ્રભુ સમાગમ-મુખની યાચના કરે છે. ૮. વ્યર્થ=નિષ્કારણ ; વગર નિમિત્તે. સંતાપી=અંતરે ચર્ષ. ભોગ્યાર્થ=ભોગ્યવાર્થ. રતિખેદ ત્યાગી=એ ભોગ્યવાદ જવાના નિમિત્તરૂપ જે રતિખેદ છે તેનો ત્યાગ કરી. 'શાણીને વધુ શું સમજવું ? પ્રિયે, ત્હારી પ્રસન્નતા પ્રસરાવ, -ને રસસામગ્રીની રસ-સ્હાણુ લમાવ.'-એમ પ્રભુની અત્રે અંતિમ પણુ સક્ષિપ્ત યાચના છે. ૯. રસિક-ઉરે=રસિક જનના હૃદયમાં. રતિ-તરંગ-રંગ=પ્રેમની લહરીના વિલાસ.

૧૦. રીસાયાં રાધિકા મનન્યાં મનાયાં, પ્રસન્નતા તેમની પ્રકટ ચર્ષ, સ્થાપી રતિનાં પૂર રેલ્યાં, યુગલ-કિશોરની શૃંગારલીલાની વેદિકા રચાઈ, અને પ્રેમ-વચનાં તે પૂજારી યજ્ઞની પૂર્ણાકૃતિને પથે પળ્યાં. પ્રભુની એ 'શૃંગારલીલાનું' અત્રે વર્ણન ■ નિમેષે ય=આંખના પલકાર પણુ. દશે=ખે છે. દગો ય રસતાં-નયને નયન મીલાવતાં ; નયનામૃતનું

પાન કરતા-કરાવતા. કટે=કાટા શુ હ-પને વીધી નાખે છે. હર્ષ-હેલી= હર્ષની રેખમછેન દ્વેષે=હરમ્ત કરી કષ્ટક નારાજ કરે છે અગ્રે યુગવતી રસા રરૂપિ દર્શી છે. ‘એકેડ અગ્ર એકધી એવુ સુદર હણ કે તેનું નિરીક્ષણ કરવા જતા ત્યાજ નયના લોભાઈ જઈ ઠરી જતા, છતાય અન્યને જોનાતી અધીરતા અને ઉત્સુખતા તેને ત્યાથી આર્પી લઈ અન્યત્ર લઈ જતા, -અત્રે આમ તેમના નયના ઠંધક અતૂપત રહેતા એ પરિસ્થિતિમા થતો આખનો એકાદ, પનકાર પણ જગપે સજો જાય તેમ ન હતો, -એકદમ તેમના હૃદયને તે તત્કાલ ડખતો હતો -એમ પ્રત્યેક ભાવનામા અત્રે તેમની અધીરતા, ઉત્સુખતા ને રસબુધ્ધતાના બળે અતૂપતા ને દુખદતા જણાવી કવિએ સુદર રીતે તે પ્રેમી યુગવત રાધાકૃષ્ણની તે રંગભરી રૂમારણીયાની અગ્રે અથગી કરી છે

૩ અગ્રે તેજ રમઝની આરંભન, સુખન-આદિ બાહ્યરત રૂપે આરભ-દશા વર્ણી છે કેશે સ્ત્રી=કેશ ગ્રહી સુદહ પડીને. ધાયા=વાયવ કીધા રહે=દતથી નખી=નખ મેસાડી અધરાસવે=અધર-મધુએ અગ્રે ‘આમન’-પદ સાલિપ્રાય છે ‘અધરામૃતને બદલે અધરાસવનુ પાન કરાવી રજમા રજ વધારી’-એમ દર્શાવી કવિ અગ્રે ‘રીઝ્યા રજથી ઢય’-એ ઉકિતની સરિશેષ સમજતા દર્શાવે છે. રીઝ્યા=પ્રસન્ન થયા રજ=લેણ પજવણી ત્રાસ

૪ તેજ રમઝની અગ્રે પ્રાપ્તિ-દશા વર્ણી છે મારાડ-રતિ-રણે=મારાડ જાતીય કલિ-ક્રીડાના યુદ્ધમા સખમ=વેગ, દક્ષ=કળાકુશળ બાહ્યટી=કામળ હસ્તે સ્ત્રી જાતીના દસ્તની કોમળતાનુ બાહ્યટી’-પદ સૂચન કરે છે. પૌરુષ=૧ પુરૂષના ધર્મ, ૨ મર્યાદાની અગ્રે વિપગિત-રતના સૂચનપૂર્વક તેના રતને અનુચ્છી ઉપર્યુક્ત વર્ણન કર્યું છે

૫ અગ્રે તે રમઝની પર્વાસિ-દશા વર્ણી છે દળી=મીઠાઈ રિધુર મધુર=અન્યમ્ત ને ભાગ્યુ-તુલ્યુ પણ મધુર મિષ્ટ કેદ મદવે= લવકારે છે ગૌર=શ્વેત. ઉ નામ=હાદ જે=જે ગાધાના તે=તે ગાધાને તે=તે શ્રીકૃષ્ણ કેવિ-ક્રીડાની પ્રવાસિત થતા મતર્પ થઈ તે પ્રાપ્ત થએન સતૃપ્તિને અનુભવતા રાધિખને રમ-લોહુપ રગ-રસીયા તે ધન્ય-શ્રવન

શ્રીકૃષ્ણ ફરીથી પણ ભુજે બીડાની તેમની મુખ—મુધાનું પાન કરે છે” —
એમ દર્શી ઉભય દપનીની રમિ-તાનુ, પ્રેમ—પથે પ્રેમીના હૃદયની
ફરી ફરીને યગ્ગસ-પાન કરવા છતાંય ગ્રહેતી અતૃપ્તિનું અને પ્રેમ—પથે
જળ્યાતી પ્રેમની સનાતન નૃતનનાનું મૂચન કવિ અગ્રે કરે છે

૬ અગ્રે તે રમઝટની પરિણામ—દશા વર્ણી છે અને તે
દશાની પરિસ્થિતિમા રાત્રી રિતાની પ્રભાતે તેજ દશા રીતેજ પરિસ્થિતિમા
દર્શ આપતા રાધિમ પુન પણ શ્રીકૃષ્ણના હૃદયને હચમચાવી—આકર્ષી
જે ગમત્કાણુ લે છે—દે છે—તેનું અન મુદર ચૂચન છે. દગ=નયન છૂની
લટ, ડોળાવણી આખ, તાખૂન—વિરજત ઓષ્ટ, ધવાયેન ઝાતી, અને
સરી પડેન કટિ—મેખના,—એ પાચ પચશર ક્રમદેનના જાણે પાચ
બાણુ હોય તેમ, તે શ્રીકૃષ્ણજીના નંયન—માર્ગે હૃદયમાં ઉતરી જઈ
તેમને ધાયન કરે છે, એવો અગ્રે ઉપેખ છે

૭ અગ્રે તે રમઝટની તેજ પરિણામ—દશા અન્ય ભાવે દર્શી છે
રાત્રિએ લાધેન તે પરિણામ—દશાની તે પરિસ્થિતિને અગ્રે શિથિન વિથિન ને
છિન્નભિન્ન પણ થયેના નીજ અગ્રે રાધિન પ્રભાતના પ્રમશે નિદાગે
છે, શિથિન ને ધાનન થયેના પણ તે અગ્રની અવધર્ષ શોભાનેા અને
નિદાગવાથી થતી હૃદયની સતૃપ્તિના આનંદનેા અનુભવ લે છે
તે અનુભવ તેમને ફરી ફરીને તે અગ્રની તે અવધર્ષ શોભાનું પાન
કરવે તેમના હૃદયને રસાવે છે,—તે તેને અમીટ નિદાગ્યા ને છે
એવે શ્રીકૃષ્ણની દૃષ્ટિ પણ અગ્રનું અવલોભન કરની તે પ્રિયાના ઉપર પડે
છે; અને દૈવયોગે તેજ વિરન અનૌકિક પળે પ્રિયાની નજર પણ
શ્રીકૃષ્ણ પર પડે છે લક્ષ્મણની નનનાની સ્વાભાવિક લક્ષ્મણ ઉઝાળેા
મારે છે અને તે સત્વગ જોય અગ્રે હાયનતી દાકી દે છે પણ
અગ્ર નિરખવાની ઉત્સુક્તા અને તે તેમા લાગેની હેતુતા હજુય
તેમને તે અગ્રનુજ દર્શન—પાન કરાવવા તથ્યાવે છે, તેનું દર્શન—પાન તે
તે છતાંય કર્યા કરે છે” —એ લાવનું અગ્રે રખાઈ કથન છે હારી=કુચ—
કુભની કાતિથી લક્ષ્મણ પામી પરાણ્ત ચઈ મુતનું—સંઘરા=યોગાષ્ઠ
યોગાષ્ઠને નાન. બની ગયના કૂચ—હાર ધારણુ કરનારી યોગાષ્ઠ

મીમળાધને વિખરાઇ ગયેલી માળાથી પણ તે સચરવચર અંગ ઢાંઢવાને અર્થે તેવી માળાને હસ્તમાં ધારણ કરી રહેલી. એ પ્રકારે આ રમઝટની ખીજ સ્થોકથી મડિલી તે અથગ્રીની અત્રે મતિથી કરી છે.

૮. એમ પ્રભુના પૂર્ણ પ્રેમનું અક્ષય-પાત્ર બની પ્રીતિ-તર્પિત રાધા રંગમાં રસી ચસી રસમસ્ત હૃદયે રસની મસ્તીના કંઈક ધેરા ધેરા ઉ-માદમાં પ્રભુને પોતાના તે શિયિલ-વિશિલ અંગને પુનઃ પશ્ચ ઉચિત શણગાર સમગ્રી સોદાવવા વિનંતિ કરે છે.-તેનું અત્રે પ્રસ્તાવના-કથન છે. સતર્પી=પૂરેપૂરી તૃપ્ત.

પ્રખંધ બોલે.

“પ્રભુજી, હવે તો આ શીટયા શણગાર જરા પુનઃ પણ આપના જ શુભ હસ્તે સાજી આપની આ રસિક રાધાને રસનવાની તો મ્હેર કરશે ને ?”-એમ રસમસ્ત વિશ્રબ્ધ હૃદયે વિનય-પૂર્વક રાધા પ્રભુજીને વિનંતિ કરે છે. સુદાગ=શણગાર ; ભૂપણ્ય. ગજની=ગજની.

૧. રમરસ્તનદુર્ગ=કામદેવના સ્તન રૂપ ગઢ. સૂતા=માલીક વગરના. સુધાકર-શીત=ચંદ્રના જેવા શીતળ ; અમૃતના બાંકાર હોઇ શીતળ સુખાળા,-જીવનનું અમૃત પાઇ કૃપાણુ કરી શકે તેવા. પ્રલવે=આપની સત્તાનો ત્યાં વિજય-ધ્વજ ચઢાવી-ફરકાવી આપની આણુ વર્તાવે; આપની રસમસ્તીથી એને રસમસ્ત બનાવેા સ્તન પર તેની શોભાને અર્થે મીન-મકર,-આદિનુ મૃગમદે ચિત્રાલેખન થાય છે,-તેનું ચિત્રાલેખન અત્યારે દૂર થયું હોવાથી રાધા પ્રભુને ક્ષોભ રૂપમાં કહે છે કે:-“પ્રભુજી, જુએને, આ કામદેવના ગઢ જેવા લેખાતા આ મ્હારા સ્તન-પ્રદેશ પર મીનરૂપ ધ્વજ ફરકતી નથી,-તે સૂતાં લાગે છે; અને તે સૂતાના લાવે ત્યાં અરાગ્ગતા (મુઝવણ-કંચ) પ્રવર્તે-છે. પ્રભો, તે અરાગ્ગતાના ત્રાસથી તેને મુક્ત કરવા આપ ક્યાં આગસ કરો છો ? આપનું ક્ષત્રિપત્વ પણ તેવી અરાગ્ગતાનો વિધ્વસ કરને કાં લોખી થયું નથી ?” પ્રભુજી, ત્યાં તે સ્તન-ગઢ પર મીન-ધ્વજ આરોપી આપની ત્યાં આણુ વર્તારે.”-એમ રાધિકાનું અત્રે કથન છે (સ્તન=સુદાગ.) ૨ અલિકુત-ગયા લગ્નતી=અમરવૃંદની પંક્તિ રૂપ કામદેવના ધનુષ્યની પણ્છને પદ

પોતાની સ્થામતાના પ્રભાવે લજવી નાંખતી. કુંડલ=કામળ. સમવી=સંજ્ઞા કરી (નયન-સુદાગ.) ૩. મુનિ-સ્મર-પાશ=કર્ણ-પ્રદેશ રૂપી કામદેવની ભજ. અનાયે=માલીક વિહીન. નયન-કુરંગને પકડવા શ્રુતિ રૂપી ભજ પાથરી કુંડળ રૂપ પારશિ-માલીક ત્યાંથી તે ભળને ત્યાં બીલી સૂતી મૂકી દૂર દૂર ચાલ્યો જાય, તો મૃગલાં પશુ ત્યાં પાથરેલી ભળને દેખીને ઉત્તરી છલગો ભરી દૂર દૂર ભ્રમ્યાંથી આભ્યાં ત્યાં પાછાં ચાલ્યાં જાય, ને માલીક ત્યાં વા ખાતો રહે; પશુ જો માલીક પાસે જ કોઈકે રથજો લપાઈ છુપાઈને ઉભો રહે, તો તે આવતાં મૃગલાંને અને પ્રકારે મુગ્ધ કરી લલચાવી પોતાની ભળમાં સપડાવી શકે અને સત્વર સાધ્ય સિદ્ધ પશુ કરી શકે: તો હેનાથ ! આપ-રૂપ આપનાં આ કુંડળથી પશુ તેને સનાથ બનાવી ત્યાં મૃગયા રમવો તો ઠીક-એવા જાવનું રાધા-કથન છે. કુંડમાં ગદ્યા પ્રભુને જણાવે છે કે:—‘હે પ્રભો, મ્હારાં કર્ણનાં કુંડલ પહેરાવો, ને સાથે સાથે મ્હારાં આ ચપળ અંચલ નયન જે અત્યારે વિશ્વાસહીન ને વિશ્વાસહીન છે તેને પૂર્ણ વિશ્વાસ ને વિશ્વાસ અર્પી કુંડળ રૂપે કર્ણમાં વિરાજતા આપમાં તે રસે, એમ કરો. આપમાં તહીન બની આપનેજ નિહાળવા કરે, અને તેમ આપની મૃગયા જરાજર દીપે તેમ કરો.’ મહારાજ કુંડળમાં વિષ્ણુના અને કામદેવ પશુ મહારજ કહેવાતા હોઈ તેમાં જ કામદેવના નાથત્વનું આરોપણ સર્વથા ઉચિત છે. ૨૦ ૨૦ સાક્ષરવર્ષ શ્રાવણ કેશવલાલ દર્પદરાય ખુબ આ ચરણના ઉપર નીચે પ્રમાણે દીકા આપે છે:—“ભળની દહતા સાદે ગોળ કદીઓ નાંખવાની રીતિને અનુસરી કામના પાશ રૂપ કાનમાં અત્રે કુંડળ અર્પવાનું કહ્યું છે.” બસે તેમ હો : પશુ તેમનાં નેત્ર કુરંગની જેમ ચપળ ને ચંચળ હતાં, ને તે છેક કર્ણ સુધી પહોંચતાં દીર્ઘ ને વિશાળ હતાં, એટલું દો અત્રે સ્પષ્ટ છે. (કર્ણ-સુદાગ.) ૪. અક્ષંક=અંદરમાં તો ક્ષંક છે, પશુ આમાં તો નામે ય કુ-ક્ષંક નથી, પવિત્ર જ છે. તે=ત્યાં. પ્રભુ-અ કે=પ્રભુના ચિહ્નથી, ચિહ્નરૂપ તીલકથી. અગરે=એક પ્રકારના સ્વગધિ-દ્રવ્યથી. “પવિત્રતા તો પ્રભુને પ્યારીજ છે, તો ત્યાં પ્રભુનો

નિવાસ થવો કાં ન ધટે? પ્રભો, નીલકરૂપે બિરાજે આપ
 મહારા ભાલ-પ્રદેશ પર.”—એ ભાવ છે. (ભાલ-સુદાગ) પ. (સુખ-સુદાગ)
 ૬. (કેશ-સુદાગ,—વેણી-ચંચન.) જ. અનગ-કુંજર=કામદેવ રૂપ હસતી.
 રસી=બાંધી. કરી=હસ્તી. કસવો=જકડીને બાંધી દો રાધાના ગજ-
 ગામિનીત્વનું અત્રે સૂચન છે. (કટિ-સુદાગ.) ૮. દિલ્લિપ=ભાપ.

૯. શ્રીકૃષ્ણ પશુ પ્રસન્ન હૃદયે પ્રાણ-પ્રિયને તેના ઇચ્છ્યા
 રાણુગાર સગવે છે,—તેનું અત્રે વર્ણન છે. અસિક્ક=ભાલ-પ્રદેશ.
 મધ્યે=કટિ પર. હેજે=પ્રેમપૂર્વક. રસેસ=રસસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ.

૧૦. અત્રે પરમ આનંદમન્ય યુગલના ઉન્માદનું વર્ણન છે,
 અને તેને અવલખીને જ અત્રે યુગલની વસ્ત્ર-પરિવર્તનની લીલાનું પણ
 રમણીય વર્ણન કર્યું છે. શર્માદ=લજ્જાનિવત. દૃષ્ટિ કસી=શ્રી-રૂપ ધારણ
 કરેલ આક્રમાને જોઈ લજ્જાનિવત થઈ જતાં લોચનને ગળાકારે વ
 રાધાના સુખ પર લઈ જઈ ટેકવી રાખતાં.

૧૧. અત્રે શેષશયી ભગવાનનું વર્ણન છે. પદ્મા=લક્ષ્મીજી.
 તળાંસતી=ચાંપતી. નાભિપુષ્કરનાભથી=કૂટીમાંથી પ્રકટ થયેલ કમળના
 દંડથી. સેજે=શય્યામાં. સકાંત=અતિભિન્નિત. કરી=ભીષે. અત્રે લક્ષ્મીજીનું
 આ દૃષ્ટાંત મુકી કવિશ્રી જયદેવ વૈષ્ણવ સપ્રદાયની દાસભક્તિ, પ્રેમ-
 ભક્તિનું નિરૂપણ કરે છે વળી “શેષશયી તે સૌ મુલ દો શ્રીદ્વરિ.”—
 એ પદ્યથી કવિ આશીર્વાદથી સપ્રદાય પ્રમાણે સર્ગને સમાપ્ત કરે છે.

ઉક્ત પ્રકારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની પરમ પ્રસન્નતાનું આ સર્ગમાં
 વર્ણન કર્યું હોવાથી આ સર્ગનું નામ ‘સુપ્રીતવીર્તાવર’ રાખ્યું છે.

પ્રસન્નિત.

૧. કૌશલ=કલાદર્શન ધ્યેય=ચિંતન્યે. રસરાજની=શૃંગાર-રસની.
 ચમત્કૃતિ=ચમત્કાર રસનો સમુદ્ભાસ, પ્રગલ્ભનું માધુર્ય અને સંવિધાનની
 ચમત્કૃતિ,—એ ત્રણેયનો એકત્ર યોગ સંદર્ભનું ગૌરવ પ્રકાશી છે. એ
 ત્રિપુટીને દૃષ્ટ્ય-અક્રિતાના અસંગતિક તત્ત્વમાં રેઢાંથી કવિ પોતાની
 તકીનતાને પ્રકાશે છે. રસ, સંગીત, સંવિધાન અને શક્તિના બોગીનેજ

આ ભોજન પચે તેમ છે, એવો અત્રે આશય છે. અત્રે કવિશ્રી જ્યોત્સ્વની ક્ષિત્રીકે પ્રશંસા કરી છે.

૨ અત્રે તેમના કાવ્ય-રસની પ્રશંસા છે. આ કાવ્યના રસની ઉત્તમતાને અનુસરી અત્રે અન્ય રસની અવગણના વર્ણી છે અમધુર=મોણુ; શ્રીકૃષ્ણ. મધુ=મધ. શર્ડંગ=૧ સાકર; ૨ રેની. મૃત=મરીજ ગયેલ; ક્રમકે તે પૃની પર તો અલ્પજ છે, અત્રે છેજ નહિ અધર ધગ તલે=અમૃત-પાન કરાવનાર ત્હારા અધરને પણ પાતાગમા લઈ જઈ નાખી દે. જ્વા=આ પૃની પર. શુગાર-સારે=શુગાર રસના તત્ત્વથી.

૩ અત્રે માતૃપીતાના નામ-સંકીર્તનપૂર્વક કવિશ્રી જ્યોત્સ્વની રમિક બધુ-જનના કંઠમાં આ કાવ્ય સમર્પણ કરી પ્રશસ્તિની સાથે ગીતગોવિંદ-કાવ્યની પણ સમાપ્તિ સાધે છે. મહાકવિ શ્રીજ્યોત્સ્વની માતાનું નામ રાધાદેવી, પિતાનું નામ ભોજ, તથા તેમના એક અગત મિત્રનું નામ પગારીર હલુ, એ તો અત્રે સ્પષ્ટ જ છે.

પુસ્તક પરત્વે કેટલાક અભિપ્રાય.

રા. રા. નટવરલાલ રણછોડદાસ, શાહનું ગીતગોવિંદનું ભાષાંતર જયદેવની મૂળ કૃતિને આપણી ભાષામાં ઉતારવાનો સફળ પ્રયાન જણાય છે. રા. શાહની કૃતિ સરળ, મધુર, અને કહ્યુંને પ્રિય લાગે એવા રાગો સાથની હોવાથી ઘણી આકર્ષક થઈ પડશે. મૂળનું અક્ષરસઃ ભાષાંતર કરવાની ચીવટ લેખકે રાખેલી હોવાથી મૂળ ગ્રંથની સાથે એ વાચવાની સુગમતા અભ્યાસીઓને આવકારદાયક થઈ પડશે. ચિત્રો વડે પણ એ પુસ્તકની રોનામાં વધારો થયો છે.

સુરત—

તા. ૧૫-૧૦-૨૬. }

મોહનલાલ ચર્ચતીશકર દવે.

પ્રો.—એમ્. ટી. ખી. આર્ટ્સ કોલેજ—સુરત

રા. શાહના ગીતગોવિંદના ભાષાંતરના કેટલાક ભાગ મહે જોયા છે અને તે ભાગોમાં મૂળનો અર્થ સચવાયો છે તથા ભાષાની સરળતા પણ સંપાદ્ય છે, એમ મહેને લાગ્યું છે.આ દિશામાં થયેલો પ્રયાસ સ્તુતિપાત્ર છે એ વાત નિઃસંશય છે.

તા. ૧૦-૧-૧૯૨૭ }

કમળાશંકર સુંદરલાલ ત્રિવેદી

સરકુતના અધ્યાપક, એમ્. ટી. ખી. કોલેજ—સુરત.

૨. રા. ભાઈ નટવરલાલ શાહ (જીજુશરીયા.),

વિ. કવિશ્રી જયદેવકૃત ‘ગીતગોવિંદ’ નામના લોકપ્રિય સરકૃત કાવ્યનું

પત્રમાં ભાષાંતર કરી ‘સરલ ગીતગોવિંદ’ નામથી તમે છપાવ્યું છે તે મેં જોયું છે. કવિશ્રીની વાણીને ગુજરાતી પ્રભવગર્ભિ મારે અનુકુળ પડતા રાગોમાં ગુજરાતીમાં ઉતારવાનું કામ જેમ વિકટ છે તેમ સ્તુતિપાત્ર છે. આ કાવ્યના ખીલ ભાષાંતરો થયા છે, જુદે જુદે મોતણે તથા જુદા જુદા ઉદ્દેશથી તે ગુજરાતીમાં પ્રગટ થાય, એ કોઈ રીતે ઘટ્ટ છે. તમારા કાવ્યમાં ઘણી સરલતા તમોએ કરેલી જણાય છે, અને સાથે વિવેચન સહ ટીકા આપી છે. તેથી તે ‘ધણ’ ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. મૂળ સંસ્કૃત કાવ્ય ભાગ તમારા પુસ્તકમાં આપણે ઉચિત રોવાથી તે પણ સાથે છપાયાથી તેનું રહસ્ય સમગ્ર વાચનારને વિરોધ આનંદ થયે એમ લાગે છે. તમારા આ પ્રયાસ મારે મન્યવાદ પડે છે.

ભાલાજી રાઠ,

સુરત તા. ૬-૧-૨૬. }

શ્રી. રમેશાધીન

જનનલાલ ઠાકોરદાસ મેલી.